

EKONOMİ

Bilimleri Çalışmaları

Editör

Doç. Dr. Yüksel Akay Ünvan

EKONOMİ Bilimleri Çalışmaları

ISBN: 978-2-38236-068-2

9 782382 360682

LIVRE DE LYON

 livredelyon.com

 [livredelyon](https://twitter.com/livredelyon)

 [livredelyon](https://www.instagram.com/livredelyon)

 [livredelyon](https://www.linkedin.com/company/livredelyon)

Ekonomi

LIVRE DE LYON

Lyon 2020

Ekonomi Bilimleri

Çalışmaları

Editör
Doç. Dr. Yüksel Akay Ünvan

LIVRE DE LYON

Lyon 2020

Editör/Editor • Doç. Dr. Yüksel Akay Ünvan ORCID 0000-0002-0983-1455

Kapak Tasarımı/Cover Design • Aruull Raja

Birinci Baskı/First Published • Aralık/December 2020, Lyon

ISBN: 978-2-38236-068-2

© copyright

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by an means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the publisher's permission.

The chapters in this book have been checked for plagiarism by intihal.net

Publisher • Livre de Lyon

Address • 37 rue marietton, 69009, Lyon France

website • <http://www.livredelyon.com>

e-mail • livredelyon@gmail.com

LIVRE DE LYON

ÖN SÖZ

2020 yılını da üretmek kapatıyoruz. Farklı ve doğru sözler söylemenin önem arz ettiği bir dönemdeyiz. İçinden geçtiğimiz süreç bunu gerektiriyor. Bildiklerimizi pandemi sürecinde tekrar değerlendirip farklı yaklaşımlarda bulunuyoruz. Özellikle ekonomi de kartlar yeniden karılıyor. Bu değişim gelişimi de beraberinde getiriyor. Her zaman olduğu gibi bunun öncüsü bilim insanları. Dileğimiz bu eserde bu amaca hizmet etmesidir.

Saygılarımızla

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
HAKEM KURULU	V
Bölüm I Y. A. Ünvan	
FİNANSAL PERFORMANSIN DEĞER ODAKLI YÖNTEMLERLE ÖLÇÜMÜ.....	1
Bölüm II N. E. Yıldırım	
ÇEŞİTLİ YÖNLERİYLE YEŞİL EKONOMİ.....	21
Bölüm III E. A. Cinel	
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ AÇIĞIN NEDENLERİ VE SONUÇLARI (1995-2019).....	55
Bölüm IV O. Taşpınar & E. Eren	
MUTFAK SANATLARI ÇERÇEVESİNDE TABAK TASARIMLARININ SATIN ALMA NİYETİ VE MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ..	81
Bölüm V G. Özcan	
POLİTİK İSTİKRAR VE FİNANSAL GELİŞME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ.....	99
Bölüm VI S. Şahin	
İKTİSADİ GÖRÜŞLER ALTINDA YOKSULLUK OLGUSU ÜZERİNE DEĞERLENDİRME.....	115
Bölüm VII E. Aras	
TANZİMAT ÖNCESİ GENEL İKTİSADİ DURUM VE TANZİMAT'I GEREKLİ KILAN ŞARTLAR.....	149
Bölüm VIII Ö. Aykın	
COVID-19 SÜRECİNDE KARGO HİZMETİ ALAN MÜŞTERİ ŞİKÂyetLERİNİN ANALİZİ.....	171

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Hasan Babacan, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Özkan, Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Yüksel Akay Ünvan, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

BÖLÜM I

FİNANSAL PERFORMANSIN DEĞER ODAKLI YÖNTEMLERLE ÖLÇÜMÜ

Measurement of Financial Performance with Value-Based Methods

Yüksel Akay Ünvan¹

¹(Doc. Dr.), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, e-mail: akay.unvan@gmail.com

 ORCID 0000-0002-0983-1455

1. GİRİŞ

Her geçen gün istikrarın daha da güçleştiği günümüz küresel piyasa ortamında firmaların varlık mücadelesi giderek zorlaşmaktadır. Bu mücadeleden galip çıkmanın yollarını arayan firmalar için finansal performanslarını ölçmek ve elde ettikleri sonuçları analiz etmek kaçınılmaz bir ödev ve dahası zorunluluk halini almıştır. Bu noktada rakiplerle baş edebilmenin ve zorlu yarıştan önde ve hasarsız çıkabilmenin en önemli bileşeni doğru performans ölçüm yöntemini belirleyebilmek olmuştur. Ayrıca, gelişen yönetim becerileri ve artan teknolojik olanaklar da firmaları daha yeni ve güvenilir performans değerlendirme yöntemleri arama konusunda teşvik etmektedir.

Geleneksel finansal ölçüm yöntemleri hala uygulamada yer bulsa da, son yıllarda konuyla ilgili artan finans deneyiminin ve büyüyen veri arşivinin de katkısıyla değere dayalı finansal performans ölçüm yöntemlerinin gün geçtikçe daha fazla ilgi gördüğü bilinmektedir. Bu ilginin temel nedenleri ise yöntemin dikkate aldığı parametre sayısının fazlalığı ve böylece çok daha hassas ölçüm sonuçları açığa çıkararak hata payını azaltıyor olması olarak özetlenebilir.

Bu çalışma kapsamında öncelikle geleneksel ve değere dayalı performans ölçüm yöntemleri, konuyla ilgili literatür çalışmaları ile desteklenerek anlatılacaktır. Sonrasında ise makalenin temel ölçüm yöntemleri olan EVA ve MVA yöntemleri detaylı olarak ele alınarak, çeşitli firmaların finansal tablolarından elde edilen verilerle bu yöntemleri baz alan bir uygulama yapılacak ve sonuçları analiz edilecektir.

2. GELENEKSEL FİNANSAL ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ:

İşletmelerin performans ölçüm yöntemlerinin tarih içindeki değişimi incelendiğinde, başlangıçta daha çok finansal tabanlı ölçüm yöntemleri esas alınırken, zamanla finansal olmayan parametrelerin de önem kazandığı görülmektedir. Bu anlamda, geleneksel yöntemlerin daha çok süreçleri tekil

olarak değerlendirdiği; modern yaklaşımda ise sũreçlerin bũtũncũl bir yaklaşımla ve genel bir sistem bakış açısıyla ele alındığı ifade edilebilir.

Yatırımcı açısından geleceğin tahmini ve firmaların gũsterdikleri performansın ۆlçũmũ finansal tabloların analizi ile başlar. Yönetim açısından finansal tabloların analizi hem gelecekteki koşulları tahmin etmenin bir yolu olduğu için hem de geleceğe ilişkin faaliyetleri planlarken bir başlangıç noktası oluşturması nedeniyle daha önemlidir. Bir firmanın performansının ۆlçũmũnde veya şirket değerlemesi çalışmalarında finansal oranların analizi, firmanın genel görünũmũnũ anlamak için genellikle ilk aşamayı oluşturmaktadır (Koyuncu, 2010:32).

Maliyet ve muhasebe sistemlerine dayalı geliştirilen geleneksel performans ۆlçũtleri Bourne v.d.'ne göre; kısa dũnemli olmayı teşvik etme, stratejik odaktan yoksunluk, lokal optimizasyonu teşvik etme, sũrekli gelişme yerine varyans minimizasyonunu teşvik etme, dışarı odaklı olmama ve hatta ABD üretim endũstrisinin rekabetçiliğine zarar verme ağılarından eleştirilmiştir (Yũređir ve Nakıpoğlu, 2007:547).

Geleneksel olarak, performans ۆlçũmũnde kârlılık, bilanço büyüklüğu, satışlar, maliyetler, üretim vb. rakamlar kullanılmaktadır. Çoğunu, firmaların mali tabloları ya da yönetim muhasebesi sistemi aracılığıyla takip edebildiğimiz bu performans ۆlçũm kriterleri, bizlere firmanın geçmişteki performansını gũstermektedir. Sadece bu finansal verilerden yola çıkarak analiz yapmak firmanın gelecekteki pozisyonu hakkında pek fazla fikir vermeyecektir. Unutulmamalıdır ki, en ideal performans ۆlçũsũ geçmiş performansın yanı sıra gelecek performans hakkında da görũř ve tahminleri de dikkate almalıdır (Birkan, 2015:11-12).

Ghalayani v.d. (1997)'ne göre ise, geleneksel performans ۆlçũtlerinin sınırlamaları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

a) Finansal raporlar ay sonlarında kapatıldığından, geleneksel ۆlçũtler geride kalabilirler ve kararlar ancak bir veya iki ay için verilebilir. Finansal raporlar faydalı olmak için genellikle çok eskidir.

b) Geleneksel ۆlçũtler, performansı ve diğer gelişme gũstergelerini sadece finansal terimlerle değerlendirmeye çalışırlar. Örneğin tedarik zamanındaki azalma, üretim çizelgesine uygunluk gibi bũtũnsel başarı üzerinde etkili birçok gelişim çabasının, sadece para cinsi ile ifade edilmesi zordur.

c) Bu ۆlçũtlerin, işletmedeki tüm bölũmler tarafından kullanılabilir şekilde, önceden tasarlanmış formatları bulunmaktadır.

d) Sũrekli gelişim kavramı ile uyum olmama eğilimleri vardır.

e) Kalite, üretim, koruyucu bakım ve çizelgeleme alanlarında üretim ortamı operatörlerine daha fazla sorumluluk ve otomasyon sağlayan yeni yönetim tekniklerine uygulanabilirlikleri sınırlıdır (Yũređir ve Nakıpoğlu, 2007:547).

Bu sınırlamalar sebebi ile, geleneksel muhasebeye dayalı performans ۆlçũtleri; finansal temelli, işletme içi ile ilgilenen, geriye bakan ve işletmenin

bütünsel performansından çok birimin performansına odaklı olarak tanımlanabilir (Yüreğir ve Nakipoğlu, 2007:548). Geleneksel finansal ölçüm yöntemleri esas aldıkları odak noktaları ve kullandıkları araç bazında aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 1: Geleneksel Finansal Ölçüm Yöntemleri

Ölçüt	Odak Noktası	Araç
Finansal Tablolar Analizi	Finansal Tablolar	Oran Analizi, Karşılaştırmalı Analiz, Trend Analizi, Dikey Analiz
İndirgenmiş Nakit Akımları	Nakit Akımları	İskonto Oranı
Paranın Zaman Değerini Dikkate Almayan Ölçütler	Nakit Akımları	Süre ve Kârlılık
Toplam Aktiflerin Kârlılığı	Kâr	Net Kâr ve Toplam Aktifler
Öz kaynak Kârlılığı	Kâr	Net Kâr ve Öz Kaynaklar
Artık Kâr Ölçütü	Normal Dışı Kâr	Ekonomik Ömür
Piyasaya Dayalı Yaklaşımla Hisse Başına Kâr	Piyasa ile Karşılaştırma	Değer Çarpanları Net Kâr
Opsiyon Fiyatlandırma	Opsiyon	Opsiyon Fiyatları

Not: (Gürbüz ve Ergincan, 2004:89)

3. DEĞERE DAYALI FİNANSAL ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ:

Uluslararası piyasalarda meydana gelen gelişmeler ve değişen rekabet ortamı finansal performansın belirlenmesinde daha güvenilir ve daha gelişmiş ölçütlerden faydalanılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Firma yöneticileri tarafından uzun yıllar boyunca kullanılan geleneksel değerlendirme ölçütlerinin, söz konusu gelişmeler karşısında yeterli olmadığı görülmüş, bu noktada planlama, karar alma ve performans değerlendirme kararlarında daha etkili olacağı düşünülen modern değerlendirme yöntemleri ileri sürülmüştür (Akyüz ve Erem, 2014:375-376).

Değere dayalı performans ölçüm kriterlerinin hissedar odaklı olmaları en önemli özellikleridir. Geleneksel performans ölçüm kriterleri firmanın kârlılığını ön plana alırken değere dayalı performans ölçütleri hissedarların elde edeceği gelire odaklanmaktadır. Değer tabanlı ölçütler firma başarısını ölçerken, firmanın kârlılığını artırmasının yanında hissedarının refahına kattığı gelirleri de göz önünde bulundurmaktadır (Birkan, 2015:18-19).

3.1. EVA (Economic Value Added)

Literatürde çok yaygın kullanım alanına sahip bir değere dayalı ölçüm tekniği olan Ekonomik Katma Değer (EVA-Economic Value Added) yöntemi, Joel Stern Danışmanlık Şirketi (Stern&Stewart Co.) ile G. Bennett Stewart III tarafından, geleneksel yöntemlerdeki eksikleri gidermek ve

işletme hissedarlarının servetini maksimize etme misyonunu yerine getirmek üzere seksenli yıllarda geliştirilmiş modern bir finansal performans ölçüm tekniğidir.

EVA, şirket hedeflerinin saptanmasından stratejik planlamaya, bütçeleden insan kaynaklarına, teşvik sistemlerinden kontrol mekanizmasına kadar uzanan ve son yıllarda giderek artan biçimde uygulanan bir ölçüm yöntemi olmuştur. EVA, şirket birleşmeleri, e-ticaret, iş gören ücretlerinin belirlenmesi ve yöneticilerin ödüllendirilmesi gibi farklı konularda firma kararlarına yön verilmesine katkı sağlamaktadır (Öztürk, 2004:352).

EVA faaliyetlerden elde edilen kârın, bu faaliyetleri gerçekleştirebilmek için kullanılan sermayenin maliyetini karşılayıp karşılayamadığını ölçer. Kapsamlı bir yöntemdir ve geleneksel muhasebe ölçütlerinin eksik kalan birçok noktasını tamamlamaktadır. En önemli katkılarından biri sermaye maliyetini performans ölçümünün merkezine koymasındır. EVA hesaplamasında, yatırılan sermayenin getirisi ağırlıklı ortalama sermaye maliyetini aşarsa kazandırmaktadır ve yöntem öz sermaye maliyetini de dikkate almaktadır (Koyuncu, 2010:45).

Maliyet-kâr analizine dayanan EVA, bir faaliyetten, belli bir dönemde elde edilen kârın, bu kârı elde etmek için kullanılan sermaye maliyetini aştığı sürece o faaliyetin değer yaratması olarak tanımlanabilir (Akyüz, 2013:343).

Finansal açıdan başarılı bir firmanın en kötü olasılıkla kullandığı sermayenin maliyeti kadar kâr sağlaması gerektiği kuralına dayanan EVA finansal performans yönteminin literatürde farklı hesaplama teknikleri vardır. En yaygın olarak kullanılan ve bu makalenin uygulama aşamasında da esas alınan formüller aşağıdaki 1, 3 ve 4 nolu ifadelerde verilmiştir. 2 nolu formülde ise, 1 nolu EVA formülünde yer alan sermaye değişkeni açıklanmıştır.

$$EVA = \text{sermaye} \times (r - c) \quad (1)$$

$$\text{Sermaye} = \text{Borç} + \text{Öz sermaye} \quad (2)$$

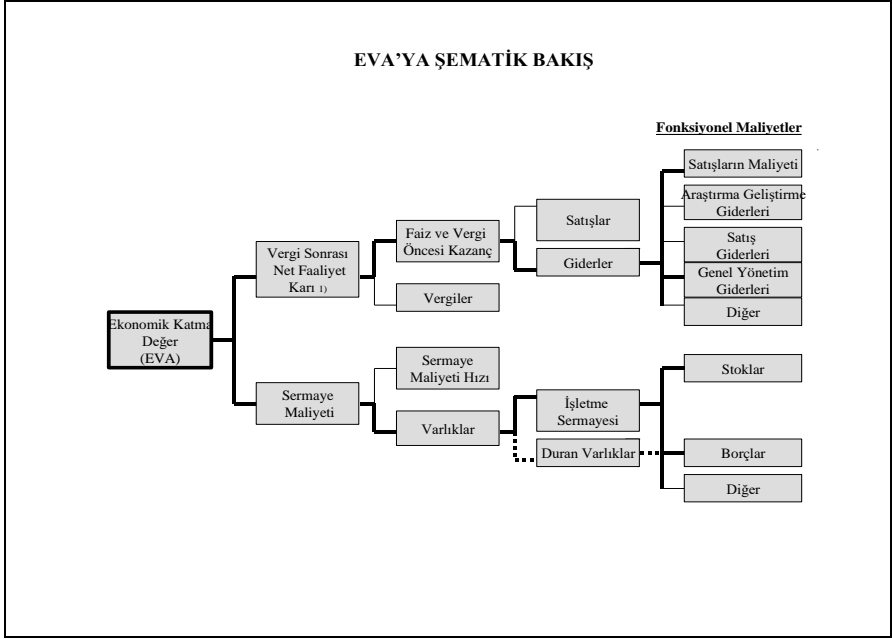
r = Sermayeden elde edilen kazanç oranı,

c = Ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti. Başka bir ifade ile,

$$EVA = \text{VSNFK} - (\text{Yatırılan sermaye} \times \text{Sermaye maliyeti}) \quad (3)$$

$$EVA = [\text{Vergi Sonrası Net Faaliyet Kârı VSNFK(NOPAT)}] - [\text{Yatırılan Sermaye (YS)} \times \text{Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyeti (AOSM)}] \quad (4)$$

Tablo 2: EVA'ya Şematik Bakış

NOT: Kaynak, (Hacırüstemoğlu, 2002:8)

3.2. MVA (MARKET-VALUE ADDED)

Stern & Stewart danışmanlık şirketi tarafından tanımlanan ve doksanlı yıllarda kullanım alanı yaygınlaşan bir değer tabanlı ölçüm yöntemi ise Piyasa Katma Değeri (Market Value Added – MVA)'dir. MVA'nın çıkış noktası borsada işlem gören firmaların hissedar değeri yaratıp yaratmadığını ölçen bir teknik geliştirmek olmuştur. Bu amaçla geliştirilen ve pazar katma değeri olarak da bilinen MVA, EVA'nın bir uzantısı olarak tanımlanır ve işletmelerin sadece kurumsal kârlılık düzeyini ölçmek için değil, bununla beraber işletmeye ait projeler, iş birimleri gibi daha detay seviyede kârlılığı ölçmede kullanılan bir ölçüt olarak da ifade edilir.

Temel finans ve mikro ekonomik teoriye göre bir firmanın temel finansal amacı, hissedarlarının refahının maksimize edilmesidir. Bu amaç sadece firma sahiplerinin kârlarına hizmet etmez, aynı zamanda yönetilen her türlü kıt kaynağın sağlanmasına ve bu kaynakların mümkün olduğu kadar etkili kullanılması için tekrar organize edilmesine hizmet eder. Dolayısı ile toplumda da genel azami servet artırımı sağlanmış olmaktadır. Hissedarların servetlerinin maksimize edilmesi ile firmanın toplam piyasa değerinin en yükseğe çıkarılması kimi durumlarda aynı anlama gelmez. Firmanın toplam piyasa değeri mümkün olan en çok yatırımla en yükseğe çıkarılabilir. Hissedarların servetinin maksimizasyonu ise ancak firmanın toplam piyasa değeri ile toplam sermaye arasındaki fark en yükseğe çıkarılarak sağlanabilir. Burada rasyonelliğe ve etkinliğe işaret edilmektedir (Koyuncu B., 2010:102).

EVA ile firmalarda katma değer yaratan ve yaratmayan faaliyetler ayırt edilmekte, böylelikle katma değer yaratmayan faaliyetler elimine edilerek sermayenin daha etkin bir şekilde kullanılması sağlanmaktadır. Performansta sağlanan söz konusu katma değer, firmaların piyasa değerlerinin bir göstergesi olan piyasa katma değerini (MVA) de olumlu yönde etkilemektedir. Bu noktada MVA'yı; öz sermaye sahipleri ve borç verenlerden sağlanan sermayeye bir prim ilavesinin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini ölçen ve yatırılan sermayenin etkin bir şekilde kullanıp kullanılmadığını belirlemeye yarayan bir performans ölçütü olarak ifade etmek mümkündür (Akyüz ve Erem, 2014:378).

EVA, firmanın üst yönetimine, firmanın yönetim başarısı ile ilgili bilgiler sunma açısından önem ifade ederken, MVA menkul kıymetler piyasasının söz konusu firmaya bakış açısını tespit etme açısından önem taşımaktadır. Tüm firmaların amacı mümkün olduğunca yüksek pazar katma değeri yaratmak olmakla birlikte EVA değerinin artmasına ve azalmasına bağlı olarak MVA değeri de bundan etkilenmektedir (Koyuncu B., 2010:103).

Firmanın ekonomik katma değeri ile pazar katma değeri arasında doğrudan bir ilişki olduğu bilinmektedir. Buna bağlı olarak da EVA değeri artıp azaldıkça MVA değeri de bundan etkilenmektedir. Stewart&Co bu iki kavram arasındaki ilişkiyi ABD'de faaliyet gösteren 1000 firma üzerinde yaptığı bir araştırma ile incelemiştir. Araştırma yapılan firmaların yaklaşık yarısında EVA ile MVA arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Ülkemizde de İstanbul Menkul Kıymetler Borsası faaliyet gösteren 184 firmanın 5 yıllık dönemine ait ampirik inceleme sonucunda EVA değerleri ile MVA değerleri arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Söz konusu çalışmanın sonuçlarına göre, MVA değerlerinin açıklanmasında EVA'nın katkısının yaklaşık % 15 olduğu belirlenmiştir (Öztürk, 2004:355).

Sonuç olarak, MVA performans ölçütü, genel olarak firmanın piyasa değeri ile firmaya yatırılan sermaye arasındaki fark olarak bilinmektedir. Ancak sadece halka açık ve hisse senetlerinin piyasa fiyatı belli olan firmalarda hesaplanabilme imkanı vardır. MVA değeri, firma sahiplerinin servetinin sadece firmanın toplam değeri ile toplam sermaye arasındaki farkın artırılması durumunda maksimum olacağı görüşüne dayanır ve aşağıda 5,6 ve 7 nolu ifadelerde verildiği gibi formüle edilir (Bayraktaroğlu ve Ünlü, 2009:294):

$$MVA = \text{Toplam Şirket Değeri} - \text{Toplam Yatırılan Sermaye} \quad (5)$$

$$MVA = \text{Gelecekteki EVA'ların Bugünkü Değeri} \quad (6)$$

$$MVA = \text{Piyasa Kapitalizasyonu (Piyasa Değeri)} - \text{Yatırılan Sermaye} \quad (7)$$

4. LİTERATÜR ÖZETİ

Değere dayalı ölçüm yöntemlerini esas alarak yapılan uygulama örnekleri incelendiğinde, değere dayalı yöntemlerin geleneksel yöntemlerle

karşılaştırmalı analizlerine, EVA ve MVA'nın birbirini açıklama düzeyine ve yöntemin getirdiği avantaj ve dezavantajlara yer verildiği görülmektedir.

Stewart (1991), başlangıçta ABD'deki en iyi 1000 firmayı esas alarak yaptığı çalışmanın kapsamını, veri setinin uygun olmadığı gözlemi sonrasında 613 firmaya indirgemıştır. Çalışma kapsamında EVA ve MVA değerlerini hesaplayarak; EVA değerinin pozitif olduğu firmalar için EVA ile MVA değerleri arasında yüksek bir ilişki saptanırken; EVA'nın negatif çıktığı firmalarda ise EVA ile MVA arasında anlamlı bir ilişki bulunamadığını belirtmiştir.

Biddle vd. (1997), 1983-1994 yıllarına ait verileri esas alarak 733 firma üzerinde yaptıkları çalışmalarında firma performansını ölçmede muhasebe temelli değerlendirme yöntemlerinin EVA'ya göre etkinliğini kıyaslayarak; muhasebe temelli ölçütlerin görece EVA'dan daha iyi performans gösterdiklerini belirtmişlerdir.

Kramer ve Pushner (1997), EVA ile MVA arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla geliştirdikleri çalışmalarında, EVA ile MVA arasında pozitif bir ilişki olduğunu; ancak MVA'daki varyasyonları açıklama açısından vergi sonrası net faaliyet kârının EVA'dan daha anlamlı sonuçlar verdiğini belirtmişlerdir. Daha detaylı analizlerin ise, MVA ile aynı periyotta veya gecikmiş EVA'daki değişiklikler arasında negatif bir ilişki olduğunu, ancak NOPAT ile MVA arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösterdiğini ifade etmişlerdir.

Abdeen ve Haight (2002) yaptıkları çalışmada bir değer yaratma ölçütü olarak ekonomik katma değer (EVA) kullanım alanları, avantajları ve kısıtları üzerine odaklanmışlardır. Çalışma kapsamında, 1997-1998 yıllarına ait veriler esas alınarak EVA kullanan şirketlerin performansları, EVA kullanmayan 500 şirketle kıyaslanmış ve analiz sonuçları yorumlanmıştır.

Yılığör(2005) konuyla ilgili makalesinde, bir işletmenin performansını değerlendirmek için EVA ve MVA yöntemlerinin nasıl kullanılacağını, İMKB 100 endeksinde yer alan çeşitli sınai işletme verilerini örnek olarak açıklamış ve kullanılan yöntemlerin hisse senedi getirilerini açıklama gücünü karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Bu çalışmada, çeşitli modellerde regresyon analizleri ve Z testleri yapılmış ve EVA ile MVA'nın hisse senedi getirilerini açıklama gücünün ($R^2=0,079$), alternatif olarak gösterildikleri geleneksel performans ölçütlerinden ($R^2=0.052$) önemli bir farkının olmadığı görülmüştür.

Mampane (2005), yaptığı çalışmasında süt üretimi sektöründe faaliyet gösteren çeşitli firmaların performans ölçümü için geleneksel yöntemler yerine EVA'nın kullanılabilirliğini araştırmıştır. Bu kapsamda, Güney Afrika'lı süt üreticilerinden bir örnekleme esas alarak EVA'nın kârlılığı ve

değer yaratım düzeyini açıklama gücünü analiz etmiştir. Elde ettiği sonuçları, aktiflerin kârlılık oranı, öz sermayenin kârlılık oranı, net faaliyet geliri ve faaliyet kâr marjı gibi geleneksel performans ölçütleri ile karşılaştırmıştır.

Topal (2008) çalışmasında, EVA ile MVA değerleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla İMKB’de işlem gören imalat işletmelerinin verilerini esas alarak EVA’nın MVA’yı açıklama gücünü belirlenmeye çalışmıştır. Ayrıca sektörel bazda EVA ile MVA arasındaki korelasyonun, ilişkinin düzeyi ve yönü açısından farklılık gösterip göstermediğini de araştırarak elde ettiği sonuçları yorumlamıştır. Topal çalışmasında, 1995-2000 yılları arasında İMKB’ye kayıtlı imalat işletmelerinin EVA değerleri ile MVA değerleri arasındaki ilişkiyi görmek için korelasyon ve belirlilik katsayılarını hesaplamıştır. Bu amaçla tanımladığı bağımlı değişken olan MVA ile bağımsız değişken olan EVA arasındaki korelasyonu gösteren R değerinin yüksek bulunması Ekonomik Katma Değer (EVA) ve Pazar Katma Değer(MVA) arasında sıkı bir ilişki olduğunun veya EVA’nın MVA’daki değişimin önemli bir kısmını açıkladığını göstermektedir. Belirleme katsayısı olarak da bilinen R² değeri ise bağımlı değişken olan MVA’daki varyansın % kaçının bağımsız değişken EVA tarafından açıklandığını ifade etmektedir. Hesapladığı ayarlanmış R² değişkeni ile de herhangi bir regresyon modeline ilave edilen her bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama yeteneği olsun veya olmasın, R² değerinin büyümesine sebep olarak sanki modelin açıklayıcılığının iyileştiği izlenimi verdiğini ifade etmiştir.

Wibowo ve Berasategui (2008), hazırladıkları tez kapsamında bildirilen kazançlar için EVA ve MVA yöntemlerini kullanarak bu iki yöntem arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışmışlardır. Bu amaçla, 2004-2007 yılları arasında Endonezya Borsasında faaliyette gösteren 40 şirketin verileri esas alınarak, dört farklı regresyon analizinde kullanılmak üzere EVA ve MVA değerleri hesaplanmıştır. Bayraktaroğlu, A. ve Ünlü, U. (2009), çalışmalarında İMKB ile NYSE borsalarının EVA ve MVA performans ölçütleri açısından karşılaştırmalı analizini yapmışlardır. Analiz sonuçlarına göre her iki borsanın performans sonuçlarını yorumlanmıştır.

Demirgüneş, Öztürk, Şamiloğlu, Ban, Güzel(2009), ekonomik katma değer bilgi verme düzeyi ve firma değeri üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla İMKB’ye kayıtlı bazı firmaların 2006-2007 yıllarına ait finansal verilerinden oluşan bir veri seti kullanarak çeşitli ekonometrik analizler yapmışlardır. Bu analizler doğrultusunda, firma performansını açıklamada EVA’nın geleneksel performans tekniklerine göre daha üstün olduğu sonucuna varmışlardır. Çalışmada ayrıca, elde edilen bulgular doğrultusunda EVA’nın firma değerini istatistiksel açıdan pozitif yönde etkilediği kaydedilmiştir.

Basti ve Yılmaz(2013), İMKB’de işlem gören ve verileri süreklilik arz eden imalat sanayi şirketlerinin EVA ile MVA ortalamaları arasındaki

farkları ve EVA'nın MVA'yı ne ölçüde açıkladığını ölçmek üzere iki farklı analiz yapmıştır. Çalışmada, EVA ile MVA ortalamalarını kıyaslamak üzere bağımsız iki örnek T-Testi analizi kullanılmıştır. Çalışmada ayrıca, yıllar itibariyle EVA ortalamalarını kıyaslamak ve aralarındaki farkı ölçmek için ANOVA analizi yapılmıştır. EVA ile MVA değerleri arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere ise çeşitli korelasyon ve regresyon analizleri yapılmış ve analizler sonucunda, genel olarak EVA ile MVA arasındaki korelasyon nispeten düşük bulunmuş ve EVA'nın MVA'yı açıklama gücünün de oldukça düşük çıktığı ifade edilmiştir.

Koyuncu, B. (2010), hazırladığı doktora tezi çalışmasında, İMKB üzerine yaptığı uygulama ile geleneksel ve değere dayalı ölçütlerin firma performansının ölçümünde kullanılabilirliği araştırmış, ölçütler ve hisse getirileri arasındaki ilişkilerden hareketle ülkemiz piyasasında performansın tayininde hangi ölçüt veya ölçütlerin daha sağlıklı bilgi ürettiğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Joshi, S.S. (2011), yaptığı çalışmada Hindistan'ta faaliyet gösteren çeşitli şirketlerin verilerini esas alarak EVA, MVA arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışmıştır. Çalışmanın amacı, EVA, MVA ve yatırım getirisi (ROI), Öz kaynak kârlılığı (ROE), Hisse Başına Kazanç (EPS) ve Artı Net Değer Getirisi (RONW) gibi diğer muhasebe ölçütlerinin ile ilişkisini korelasyon analizi incelemektir. Ayrıca çalışılan gübre şirketleri için EVA ve MVA'nın ortalamasını karşılaştırmak için ANOVA kullanılmıştır.

Akyüz, Y. (2013) ise bir işletmenin ekonomik değer yaratıp yaratmadığı veya hissedarların koydukları sermayenin artıp artmadığı sorularına yanıt aramak için Ekonomik Katma Değer (EVA) ve Pazar Katma Değer (MVA)'ya bakılması gerektiğini düşünerek; İMKB 100 endeksinde yer alan seramik işletmelerinin finansal tablolarından yararlanmış ve 2005-2010 dönemlerine ait EVA ve MVA değerleri hesaplamıştır. Farklı dönemler için elde ettiği sonuçları yorumlayarak firmaların performansını yorumlamıştır.

Pourali ve Roze (2013), panel veri analizi tekniğini kullandıkları çalışmalarında ekonomik katma değer, öz sermaye kârlılığı, aktif kârlılık ve hisse başına kazanç parametrelerini bağımsız, piyasa katma değerini ise bağımlı değişken olarak belirlemişlerdir. Çalışma sonucunda; hisse başına kazanç ve ekonomik katma değer ve piyasa katma değeri ile kârlılık ölçütleri arasında pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir.

Akyüz Y. ve Erem I. (2014) ise, Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören ve taşıt araçları sanayi sektöründe faaliyet gösteren çeşitli firmalar için Ekonomik Katma Değerleri (EVA) ile Piyasa Katma Değerleri (MVA) arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu kapsamda, EVA'nın piyasa değerini açıklamada aktif kârlılığı, öz sermaye kârlılığı, satışların kârlılığı, yatırılan sermayenin kârlılığı, hisse başına kazanç ve düzeltilmiş vergilerden sonraki

net faaliyet kârı gibi geleneksel performans parametreleri karşısındaki durumunu karşılaştırmalı olarak ele almışlardır.

5. UYGULAMA

Bu çalışmada, BIST’de işlem gören ve imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren 4 firma için, değer odaklı en yaygın performans ölçütleri olan; bir firmanın vergi sonrası net faaliyet kârından, o kârı oluşturmak için yatırılan sermayenin maliyetinin çıkarılmasıyla elde edilen Ekonomik Katma Değer (EVA) ve EVA’nın bir tamamlayıcısı olarak ortaya çıkan ve firmanın toplam piyasa değerinden toplam yatırılan sermayenin düşülmesiyle hesaplanan Piyasa Katma Değeri (MVA) yöntemleri kullanılarak, EVA ve MVA değerleri hesaplanmış ve elde edilen bulgular finansal ve istatistiksel açıdan yorumlanmıştır.

Uygulamaya kaynaklık eden firmalara ilişkin bilgiler aşağıda tablo halinde verilmiştir. Uygulamaya seçilen firmalar, daha önce konuyla ilgili referans alınan firma sektörlerinden farklı olması açısından “imalat sanayi-dokuma, giyim eşyası ve deri” sektöründen seçilmiştir. EVA ve MVA analizi için firmaların “Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)”a bildirdikleri 2017 yılının ilk çeyreğine ait finansal tablolardan yararlanılmıştır.

Tablo3. Uygulamaya Konu Firmalar

Firma Adı	Sektör
Akın Tekstil A.Ş.	İmalat Sanayi / Dokuma, Giyim Eşyası Ve Deri
Hateks Hatay Tekstil İşlet. A.Ş.	İmalat Sanayi / Dokuma, Giyim Eşyası Ve Deri
Esem Spor Giyim San. ve Tic.A.Ş.	İmalat Sanayi / Dokuma, Giyim Eşyası Ve Deri
Yünsa Yünlü Sanayi ve Tic. A.Ş.	İmalat Sanayi / Dokuma, Giyim Eşyası Ve Deri

Hesaplama kullanılan EVA yöntemi literatürde yaygın olarak kullanıldığı şekilde aşağıdaki gibi 8 nolu formülle ifade edilmiştir. 8 nolu formülde yer alan değişkenler ise; 9,10,11,12 ve 13 nolu ifadelerle formüle edilmiştir.

$$EVA = [\text{Vergi Sonrası Net Faaliyet Kârı VSNFK(NOPAT)}] - [\text{Yatırılan Sermaye (YS)} \times \text{Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyeti (AOSM)}] \quad (8)$$

Çalışmada kullanılan “Vergi Sonrası Net Faaliyet Kârı” firmanın vergi düşüldükten sonraki kâr tutarını ifade eder ve şu şekilde formüle edilmiştir:

$$\text{Vergi Sonrası Net Faaliyet Kârı VSNFK(NOPAT)} = \text{Net Faaliyet Kârı} \times (1 - \text{Vergi Oranı}) \quad (9)$$

Vergi oranı için, 2017 kurumlar vergi oranı olarak “%20” değeri esas alınmıştır. Çalışmada kullanılan Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyeti şu şekilde formüle edilmiştir:

$$\text{AOSM} = (\text{Borçların Oranı} \times \text{Borçların vergi sonrası maliyeti}) + (\text{Özsermayenin Oranı} \times \text{Öz sermayenin Maliyeti}) \quad (10)$$

Çalışmada kullanılan “Borçların Oranı” ve “Borçların Vergi Sonrası Maliyeti” aşağıdaki şekilde formüle edilmiştir:

$$\text{Borçların Oranı} = \text{Toplam Borçlar} / (\text{Özsermaye} + \text{Toplam Borçlar}) \quad (11)$$

$$\text{Borçlanma Maliyeti} = (\text{Kısa vadeli finansal borçlar} \times \text{Kısa vadeli borçlanma faiz oranı} + \text{Uzun vadeli finansal borçlar} \times \text{Uzun vadeli borçlanma faiz oranı}) / (\text{Kısa vadeli finansal borçlar} + \text{Uzun vadeli finansal borçlar}) \quad (12)$$

Formülde yer alan kısa vadeli ve uzun vadeli borçlanma faiz oranları olarak, Merkez Bankası kısa vadeli ve uzun vadeli borçlanma faiz oranları kullanılmıştır. Buna göre kısa vadeli (12 ay) borçlanma faiz oranı %9,25, uzun vadeli (24 ay) borçlanma faiz oranı ise %18,50 olarak esas alınmıştır.

Çalışmada kullanılan özsermayenin oranı ve özsermaye oranı ise şöyledir :

$$\text{Özsermayenin Oranı} = \text{Özsermaye} / (\text{Özsermaye} + \text{Toplam Borçlar}) \quad (13)$$

$$k_e = k_{rf} + \beta(k_m - k_{rf}) \quad (14)$$

14 nolu formülde kullanılan (k_{rf}), risksiz getiri oranını ifade eder ve bu değer için Devlet İç Borçlanma Senetlerinin (DİBS) yıllık ortalama faiz oranı kullanılmıştır. (k_m) ise piyasanın beklenen getirisidir ve uygulamada bu değer için BIST 100 endeksinin TÜFE ile indirgenmiş yıllık reel getiri oranı esas alınmıştır. Hisse senedinin beta katsayısı (β) olarak ifade edilen katsayı ise hisse senedi riskini pazar riski ile karşılaştırmak için kullanılır. Uygulamada firmalar için yaygın olarak kullanılan varyans-kovaryans formülü ile hesaplanmış β değerleri kullanılmıştır.

Yukarıda anlatılan yöntem doğrultusunda her bir firma için hesaplanan EVA değerleri, hesaplamaya konu başlıklarla birlikte aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo4. Akın Tekstil A.Ş. EVA Analizi

AKIN TEKSTİL A.Ş. Firmasının 2017 Dönemi EVA Değeri	2017-1.Çeyrek
Net Faaliyet Kârı	1.832.112
Vergi (%20)	366.422
VSNFK (NOPAT)	1.465.690
Dönen Varlıklar	94.499.570
Kısa Vadeli Yükümlülükler	49.126.471
Uzun Vadeli Yükümlülükler	23.855.941
Borçlar Toplamı	72.982.412
Özsermaye	401.158.641
Pasif Toplamı	474.141.053
Borçların Ağırlığı (wi)	0,1539255
Borcun Vergiden Sonraki Maliyeti (ki)	0,0981886
wi*ki	0,0151137
Özsermaye Ağırlığı (we)	0,8460745
Özsermaye Maliyeti (ke)	0,1300037
we*ke	0,1099928
AOSM	0,1251065
Net İşletme Sermayesi	45.373.099
Duran Varlıklar	379.641.483
Yatırılan Sermaye (Duran Varlıklar + (Dönen Varlıklar-Kısa Vadeli	425.014.582
Sermaye Maliyeti (YS*AOSM)	53.172.092
Ekonomik Katma Değer (EVA)	-51.706.403

Tablo5. Hatay Tekstil A.Ş. EVA Analizi

HATAY TEKSTİL A.Ş. Firmasının 2017 Dönemi EVA Değeri	2017-1.Çeyrek
Net Faaliyet Kârı	1.272.250
Vergi (%20)	254.450
VSNFK (NOPAT)	1.017.800
Dönen Varlıklar	111.755.933
Kısa Vadeli Yükümlülükler	107.068.999
Uzun Vadeli Yükümlülükler	16.717.112
Borçlar Toplamı	123.786.111
Özsermaye	230.149.692
Pasif Toplamı	353.935.803
Borçların Ağırlığı (wi)	0,3497417
Borcun Vergiden Sonraki Maliyeti (ki)	0,0839936
wi*ki	0,0293761
Özsermaye Ağırlığı (we)	0,6502583
Özsermaye Maliyeti (ke)	0,1893039
we*ke	0,1230964
AOSM	0,1524725
Net İşletme Sermayesi	4.686.934
Duran Varlıklar	242.179.870
Yatırılan Sermaye (Duran Varlıklar + (Dönen Varlıklar-Kısa Vadeli Yükümlülükler))	246.866.804
Sermaye Maliyeti (YS*AOSM)	37.640.394
Ekonomik Katma Değer (EVA)	-36.622.594

Tablo6. Esem Spor Giyim A.Ş. EVA Analizi

ESEM SPOR GİYİM A.Ş. Firmasının 2017 Dönemi EVA Değerleri Hesaplanması	2017-1.Çeyrek
Net Faaliyet Kârı	-983.017
Vergi (%20)	0
VSNFK (NOPAT)	-983.017
Dönen Varlıklar	21.094.510
Kısa Vadeli Yükümlülükler	14.411.847
Uzun Vadeli Yükümlülükler	8.717.676
Borçlar Toplamı	23.129.523
Özsermaye	3.037.153
Pasif Toplamı	26.166.676
Borçların Ağırlığı (wi)	0,8839305
Borcun Vergiden Sonraki Maliyeti (ki)	0,1018911
wi*ki	0,0900647
Özsermaye Ağırlığı (we)	0,1160695
Özsermaye Maliyeti (ke)	0,1383665
we*ke	0,0160601
AOSM	0,1061248
Net İşletme Sermayesi	6.682.663
Duran Varlıklar	5.072.166
Yatırılan Sermaye (Duran Varlıklar + (Dönen Varlıklar-Kısa	11.754.829
Sermaye Maliyeti (YS*AOSM)	1.247.479
Ekonomik Katma Değer (EVA)	-2.230.496

Tablo7. Yünsa Yünlü A.Ş. EVA Analizi

YÜNŞA YÜNLÜ A.Ş. Firmasının 2017 Dönemi EVA Değerleri	2017-1.Çeyrek
Net Faaliyet Kârı	12.205.374
Vergi (%20)	2.441.075
VSNFK (NOPAT)	9.764.299
Dönen Varlıklar	175.195.184
Kısa Vadeli Yükümlülükler	139.080.612
Uzun Vadeli Yükümlülükler	68.701.346
Borçlar Toplamı	207.781.958
Özsermaye	44.589.068
Pasif Toplamı	252.371.026
Borçların Ağırlığı (wi)	0,8233194
Borcun Vergiden Sonraki Maliyeti (ki)	0,0984675
wi*ki	0,0810702
Özsermaye Ağırlığı (we)	0,1766806
Özsermaye Maliyeti (ke)	0,1368460
we*ke	0,0241780
AOSM	0,1052482
Net İşletme Sermayesi	36.114.572
Duran Varlıklar	77.175.842
Yatırılan Sermaye (Duran Varlıklar + (Dönen Varlıklar-	113.290.414
Sermaye Maliyeti (YS*AOSM)	11.923.614
Ekonomik Katma Değer (EVA)	-2.159.315

Hesaplama da kullanılan MVA yöntemi ise aşağıdaki şekilde 15 nolu ifade ile formüle edilmiştir.

$$MVA = (\text{Firmanın Toplam Piyasa Değeri}) - \text{Toplam Yatırılan Sermaye} \\ (\text{Gelecek EVA'ların Şimdiki Değeri}) \quad (15)$$

Burada piyasa değeri, öz varlık ve borcun piyasa değeridir ve aşağıdaki 16 nolu ifade ile formüle edilmiştir. Yatırılan sermaye ise öz varlık ve borçların defter değeridir.

$$\text{Piyasa Değeri} = \text{Ödenmiş Sermaye} \times \text{Hisse Senedi Ortalama Değeri} \quad (16)$$

Formülde kullanılan piyasa değeri, ilgili firmanın hisse sayısı ve hisse değeri esas alınarak hesaplanmıştır. Yatırılan sermaye olarak ise, firmanın finansal tablosunda yer alan özsermaye değeri esas alınmıştır.

Yukarıda anlatılan yöntem doğrultusunda her bir firma için hesaplanan MVA değerleri, hesaplama ya konu değişkenlerle birlikte aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo8. Akın Tekstil A.Ş. MVA Analizi

AKIN TEKSTİL A.Ş. Firmasının 2017 Dönemi MVA	2017-1.Çeyrek
Öz kaynaklar	401.158.641
Ödenmiş Sermaye	25.200.000
Ortalama Hisse Değeri	12,483
Piyasa Değeri	316.260.000
MVA	-84.898.641

Tablo9. Hateks Tekstil A.Ş. MVA Analizi

HATEKS TEKSTİL A.Ş. Firmasının 2017 Dönemi MVA	2017-1.Çeyrek
Öz kaynaklar	230.149.692
Ödenmiş Sermaye	21.000.000
Ortalama Hisse Değeri	4,751
Piyasa değeri	100.590.000
MVA	-129.559.692

Tablo10. Esem Spor Giyim A.Ş. MVA Analizi

ESEM SPOR GİYİM A.Ş. Firmasının 2017 Dönemi MVA	2017-1.Çeyrek
Öz kaynaklar	3.037.153
Ödenmiş Sermaye	13.315.500
Ortalama Hisse Değeri	0,518
Piyasa değeri	6.924.320
MVA	3.887.167

Tablo11. Yünsa Yünlü Giyim A.Ş. MVA Analizi

YÜNSA YÜNLÜ A.Ş. Firmasının 2017 Dönemi MVA	2017-1.Çeyrek
Öz kaynaklar	44.589.068
Ödenmiş Sermaye	29.160.000
Ortalama Hisse Değeri	4,525
Piyasa değeri	131.220.000
MVA	86.630.932

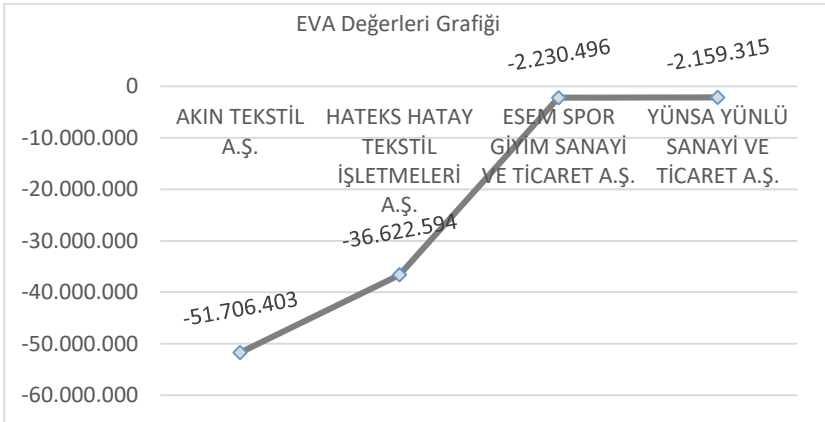
6. SONUÇ

Bu bölümde uygulamadan elde edilen sonuçlar yorumlanacaktır. Makalenin teorik bölümünde ifade edildiği ve uygulama bölümünde formüle edildiği gibi, hissedar değerinin maksimize edilmesini amaçlayan EVA ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti prensibiyle firmanın borçlanma maliyetini de dikkate alır. Ayrıca, net faaliyet kârı ve sermaye maliyeti gibi finansal tablolarda yer bulan muhasebe ölçümlerini de göz ardı etmez. Bu yönüyle, geleneksel yöntemlere oranla daha fazla parametreyi önemseyerek, daha kapsamlı öngörüler sağlayan EVA yönteminin kullanılması firma açısından yararlı bir yatırım analizi ortaya çıkarmaktadır.

Uygulamada elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablo ve grafikler üzerinde özetlenmiştir.

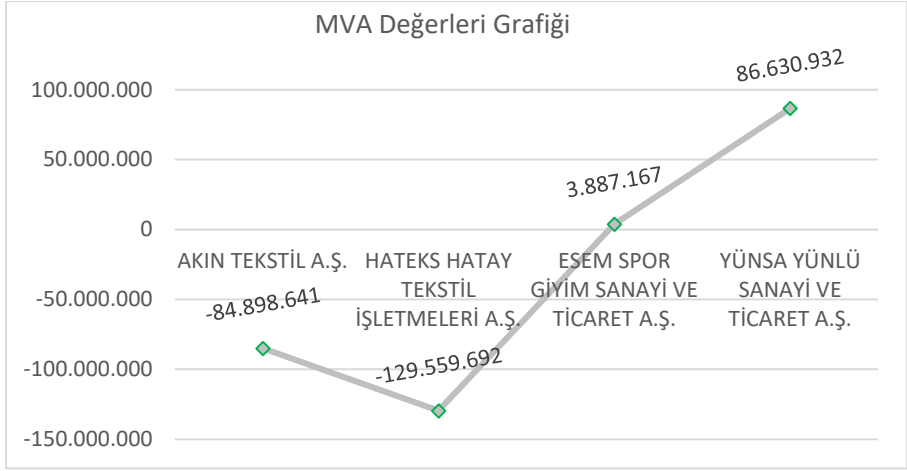
Tablo12. Firma Bazında EVA - MVA Sonuçları

Firma Adı	EVA Değeri	MVA Değeri
AKIN TEKSTİL A.Ş.	-51.706.403	-84.898.641
HATEKS HATAY TEKSTİL İŞL. A.Ş.	-36.622.594	-129.559.692
ESEM SPOR GİYİM SANAYİ VE TİC. A.Ş.	-2.230.496	3.887.167
YÜNSA YÜNLÜ SANAYİ VE TİC. A.Ş.	-2.159.315	86.630.932

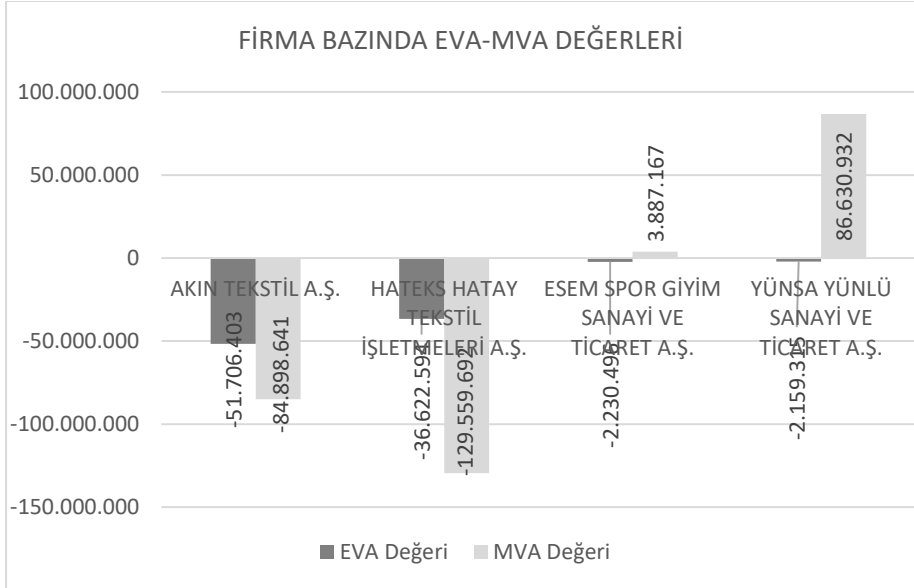

Grafik1. Firma Bazında EVA Sonuçları

Grafik2. Firma Bazında MVA Sonuçları

Grafik3. Firma Bazında Karşılaştırmalı EVA-MVA Sonuçları

Firma bazında EVA ve MVA sonuçları incelendiğinde, dört firma için de EVA sonuçları negatif çıkmıştır. Bir başka deyişle, vergi sonrası net faaliyet kârının yatırılan sermaye maliyetinden düşük olması EVA değerlerini eksiye düşürmüştür. EVA'nın negatif çıkması firmaların finansal performansı açısından olumsuz bir resim ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, bu durum giyim ve dokuma sanayine ilişkin sektörel anlamda bir düşüşe de işaret edebilir. Uygulamadan çıkan sonuçlar doğrultusunda, firmaların EVA sonucuna bakarak, eğer vergi sonrası faaliyet kârındaki artışları sermaye

maliyetlerindeki artıştan daha fazla olacaksa yatırım yapma konusunda karar almalarının, aksi durumda ise yatırımı bekletme yönünde karar verilmesinin firma açısından sağlıklı sonuç getireceği söylenebilir.

MVA analiz sonuçlarına bakıldığında ise; Akın Tekstil A.Ş. ve Hateks Tekstil A.Ş. için; EVA değerlerinde olduğu gibi MVA değerleri de negatif çıkmıştır. Bu durum, ilgili firmaların hesaplama dönemi içinde piyasa katma değeri yaratamadıkları ve değer kaybına uğradıkları şeklinde yorumlanabilir. Esem Spor Giyim A.Ş. ve Yünsa Yünlü A.Ş. firmaları içinse, negatif EVA değerlerinin aksine pozitif MVA değerleri elde edilmiştir. Dolayısıyla, bu iki firma için 2017'nin ilk çeyreğinde bir piyasa katma değeri yarattıkları söylenebilir. Bu sonuçlar doğrultusunda, EVA ile MVA değerleri firma bazında birlikte yorumlandığında ise; bu iki değer arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Bu anlamda, uygulamanın daha fazla dönem ve firma için tekrarlanarak, daha geniş bir örneklem üzerinde analiz yapılması, daha anlamlı ve genellenebilir sonuçlar verebilir. Ayrıca, MVA'nın hesaplanmasında temel alınan piyasa değeri kavramı, ekonomik koşullardan doğrudan etkilendiğinden; EVA'nın her durumda MVA'yı açıklamasını beklemek de doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Geleneksel ölçüm yöntemleri halen yerini korusa da, özellikle kurumsal işletmelerin finansal analiz raporlarında yer teşkil etmeye başladığı gözlemlenen değere dayalı finansal ölçüm yöntemlerinin giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Global ekonomik ortamda pay sahibi olmak isteyen işletmeler için kapsamlı ve gerçekçi bir kılavuz niteliği taşımaya başlayan değere dayalı ölçüm yöntemleri, firmanın finansal kararlarındaki hata oranını minimize etmeyi amaçlamaktadır. Ülkemizde de gün geçtikte firmaların dikkatini çektiği gözlenen bu yöntemlerin daha sağlıklı ve güvenilir sonuçlar elde edilmesi yolunda, hem teorik hem de uygulamalı çalışmalarla desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Yapılacak olan bu tür çalışmalarla değere dayalı ölçümlerin eksik yönlerinin giderilmesi ve daha doğru uygulamaların yapılması teşvik edilerek, işletmelerin finansal performansının etkin ölçümüne ve ekonomik performansının artışına katkı sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdeen, A. M. ve Haight, T. (2002), A Fresh Look at Economic Value Added: Empirical Study of the Fortune Five-Hundred Companies, *Journal of Applied Business Research*, 18(2), 27-36.
- Akyüz, Y., (2013), Ekonomik Katma Değer (EVA) ve Pazar Katma Değer (MVA) Analizi: İMKB’de İşlem Gören Seramik İşletmelerinde Bir Uygulama, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 339-356.
- Akyüz, Y., Erem I., (2014), Piyasa Katma Değerini Açıklamada Ekonomik Katma Değerin Geleneksel Performans Ölçütleri Karşısındaki Durumunun Güncellenmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 371-385.
- Basti, E., Yılmaz, T. (2013), İMKB’de İşlem Gören Yerli ve Yabancı İmalat Sanayi Şirketlerinin Ekonomik Katma Değer (EVA) ve Piyasa Katma Değerine (MVA) Dayalı Performans Analizi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 50(578), 56-74.
- Bayraktaroğlu, A., Ünlü, U. (2009), Performans Değerlemede Eva ve MVA Ölçütleri: Bu Ölçütler Açısından İMKB ve NYSE’nin Karşılaştırmalı Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 287-312.
- Biddle, C.G., Bowen, R.M. ve Wallace, J.S. (1997), Does EVA® Beat Earnings? Evidence on Associations with Stock Returns and Firm Values, *Journal of Accounting and Economics*, 24, 301-336.
- Birkan, R., (2015), *Finansal Performansın Ölçülmesinde Ekonomik Katma Değer ve Bankacılık Sektöründe Piyasa Değeri ile İlişkisinin Analizi (2004-2013 Borsa İstanbul Uygulaması)* (Doktora Tezi).
- Demirgüneş, K., Öztürk M.B., Şamiloğlu F., Ban Ü., Güzel A. (2009), Ekonomik Katma Değerin Bilgi Verme İçeriğinin Analiz Edilmesine Yönelik Bir Ampirik Çalışma, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 1-24.
- Hacırüstemoğlu R., Şakrak M., Demir V. (2002), Etkin Performans Ölçüm Aracı (EVA),(Ekonomik Katma Değer-Ekonomik Kâr Yaklaşımı), *Mali Çözüm Dergisi*, 59.
- Joshi S. S. (2011), Relationship Between EVA, MVA And Other Accounting Measures of Fertilizer Companies In India, *International Journal of Research in IT & Management*, 1(7), 1-14.
- Koyuncu B. (2010), *Değere Dayalı ve Geleneksel Finansal Performans Ölçütlerinin Karşılaştırmalı Analizi: İMKB’de Bir Uygulama*

- (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- Kramer, J.K., G. Pushner (1997), An Empirical Analysis of Economic Value Added as a Proxy for Market Value Added, *Financial Practice and Education*, 7(1), 41-49.
- Mampane, K. C. (2005), *A Critical Review of Economic Value Added (EVA) as a Measure to Evaluate the Financial Performance of Milk Produces* (Yüksek Lisans Tezi), Department of Agricultural Economics, Extension And Rural Development In University of Pretoria, Pretoria.
- Pourali, M.R. ve Roze, Z. (2013), The Relationship between Market Value Added with Refined Economic Value Added and Performance Accounting Criteria in the Firms listed in the Tehran Stock Exchange, *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*, 4(6), 1636-1645.
- Stewart, G. B. (1991), *The Quest For Value*. New York: Harper-Collins.
- Topal Y. (2008), Ekonomik Katma Değer (EVA) ve Pazar Katma Değer(MVA) Arasındaki İlişki, İMKB İmalat İşletmelerinden Örnek. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, (13,2), 249-261.
- Yılğor A. G. (2005), İşletme Performansının Değerlendirilmesinde Ekonomik Katma Değer (EVA) ve Piyasa Katma Değeri (MVA) Yöntemleri ve Bu Yöntemlerin Hisse Senedi Getirilerini Açıklama Gücünün İncelenmesi: İMKB 100 Örneği, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(1), 226-248.
- Yüreğir H., Nakipoğlu G. (2007), Performans Ölçümü ve Ölçüm Sistemleri: Genel Bir Bakış, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 545-562.
- Wibowo P. P., Ruben G. B. (2008), The Relationship Between Economic Value Added (EVA) and Market Value Added (MVA) with Reported Earnings: An Empirical Research of 40 Listed Companies In Indonesia Stock Exchange For The Year 2004-2007, *Journal of Applied Finance and Accounting*, 1(1), 60-72.
- Finansal Yatırım Araçlarının Reel Getiri Oranları. (2017). Erişim Adresi <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24808>, Erişim Tarihi: Eylül 2017.
- Hisse Senedi Fiyatları. (2017). Erişim Adresi: <http://bigpara.hurriyet.com.tr/borsa/hisse-fiyatlari>, Erişim Tarihi: Eylül 2017.

İç Borçlanma Faiz Oranları ve Vade Yapısı. (2016). Erişim Adresi:
<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/TemelEkonomikGostergeler.aspx>
, Erişim Tarihi: Aralık 2016.

BÖLÜM II

ÇEŞİTLİ YÖNLERİYLE YEŞİL EKONOMİ

Green Economy with Various Aspects

Nuh Ekrem Yıldırım¹

¹(Öğr. Gör. Dr.), Akdeniz Üniversitesi
e-mail: nuhekremyildirim@hotmail.com

 ORCID 0000-0003-3969-9130

1. GİRİŞ

İnsan faaliyetlerinin doğaya minimum zarar verecek şekilde, üretim ve tüketim olgusunun çevreyle ilişkisini kuran, ekonomik bir yaklaşım olan yeşil ekonominin temelleri onlarca yıl öncesine dayanmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin ekonomide kıt olan kaynaklar üzerindeki baskısı her geçen yıl artmakta bu durum ülkeleri alternatif iktisadi oluşumlara yöneltmektedir. Dolayısıyla ülkelerin yeni alanlara adapte olma süreci ile birlikte eski enerji anlayışı (fosil yakıtlar vb.) yerini yeni enerji anlayışına (yenilenebilir enerji vb.) bırakmıştır. Onlarca yıl öncesine dayanan yeşil ekonomi anlayışı 2008 krizi ile birlikte varlığını iyice hissettirmiştir. Günümüzde ise artık ülkeler arasında kurulacak ittifaklarla daha net çözümler bulunacağı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Çünkü yeşil ekonominin faydaları ve zararları küresel bir boyut kazanmıştır.

Bu doğrultuda yeşil ekonomi anlayışına güç katacak politika uygulamalarına ihtiyaç doğacaktır. Çünkü ekonomideki birçok üretim ve tüketim faaliyeti negatif dışsallıkları nedeniyle maliyeti yansıtmaktan uzaktır. Politika uygulamaları arasında; caydırıcı bir çevre mevzuatının geliştirilmesi, toplumlara çevre bilincinin aşılması, yeşil yatırımların desteklenmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarına öncelik verilmesi gibi uygulamalar sayılabilir.

Çalışmada genel olarak yeşil ekonominin tarihçesine, kapsamına, ekonomik ve mali değerlendirmelerine, mali hedeflerine ve ilgili hedeflere ulaşabilmede alınacak önlemlere, literatürde önemli endeksler olarak kabul edilen Küresel Yeşil Ekonomi Endeksi (KYEE) ve Ekolojik Ayak İzi Endeksi'ne (EAİE) yer verilmiştir.

2. YEŞİL EKONOMİ VE TARİHÇESİ

J.Maynard Keynes, M.Ö.2000 ile 18.YY başları arasında uygar ülkelerde yaşam standartlarının ikiye katlandığını hesaplamıştır. Yine de bu iki dönem arasında toplumların maddi temeli az değişmiştir. M.Ö.2000 de var olan ateş, tekerlek, dil, matematik ve din 18. Yüzyılda halen medeniyetin temellerini oluşturmuştur. Sanayi devrimiyle birlikte bu süreci işletecek güçlü bir enerji kaynağına sahip olan insanoğlu, anahtar keşifler (petrol, kömür ve gaz gibi fosil yakıtların bulunması) yapmıştır. O zaman bu yakıtların toplu olarak kullanılmasının gezegenimizin iklimini değiştireceğini bilinmiyor, hızlı ilerlememizi sağlayan enerji bizi de yok ediyordu. Doğal çevrenin bize sunduğu hizmetler; hammadde ve atıkların asimilasyonu, biyoçeşitliliğin, temiz havanın, suyun ve istikrarlı bir iklimin sürdürülmesi serbest hale gelmiş ve tükenmez olarak görülmüştür. Kapitalist iktisatçıların en önemli kaygısı, maddi refahı maksimize etmek olmuş, bu durum malların sürekli artan üretimi ve tüketimi ile ifade edilmiştir (Pearce ve diğ., 1989: 9). Bu süreç, çevre sorunlarının göz ardı edilmesine, ayrıca dünyadaki üretim-tüketim dengesinin bozulmasına yol açmıştır.

Sürdürülebilir ekonomi fikri onlarca yıldır konuşulmaktadır. Önemli tarihlerden birisi de Roma Kulübü tarafından 1972 tarihinde ‘Büyümenin Sınırları’ isimli raporun yayınlanması olmuştur. Son birkaç yılda sürdürülebilirlik konusundaki tartışmalar küresel gündemin önemli bir parçası haline gelmiştir. Çünkü en son bilimsel çalışmalar ve çevresel bozulmalar ve iklim değişikliğine ilişkin deneyimler, ekonomik modelin değişmesi gerektiğini netleştirmiştir. A Brief History of the Green Economy, <http://whygreeneconomy.org/introduction-to-the-green-economy/>

Yeşil ekonomi kavramı ilk defa Birleşik Krallık hükümeti için bir grup önde gelen çevre ekonomistinın 1989 yılında Blueprint for a Green Economy isimli raporunda kullanılmıştır. Raporun devamı olarak 1991 yılında Blueprint 2: Greening the World Economy ve 1994 yılında Blueprint 3: Measuring Sustainable Development isimli raporlar yayınlanmıştır. 1989 yılındaki ilk raporun teması ekonominin çevre politikasına yardım etmesi gerektiği iken, 1991 ve 1994 yılının raporlarının teması; küresel ekonominin sorunlarını (iklim değişikliği, ozon tabakasının incilmesi, dünyada kaynak kaybı vs.) genişletmek olmuştur. Tüm raporlar, çevre ekonomisinde birkaç on yıl öncesine dayanan araştırma ve uygulamalar üzerine inşa edilmiştir. 2008 yılında bu kavram, birden fazla küresel krize karşı politika tepkisi üzerine yapılan tartışmalar bağlamında yeniden canlandırılmıştır. Mali kriz ve küresel durgunluğun endişeleri bağlamında UNEP, ‘yeşil teşvik paketleri’ fikrini savunmuş ve büyük ölçekli kamu yatırımlarının yeşil ekonomiyi başlatabileceği alanlar belirlenmiştir. Ekonomik iyileşme çabalarının bir parçası olarak önemli

‘yeşil teşvik’ paketlerini uygulamaya koymak için birçok hükümete ilham vermiştir (Green Economy, <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?menu=1446>).

2009 yılından itibaren, yeşil ekonomi daha geniş bir politik çerçeveye doğru gelişmiştir. 2012’de BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (veya Rio+20) yeşil ekonominin uluslararası odak noktası olmuştur. Rio 20, yeşil ekonominin geliştirilmesine yönelik bir umut olmuştur (Georgeson ve diğ., 2017: 4).

Çevresel bozulmanın ölçüğü ve değişen iklim hakkında artan anlayış, yeşil ekonomi fikrini son yıllarda küresel gündemin üst sıralarına taşımıştır. Yeşil ekonomi anlayışına ilişkin son yıllardaki önemli tarihler özetle şu şekilde olmuştur:

-Rio Dünya Zirvesi 1972 Stockholm Konferansı

-1987 Brundtland Raporu

-1992 Dünya Zirvesi ve Gündem 21

-2012 Rio+20 Konferansı (Green Economy Timeline, <http://whygreeneconomy.org/introduction-to-the-green-economy/>)

Ekonominin yeşillendirilmesi eski bir kavram olup, 1970’lerden beri her 10 yılda bir politik tartışmalara konu olmaktadır. Etkileri, sınırları ve faydaları tartışmalı konular olmakla beraber, üretim ve tüketim faaliyetlerimizin yeşillendirilmesi, şimdiye kadar neredeyse hiç reddedilmemiştir. Yeşil büyüme, potansiyel ekonomik faydalarına bakılmaksızın iş dünyasının ‘yeşillik’ karşısındaki her türlü çekincelerine karşı politik bir slogan olmuş ve yeşil ekonomi kavramının merkezinde yer almıştır (Lorek ve Spangenberg, 2014: 34). Yeşil ekonomi, politik ekonomi olarak da isimlendirilebilir. Politik ekonomi; sürdürülebilir kalkınma, biyolojik çeşitliliğin korunması ve ekolojik modernizasyon dahil olmak üzere doğayı sermayeleştirmeyi ve metalaştırmayı amaçlayan, birbiriyle ilişkili küresel çevre girişimlerini ve söylemlerini hem birleştirmesi hem genişletmesi olarak anlaşılabilir. Ekonomik büyüme ve ekolojik sağlık birlikte yeşil ekonomi projesinin merkezindedir. Yeşil ekonomi, tasarruf ve sürdürülebilirlik fikrini içermekle birlikte aynı zamanda büyüme, istihdam ve yoksulluğu azaltma lehinde ekolojik krizlere karşı bir çözüm yolu olarak ileri sürülmektedir (Shear, 2014: 196). Yeşil ekonomi aslında ‘çevre dostu ekonomik büyüme’ olarak isimlendirilebilir. Küreselleşme olgusunun artışı ile birlikte başta çevre sorunları olmak üzere, ekonomik, ekolojik, sosyal, sağlık gibi alanlarda birçok problemi beraberinde getirmiştir. Küresel ısınma, iklim bozuklukları, bulaşıcı hastalıkların artışı bu problemler arasında sayılabilir.

Günümüzde küresel çevre sorunlarının kötüleşmesi insan uygarlığının varlığını tehlikeye atmış ve dünya ekonomisinin daha da geliştirilmesi için yeni yolların arayışına neden olmuştur. Doğal kaynakların azaldığı ve insan tüketiminin arttığı bu duruma 'Decapling etkisi' denmektedir. Böyle bir sorunun çözümüne yönelik tüm dünya toplumları ülkelerin güvenli geleceğinin sağlanması için vazgeçilmez bir yol olan yeşil ekonomi kavramını benimsemiştir. 2012 yılında Rio de Janeiro kentindeki BM konferansında yeşil ekonomiye geçiş merkezi bir hal almış ve nihai belgede her ülkenin yeşil ekonomiye geçişi, ulusal planlarına, stratejilerine ve sürdürülebilir kalkınma önceliklerine uygun olarak belirleneceği ifade edilmiştir. Yeşil ekonomi açısından devlet politikası, çevrenin ve toplumun çıkarlarını korumayı amaçlamaktadır. Temel unsurlar: çevresel denetim, çevresel sertifikalandırma ve diğer faaliyetlerdir (Vukovic ve diğ., 2019: 1). Yeşil ekonomi anlayışı, çevre tahribatını göz ardı eden geleneksel iktisat anlayışının yerine, çevre tahribatının birincil düzeyde göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmaktadır.

3. YEŞİL EKONOMİ VE KAPSAMI

Ekonominin yeşillendirilmesi; aynı zamanda çevresel baskıların azaltılması, ekonomik büyümenin desteklenmesi ve sosyal refahın artırılmasına yönelik son dönemlerde sosyal dönüşüm için yeni bir strateji olarak vurgulanmıştır. Nispeten yeni bir kavram olan yeşil büyüme üzerine çeşitli tanımlar yapılmış ancak izlenmesine yönelik iyi bir ölçüm şekli oluşturulmamıştır. Yeşil ekonomi; ekosistemlerin işleyişini koruyan, insan refahını ve sosyal eşitliği artıran, düşük karbonlu bir ekonomik kalkınmaya ve kaynakları verimli kullanan bir topluma geçiş sürecini ifade eder. Bu geçiş, ekonomideki kaynakların değerini mümkün olduğunca uzun süre koruyan, kaynak kullanımımızın seviyesini ve etkilerini azaltan, refahımızı daha da artıran bir süreci amaçlamakta olup, eko-verimlilik unsurlarını da içerir (Lyytimaki ve diğ., 2018: 51-52). Birleşmiş Milletler Çevre Programınca (UNEP) ise yeşil ekonomi; eşitsizlikleri şiddetlendiren, israfi teşvik eden, kaynakların kıtlığını tetikleyen, çevre ve insan sağlığını için yaygın tehditler oluşturan günümüzün baskın ekonomi modeline bir alternatiftir (Why Does Green Economy Matter? <https://www.unenvironment.org/explore-topics/green-economy/about-green-economy>). Yeşil ekonomi çerçevesinde kaynakların az kullanılması, ekonomide tüketim ve üretim faaliyetlerinin azaltılması nedeniyle ekonomiyi durgunluğa götürme gibi bir risk de taşıyabilir.

Ancak bazı ülkeler çözüm olarak, kendi yeşil ekonomi stratejilerini, ulusal ihtiyaç ve önceliklerine dayalı bir dizi politika önlemleri geliştirmişlerdir. Ulusal ve uluslararası platformlar, ortaklıklar, programlar, fonlar ve diğer girişimler ülkeler için destek sağlanması ve yeşil ekonominin uygulanması için ilgili taraflara politikalar sunmuştur.

Duruma bağı olarak, farklı önceliklere ve yeşil ekonominin kavranmasına vurgu yapılmıştır (Pitkanen ve diğ., 2016: 666). Temelinde her bir rapor sürdürülebilir kalkınmayı hedeflemekle birlikte, sürdürülebilirliğin hangi yönlerinin altı çizildiği konusunda farklı odak noktasına / önceliklere sahiptir. Örneğin; Dünya Bankası ve BM Çevre Programları sürdürülebilir kalkınmanın sosyal yönüne dikkat çekerken, OECD sürdürülebilir kalkınmanın çevre ve ekonomi yönüne ağırlık vermektedir (Saladin ve Turok, 2013: 211). Sürdürülebilir kalkınma hangi yöne ağırlık verirse versin, kaynakların azaltılmadan büyümeyi esas alan bir anlayışa sahiptir. Kaynaklar-büyüme arasında trade-off ilişkisini barındırmaz.

Her ekonomi türünün izlediği ana faaliyetler, ekonomilerin yeşil, mavi ve kahverengi renklerini yansıtmaya eğilimindedir. Tablo 1, doğal kaynak temelli ekonomilerin renklerini göstermektedir.

Yeşil Ekonomi: Bu ekonomi, çevreyle ilgili ürünleri geliştirmeyi, ekonomi genelinde yeniliği teşvik etmeyi ve yeşil vergilendirmeyi güçlendirmeyi amaçlamaktadır. AR-GE bütçeleri dünya çapında artarken, yeşil icatların çoğu OECD ülkelerinden (yüzde 90) gerçekleşmekte, ancak son yıllarda Çin ve Hindistan'dan gelen katkıların sayısı artmaktadır.

Tablo 1: Doğal Kaynak Temelli Renkli Ekonomiler; Hedefler ve Faaliyet Alanları

Ekonomi	Hedefler	Faaliyet Alanları
Yeşil	Çevresel riskleri ve ekolojik kırıltıkları azaltarak, İnsan refahını ve sosyal eşitliği geliştirir.	Ana faaliyetler kentsel tarım, turizm, yenilenebilir enerji, bahçe işleri, iklim ve atık yönetimini içerir.
Mavi	Ekonomik büyüme için okyanuslardan ve diğer su kaynaklarına istinaden kaynakların sürdürülebilir kullanımı; geçim şartlarının ve mesleklerin iyileştirilmesi; su ekosistem sağlığının desteklenmesi.	Okyanus ve göller, balıkçılık, turizm, yenilenebilir enerji, deniz taşımacılığı, iklim ve atık yönetimi.
Kahverengi	Büyük ölçüde fosil yakıtlara bel bağlar, ekonomik üretim ve tüketimin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini görmezden gelir.	Atıklar, yenilenebilir enerji, ulaştırma ve inşaat yönetimi (özellikle işlevi olmayan altyapı ve kuruluşların alanları); tıkanıklığı ve iklim değişikliği endişesini azaltmak.

Kaynak: Benna, 2019: 7-8.

Siyah ekonomi: Bu, yasadışı ve anti-sosyal bir faaliyettir. Ana sorun, dünyanın her yerinde olmasına rağmen, karanlıkta gerçekleştiği için boyutlarının tam olarak değerlendirilmesi zordur. Aşağıdaki nedenlerden dolayı profil oluşturmak zordur:

- Birincisi; yoksulluğun kentleşmesine dayanmakta,
- İkincisi; kara ekonomi faaliyetleri, şehrin vatandaşı olmayanlar olarak kabul edilmekte,
- Üçüncüsü; çeşitli ekonomi alanındaki aktörler kurumlara değil, finans, profesyonel destek ve rehberlik için yakın arkadaş ve akrabalara bağlıdır (Benna 2019: 7-8).

Birtakım paydaşlar / unsurlar yeşil ekonominin kapsamını geliştirmeye yönelik çaba sarf ederler. Sivil toplum tarafında, yeşil büyüme ittifakını 5 ana unsur oluşturmaktadır (Tablo 2). Yeşil işlerle ittifak halinde olan bu beş güç, bir ülkedeki siyasetin çehresini değiştirebilir.

Tablo 2: Yeşil Büyüme İttifakını Oluşturan Unsurlar

<p>1-Emek: Örgütlü emek, son yıllarda düşüşte olsa bile çalışan insanların çıkarlarının en iyi ve sadık savunucusu olmaya devam etmektedir. Ulusun güçlenmesi ve yeniden inşasına yol açan politikalar, sendikalar saflarını genişletmek ve çeşitlendirmek için bir fırsat sunmaktadır. Sendikalar ve yeşil iş liderleri ücretler ve diğer konularda kazan-kazan politikalarını iyi belirleyebilirse her iki taraf içinde faydalı yasaları çıkarmakta birlikte çalışabilir.</p>
<p>2-Sosyal adalet aktivistleri: Birçok insan toplumda paylaşılan fırsatlara karşı kendilerini bu işlere adanmışlar, yeni fırsatların yaratılmasında ön saflarda olmuşlardır. Ekonomik adalet, medeni haklar, göçmen hakları, kadın hakları, engelli hakları vb. haklar konusunda savunucular, yeşil ekonominin çeşitliliğe sahip olmasını sağlayan fırsatları değerlendirmelidir.</p>
<p>3-Çevreciler: Büyük kuruluşları, geniş ağları, büyük bütçeleriyle ana akım çevre kuruluşları ülkeleri yeşilleştirme çabalarına katacakları muazzam varlıklara sahiptir. Ana akım çevreciler ve sosyal adalet grupları arasında bilgi, deneyim ve hatta personel alışverişi herkes için sağlıklı ve canlandırıcı olacaktır.</p>
<p>4-Öğrenciler: Yüksek enerjisi ve coşkusuyla öğrenciler, felaketle sonuçlanan iklim değişikliğini önlemede oldukça önemlidir. Sadece birkaç yıl önce öğrenciler tarafından 2050 yılına kadar karbon emisyonlarında yüzde 80'lik bir azalma gibi agresif bir hedef çağrısının yapılması tuhaf görünmüştü de birçok enerji şirketleri tarafından kabul görmüştür. Genç Seçmenler Birliği, Hip Hop Grubu gibi daha çeşitli gruplar katıldıkça hareket güç kazanacaktır.</p>
<p>5-İnanç Örgütleri: Sosyal çevreciliğin üç ilkesi tarafından önerilen ahlaki çerçeve (eşit koruma, fırsat eşitliği ve tüm yaratılana saygı) inanç liderlerini ve cemaatleri çekmelidir. 'Yaratılanı sevmek' fikri, inanç topluluklarının Yeşil Büyüme İttifakının bir parçası olarak eyleme geçmesine yardımcı olabilecek pozitif ve alternatif bir çerçevedir.</p>

Kaynak: Van Jones Foreword By Robert F. Kennedy JR., s.87-88.

Bu unsurlar arasında yerel – ulusal - uluslararası düzeyde koordinasyonun gerçekleştirilmesi yeşil ekonominin başarı şansını artıracaktır.

4. YEŞİL EKONOMİNİN EKONOMİK VE MALİ AÇIDAN DEĞERLENDİRMESİ

İnsanlığın ekosistemden sağladığı faydalar ile ekosistemin korunması ve devamının sağlanmasına yönelik ödenen bedeller arasındaki geniş fark, mevcut ekonomik kalkınma modelinin aşırı ekolojik bozulmasından kaynaklanan risklere ne kadar uzak olduğumuzun önemli bir belirtisidir. Bu fonlama sorununu aşmanın iki yönü vardır. Birincisi; ekosistem hizmetlerini yeteri kadar karşılayan küresel mekanizmaların tasarlanmasıdır. İkincisi; küresel ekosistemin korunması için yeterli finansmanın sağlanmasıdır (Barbier, 2011: 239).

Ana akım iktisat ve politikaları, ekonomik büyüme ve kişi başına GSYİH ile çok ilgilidir. Mevcut kriz bağlamında bu akım, tek yolun ekonomik büyümenin stabilize edilmesi veya iyileştirilmesi olduğunu varsayma eğilimindedir. Yani, işsizliğin azaltılmasında, sosyal amaçların ve refahın gerçekleştirilmesinde gerekli ve hatta yeterli şarttır. Ekonomistler ve politikacılar, ekonomik büyümeye çok öncelik vermiş ve çevresel hedeflere ulaşmada belirsizlik olduğunda çevresel bir strateji olarak ‘decapling’ etkisine uymuşlardır. Bu durumun gerçekleşmesinde 3 temel nedenin olduğu savunulmaktadır. Birincisi; toplam gelir artışı, bir gelişme olarak anlaşılmaktadır. İkincisi; ekonomik sistem kendi kendini güçlendirebilir. Ekonomik büyümede istikrarsızlık olduğunda muhtemelen resesyona yol açar. Üçüncüsü; teknik ve örgütsel yenilik yoluyla işgücü verimliliğindeki gelişmeler, işgücünün muhafaza edilmesinde ekonomik büyümeyi gerekli hale getirir (Antal ve Bergh, 2013: 49-50).

Kapitalist ekonomiler, üretim faktörlerinin üretim sürecine girdi olarak kullanıldığı verimliliğe büyük önem vermektedir. Geleneksel neo-klasik büyüme modelinde temel bağımlılıkların; emek, sermaye ve teknolojik yenilik olduğu ileri sürülmektedir. Bu yatırımların çoğu emek verimliliğindeki gelişmelere odaklanmaktadır. Gelirler yükseldikçe işgücü maliyetlerini düşürme baskını artırmış, bu nedenle emek verimliliği modern ekonomide baskın bir rol oynamıştır. Ekonomi, emek verimliliğindeki artışı dengeleyecek kadar hızlı büyüdüğü ölçüde işler yolunda gider ancak bu gerçekleşmezse artan işgücü verimliliği ekonomide daha az iş olduğu anlamına gelir. Başka bir deyişle, başka şeyler değişmezse işgücü verimliliğinde iyileşmeler bir yerlerde birinin işini kaybettiğini anlamına gelir. Tüketici güveninde düşme, emtia fiyat şokları gibi nedenlerle ekonomi yavaşlarsa işgücü verimliliğinin artırılmasına yönelik sistemik eğilim işsizliğe yol açar. Bu durum ise azalan harcama gücüne, tüketici güveni kaybına ve tüketim mallarına olan

talebin daha da azalmasına yol açar (Jackson ve Victor, 2011: 102-103). Ortaya çıkan olumsuz ekonomik konjonktür, dünyadaki bazı uluslararası kuruluşlar tarafından dönem dönem raporlarla, verilerle ortaya konmaktadır.

Her rapor dünya nüfusunun karşılaştığı zorlukları ve çevreye verilen zararı açıklamaktadır. BM Çevre Programı (UNEP) ve Dünya Bankası son 50 yılda dünya ekonomik büyümesinin dört katına çıktığını, ekosistemdeki mal ve hizmetlerin ise yüzde 60 azaldığına işaret etmektedir. Çevreye verilen zararın insan yaşamı ve ekonomi üzerinde ciddi olumsuz sonuçları vardır. OECD; yeşil büyümenin, sürdürülebilir kalkınmanın bir alt kümesi olduğunu, bunun yerine geçmediğini belirtmektedir. Yeşil büyüme ve yeşil ekonomi, Dünya Bankası ve BM Çevre Programlarının raporlarında alt başlıklarında sürdürülebilirliğe giden bir yol olarak görülmektedir. Sürdürülebilir kalkınma; ekonomik refah, azalan yoksulluk ve sosyal eşitsizlik, çevresel gelişmeyi içerecek şekilde tanımlanmıştır. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 yılındaki tanımında sürdürülebilir kalkınma; gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden günümüz ihtiyaçlarını karşılayan kalkınmadır. Ekonomik açıdan bu durum, günümüzde insanların iyileşmiş ekonomik refahının gelecektekinin refahını azaltmaması gerektiği anlamına gelmektedir. Dünya Bankası, ekonomik büyümenin çevreye zarar vermekle birlikte son 20 yılda 660 milyon insanı yoksulluktan kurtardığını savunmaktadır. Büyüme, yoksulluğun azaltılmasına yol açtığından yeşil büyüme; hasarlı çevreyi onarmanın yanı sıra istihdam yaratma yoluyla yoksulluğu azaltmanın bir yolu olarak görülmektedir (Saladin ve Turok, 2013: 210-212).

İstihdam yaratma yoluyla yoksulluk azaltılmaya çalışılırken, gelirin yeniden dağıtılması yoluyla izlenen politikalar ile daha eşit bir toplum oluşturulmaya çalışılmalıdır. Yeşil ekonomistin toplum içinde daha fazla eşitlik hedefi ise, yeşil bir vergilendirme sistemi ile sağlanabilir. Yeşil vergilendirme sistemi, kaynakların verimli ve minimum kullanımına, savurgan ekonomik faaliyetlerin ortadan kaldırılmasına odaklanmalıdır. Yeşil bir ekonomist için mali politikanın temel hedeflerinden birisinin; çevreye faydalı faaliyetlerin gerçekleştirilmesinin teşvik edilmesini, zararlı olan faaliyetlerin ise caydırılmasını sağlanmasının olduğu açıktır. Ancak yeşil ekonomistler; Gelirin yeniden dağıtılması, büyük şirketlerin daha küçük şirketlere ayrılmasının teşvik edilmesi, tarımın daha az kirletici biçimlerinin desteklenmesi vb. farklı hedefler elde etmek için bir dizi stratejik verginin kullanılmasını tercih etmektedir.

Yeşil ekonomistler gelişmiş ekonomiler ile yoksul ekonomiler arasındaki artan eşitsizlik ile ilgili oldukça ilgili olmuşlar ve 'eşitlik sorunları yeşil vergi sisteminin tasarımında merkezde olmalıdır' şeklinde bir düşünceleri benimsemişlerdir. Örneğin bir dönem Birleşik Krallık'ta en

yüksek vergi oranının düşürülmesi hem gelirden hem de varlık sahipliğinde büyük bir kaymaya neden olmuştur. Yani zenginler daha zengin, fakirler daha fakir olmuştur. Yeşil ekonomi; artan oranlı miras ve sermaye kazançları vergisi kullanarak malvarlıklarının olası dağılımını içerir. Miras vergisi konusunda tartışmalar bireye ve devlete göre farklılık göstermektedir. Bireyin bakışı açısından; hayatınız boyunca biriktirdiğiniz servetin torunlarınıza aktarılmasının doğal olduğunu hissedebilirsiniz. Devlet açısından bakıldığında ise; bu değer devletin servetini paylaşan herkes arasında paylaşılmalıdır (Cato, 2009: 158-160).

Vergilendirme iki temel işleve hizmet eder. Birincisi; vergilendirme, hükümetlerin kamusal mal ve hizmetlere harcama yapacağı geliri artırır veya daha eşit bir toplum için gelirin yeniden dağıtılmasını sağlar. İkincisi; vergilendirme, politika yapımcılara faydalı gördüklerini teşvik etme, zararlı gördüklerini caydırma konusunda davranışlarını etkileme şansı sunar. Yeşil ekonomistler, bu durumu faydalı istihdam gibi 'iyiden' çevre kirliliği gibi 'kötüye' vergileme yükünün kaydırılması olarak isimlendirmektedir. Ancak bu vergilerin konmasının iki nedeni genellikle birbirine çelişir. Örneğin; sigaradan alınan vergiler sigara fiyatını yükseltir ve sigara içme düzeyini azaltır ve ayrıca sigaranın sonuçlarından dolayı sağlık sorunları olan insanları tedavi etmek için gereken harcama düzeyini düşürür. Bununla birlikte, daha az sigara içilmesi, hükümet yatırımları için daha az gelir demektir (Cato, 2009: 157-158).

Vergi stratejisi geliştirirken politika yapımcılar, gelir-harcama dengesini sağlama konusunda vatandaşların olası tepkilerini göz önünde bulundurmalıdır. Vergi değişikliklerinden kaynaklanan davranışsal sonuçları tahmin etmek herkesin bildiği gibi zordur ve sıklıkla politika yapımcıların tahminlerinin bozulmasına yol açar. Örneğin; İrlanda'da atık yönetimi ve çöp önleme projelerini finanse edecek olan Çevre Fonu için gelir yaratmayı amaçlayan plastik torba vergisi konulmuştur. Vergi 15 sent gibi düşük düşük bir oranda getirilmiş, gelir açısından çok düşük getiri sağlasa da yaklaşık yüzde 94 oranında plastik torba kullanımını azaltarak faydalı bir çevresel etki yaratmıştır. Yeşil bir ekonomist için kilit nokta, sürdürülebilir bir ekonomiye doğru gelişim sağlamak için vergilendirmenin önemli bir araç olarak kullanılması gerektiğidir. Vergilendirme sisteminin hedefleri şu şekilde tanımlanmaktadır:

Vergiler; sosyal eşitliği, ekonomik verimliliği ve çevresel sürdürülebilirlik içeren politikaları teşvik etmelidir. Vergiler; yenilemeyen kaynakların kullanımını, ortak kaynakların monopol durumunu, kirlilik ve atıkları caydırmalıdır. Mevcut vergiler ise ters etki yapmaktadır çünkü;

- vergilendirmeye istihdamı ve katma değeri azaltmakta,
- sermaye ve enerji-yoğun üretimi sübvansede etmekte,

- verimsiz arazi kullanımını ve spekülasyonu teşvik etmekte,
- döviz spekülasyonunu teşvik etmekte,
- uzun mesafeli ulaşımı ve dolayısıyla kaynakların verimsiz kullanımını teşvik etmektedir.

Günümüz dünyasında yeşil ekonomistler için en çok göze batan eşitsizlik; Batı'nın zengin ulusları ile Güney'in fakir ulusları arasındaki eşitsizliktir. Bu durum tarihsel bir sömürü ilişkisinin sonucu olarak yorumlanmaktadır. Geçmiş dönemlerde başlayan bu sömürgeci anlayış, gerçekte zengin ulusların hakimiyetinde olan Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi çok taraflı kuruluşların kisvesi altında devam etmektedir. Bu duruma reçete olarak, ülkeler arasında dış ticaret hadlerinin demokratik bir şekilde yeniden müzakere edilmesi düşünülmektedir. Geçici bir önlem olarak çevre ekonomistleri ilk kez Nobel ödüllü ekonomist James Tobin tarafından önerilen Tobin vergisine destek vermişlerdir. Bu vergi, gelirleri daha fakir ülkelerde yaşayan insanların yaşamlarını iyileştirecek projelere yatırım yapılması amacıyla, spekülatif finansal işlemler üzerine bir yüzde vergisidir. Böyle bir girişim, çoğu yeşil ekonomist tarafından desteklense de, temel sistematik problemlere karşı başarısız olabilecek bir durum olabilir. Yeşil ekonomide vergiler, işletmelerin gücünü ve davranışlarını etkilemek için stratejik olarak kullanılabilir (Cato, 2009: 161).

Dünya atmosferini sera gazları ile kirletme hakkı, başkaları için ekonomik felaketlere sebep olma bir karbon vergisi ile bedeli ödenmelidir. Karbon vergisi, ortak olarak paylaşılan atmosferde karbondioksit kirliliği miktarına katkıda bulunan davranışları azaltmaya çalıştığı için 'müşterek vergi' olarak düşünülebilir. Taslağın birkaç çeşidi vardır ancak verginin temeli birçok ülkede yürürlükte olan yakıtla ilgili karmaşık vergiler dizisinin yerini alması için yakıtların karbon içeriği üzerine birleşik bir vergi olması gerektiğidir. Böyle bir vergi, hem işletmelerin hem bireylerin enerji tüketimini, araç kullanımlarını, yenilenebilir elektrik arzının yanı sıra fosil yakıt içermeyen ısıtmaya doğru değişimi konusunda güçlü bir teşvik sağlar. 1990'ların ortasında Avrupa komisyonu, tüm AB'de karbon vergisi getirme önerisini değerlendirmiş ancak bu öneri reddedilmiştir. Ancak, İsveç, Finlandiya, Norveç, Hollanda, Danimarka ilgili vergileri uygulamaya koymuş, İsveç karbon vergisi, CO2 emisyonlarında yüzde 7'lik bir azalma sağlarken; Danimarka'nın enerji vergisi, enerji kullanımında yüzde 10'luk bir düşüş sağlamıştır. (Cato, 2009: 163-164). Yeşil ekonomiye geçiş sürecinde ulusal / uluslararası mali politikaların önemi büyüktür. Uygulanacak mali politikalar; uluslararası olması durumunda tüm ülkelerin fayda-zarar analizinin iyi yapılması lazımdır. Ulusal düzeyde uygulanacak mali politikalar olması durumunda ise;

politikaların ülkenin ekonomik ve mali yapısına uygunluğu önem kazanmaktadır.

5. YEŞİL EKONOMİNİN HEDEFLERİ VE EKONOMİYİ YEŞİLLENDİRMEYE YÖNELİK ADIMLAR

Yeşil ekonomi sürdürülebilirliği nasıl sağlayabilir? Yeşil ekonomi kavramının temel varsayımı, çevresel ilerlemenin ekonomik büyüme ve gelişmeden ayrılmayacağıdır. Hükümet, hem özel hem de kamusal sektörün daha yeşil ekonomik kararlar almasını sağlamaya yönelik elverişli bir ortam yaratmaktadır (Saladin ve Turok, 2013: 212-213).

Literatürde yeşil ekonominin bir araç mı yoksa kendi içinde bir hedef mi olduğu da tartışılmaktadır. Bu durum, sürdürülebilirlik (ulaşılmak istenen hedef) ve sürdürülebilir kalkınma (sürdürülebilirliğe yönelik bir araç) söylemi içinde ele alınmaktadır. Akademik açıdan yeşil ekonomi, hem araç hem de kendi içinde bir hedef olarak görülebilir. Rio + 20, yeşil ekonomiyi sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun azaltılması için bir araç olarak görmüştür. İklim ve Kalkınma Bilgi Ağı (CDKN), yeşil ekonominin kendi içinde hedef olduğu düşüncesinden hareketle, yeşil büyümenin 5 tane birinci kademe potansiyel hedefini ortaya koymuştur (Tablo 3).

Tablo 3: Yeşil Büyümenin Birinci Kademe Potansiyel Hedefleri

Yeşil Büyüme	İklim Değişikliği ile Mücadele
	Düşük Karbonlu Büyüme
	Adil Büyüme
	Toplulukların ve Habitatların Güçlendirilmesi
	Doğal Sermayenin Kıymetlenmesi

Kaynak: Nhamo, 2013: 119.

Yeşil büyümenin ikinci kademe potansiyel hedefleri arasında; daha düşük sera gazı emisyonları, ekonomik büyüme ve insani gelişme, yoksulluğun azaltılması, gelişmiş biyolojik çeşitlilik ekosistem hizmetleri, iklim değişikliğine karşı esneklik, bulunmaktadır. Her iki potansiyel hedef seti, sürdürülebilir kalkınmanın amaçlarına mükemmel bir uyum sağlamaktadır. Karmaşık kavramların tanımlanmasındaki güçlük, yeşil ekonominin birçok tanımını ortaya çıkarmıştır (Nhamo, 2013: 118-119).

Gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) gibi geleneksel ekonomik büyüme göstergelerinin yetersiz olduğu konusunda literatürde geniş bir konsensüs vardır. GSYİH, doğal sermayenin fiyatlandırılmasını ve doğal kaynakların kullanımının neden olduğu dışsallıkları içermez. Bu dışsallıklar; kirlilik, ekosistem kaybı ve insan tüketimi için kaynak eksikliğini içermektedir. Her üç rapor da yeşil büyümeyi mümkün kılan benzer politikalar önermektedir. Yeşil büyüme politikaları bir bütün olarak toplumsal faydalar ve ekonomik faaliyetlerden elde edilen özel faydalar

arasındaki farklılıkları en aza indirmeyi amaçlar. Bu boşluklar piyasa başarısızlıklarından ve zayıf hükümet politikalarından kaynaklanmaktadır. Bu politikalar ayrıca yeşil yatırımlar ve teknolojilerinin getirilerini artırmayı amaçlar. Bu doğrultuda, yeşil ekonominin geliştirilmesinde istenen hedeflere ulaşmada şu adımların atılması önemlidir:

*Kurumlar, normlar, regülasyonlar ve davranış temelli politikalar: Bunlar, çevreye ve doğal kaynaklara davranış kalıplarını değiştirmek için alınabilecek önlemlerdir. Yeşil büyümeyi teşvik etmek için vergiler, sübvansiyonlar gibi araçlarla kurallar ve düzenlemeleri de içeren bu yaklaşım ekonomik kalkınma politikalarına entegre edilebilir. En fazla kirliliğe yol açan sanayilere vergiler konabilir, su, toprak, ormanlar vs. kaynakları verimsiz kullanan sanayilere yapılan sübvansiyonlar kesilebilir. Yeni otomobiller için yakıt verimliliği standartlarının konması, araç emisyonlarına sınırlar konması vb. önlemler alınabilir

*İnnovasyon ve sanayi politikaları: Ekonomiyi yeşillendirmek için yeni endüstrilere ve teknolojilere dolayısıyla innovasyona ihtiyaç duyulacaktır. Yeşil innovasyon politikaları, yeni teknolojileri teşvik eder veya belirli teknolojileri destekler. Her ülkeye göre değişebilecek bu innovasyon politikaları şunları hedeflemelidir: girişimciliğin ve yerel firmaların massetme kapasitesinin güçlendirilmesi, yeni bilgi yaratılmasının ve ticarileştirilmesinin desteklenmesi, mevcut bilginin yeni yerel kanallara yayılmasının ve uyarlanmasının desteklenmesi.

*Eğitim ve işgücü piyasası politikaları: Yeşil ekonomi, daha sürdürülebilir istihdam yaratarak küresel daralmayı iyileştirebilir. Daha yeşil bir büyüme, vasıflı işler dahil olmak üzere yeni iş kollarına yol açacaktır. Yeni endüstriler ve meslekler, yeni ekonomilere ihtiyaç duyacak, oluşacak yeni eğitim ve öğretim politikalarını yeşil ekonomi için önemli hale getirecektir.

*Doğal sermaye, tarım ve ekosistemler hizmeti yönetimi: Doğal kaynakların daha iyi yönetilmesi, yeşil büyümeye yol açabilir. Bunlar: çıkartılabilir yenilenebilir kaynaklar (balıkçılık, ormanlar, su ve toprak), ekili yenilenebilir kaynaklar (tarım), yenilenebilir olmayan kaynaklar (petrol, gaz, kömür ve mineraller) gibi doğrudan mal ve hizmet sağlayan tedariki hizmetlerini içerir. Ayrıca, düzenleyici, destekleyici ve kültürel hizmetler (ekosistemler) gibi tedarik içermeyen hizmetleri de kapsar. Çevre üç raporda da kötü yönetilen bir doğal sermaye olarak görülmektedir. Geçim kaynaklarının çoğu doğaya bağlı olduğundan çevre, yoksul topluluklar için özellikle önemlidir bu yüzden doğal sermayenin korunması ve iyileştirilmesi yoksulluğun azaltılması için hayati önem taşımaktadır. Farklı kaynak türleri farklı politikalar uygulanmasını gerektirmektedir.

*Altyapı, bina, şehircilik, ulaştırma ve enerji: Dünya bankası, yeşil büyümenin merkezinde altyapı politikalarının olduğunu savunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde altyapı eksikliği, daha yeşil altyapı tasarımı ile refah, verimlilik ve çevrede iyileştirme fırsatları sunmaktadır. Örneğin: kömür yerine güneş enerjisinin getirilmesi, çevreye zarar veren bir sistemi sadece çevre dostu bir sistemle değiştirmekle kalmayacaktır. Ayrıca güneş paneli üreticileri ve teknisyenleri için yeni işler yaratacak ve kömür santrallerinin kapatılmasıyla hava kalitesi artacaktır (Saladin ve Turok, 2013: 213-215).

BM Genel Sekreterliği'nin de 2010 yılında yayımladığı raporda yeşil ekonomiye yönelik hedeflerin gerçekleştirilmesinde politika önerileri şu şekilde yer almıştır:

*İşletmelerin ve piyasaların yeşillenmesini destekleyen kamu ihale politikalarının uygulanması,

*Çevresel negatif dışsallıkların düzeltilmesine yönelik ekolojik vergi reformlarının uygulanması,

*Doğal sermaye stokunun artırılması ve korunması için kamusal teşvik politikalarının uygulanması,

*Yeşil ekonomi alanında AR-GE yönelik yetersiz olan çalışmaların desteklenmesi ve yenilenebilir enerji gibi kritik alanlardaki yatırımların teşvik edilmesine yönelik politikaların uygulanması,

*Çevresel ekonomik büyümenin sağlıklı olması için kamu eliyle stratejik yatırımlarının uygulanması,

*Sosyal hedeflerin mevcut ve ileriki dönemlerde ele alınan politikalarla uyumlu hale getirilmesidir (UN General Assembly, 2010: 15-16).

Ayrıca, kar amacı gütmeyen, toplum temelli, gönüllü, işbirlikçi çözümlerin kesinlikle önemli bir rolü vardır. Gerçek şu ki: daha önce hiç görülmemiş bir ölçekte icat ve yenilik talep edilen bir çağa girmekteyiz. Sadece iş dünyası, bu ihtiyaçlara cevap verebilecek beceri, deneyim ve sermayeye sahiptir. Bir nevi, başarımız ve hayatta kalmamız yeni ekogirişimcilere, işletmelerin başarısına ve hayatta kalmasına bağlıdır. Gerekli tüm eko-teknolojilerin neredeyse tamamının özel sektörden gelecek olması muhtemel olduğundan, devlet liderleri ve seçmenlerin yeşil iş liderlerinin başarılı olmasında ellerinden geleni yapması gerekir. İş dünyası ve diğer sektörler arasında sıkı bir ittifak olmadan gerçekçi bir şekilde ilerleyemeyiz. Bununla birlikte hiçbir işletmeyi kendisini yeşil ifade etmesiyle, yeşil olarak göremeyiz, bunun için güçlü standartlara ve net kriterlere ihtiyacımız vardır. Yeşil endüstriyi güçlendirecek tüm yasalar, işçi hakları ve kamu hakları konusunda güçlü olmalıdır (Van Jones Foreword By Robert F. Kennedy JR., s.86).

Yeşil endüstriyi güçlendirecek unsurlar arasında ulusal ve uluslararası alanda alınacak önlemler dizisi de yer alabilir. Bu doğrultuda, bilhassa çevresel reformların yapılması, mevzuatın geliştirilmesi, eğitim düzeyinin yükseltilerek çevre bilincinin aşılması önemlidir. BM başta olmak üzere birçok uluslararası kuruluşun yeşil ekonomiyi gündeme alması, uluslararası kamuoyunda kendine önemli bir yer edinmesi, konunun evrenselliğini göstermektedir. Kısacası, ulusal veya uluslararası her alan ‘yeşillenmekte’. Ayrıca, az enerji tüketen verimi yüksek olan binaların yapılması, organik tarım alanlarının açılmasına daha fazla önem verilmesi, elektrikli ve hibrit araçların yaygınlaştırılması, CO2 emisyonunu azaltmak için toplu taşımacılığın özendirilmesi, çevreyi kirleten işletmelere / bireylere caydırıcı cezalar verilmesi gibi önlemler de sayılabilir.

6. YEŞİL EKONOMİNİN KARŞILAŞTIĞI TEMEL SORULAR VE SORUNLAR

Bazı gözlemciler, yeşil ekonomi stratejilerinin sürdürülebilir kalkınma ile aynı kaderi paylaşacağını, diğer bir deyişle siyasi söylem olarak kalacağını ve ivme kazanamayacağını iddia etmektedir. Bu doğrultuda, yeşil ekonomi mefhumu ile karşılaşabilecek önemli sorular şunlardır:

-Ekonominin seçici bir şekilde yeşillenmesinin arkasındaki dinamikler nelerdir? Kimin çıkarları söz konusudur? Kimin çıkarları dışlanmakta veya bastırılmaktadır? Hangi dışlama biçimleri yeşil ekonomi ile ilişkilidir? Önemli olan; hangi koşullar altında bir ekonominin yeşillenmesinin gerçekleştiğini, hangi toplumsal çıkarların güçlendirildiğini, hangi ekonominin anlaşıldığını ve refah anlayışının desteklendiğini sormaktır (Brand, 2012: 31).

Bu sorulara verilecek cevaplar, geniş bir açıdan değerlendirilmelidir. Çünkü yeşil ekonomi çerçevesinde her bir eylem pozitif/ negatif dışsallıklar barındırabilir. Örneğin; yeşil yatırımlar, kaynak talebini azaltsa bile kısa vadede muazzam bir kaynak girişini gerektirir. Kaynaklar üzerinde oluşan bu yük, aslında yeşil ekonominin içinde gizlenmiş olan sömürü ve güç mücadelesini teşvik eden kar güdüsünden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla yeşil ekonomi bir kazan – kazan oyunu değildir, içinde birçok çekişme içeren, insanları dışlayan, güç ve egemenlik ilişkisine dayanan bir süreçtir. Sonuç olarak, önemli olan yeşil ekonominin içinde yönlendirme yapan güçlerin ve çıkarların doğru şekilde gözlemlenmesi gerekir. Baskın olan çıkar, kapitalist piyasa yapılarının genişletilmesidir ve bu daha fazla büyüme ile ilgilidir (Levidow, 2014: 5). Anti-kapitalist yapı, kapitalizmin çevreye karşı yıkıcı etkisini minimize etmek için bir dizi tedbir almalı ve uygulamaya sokması gerekir.

Yeşil ekonomi kavramı, kamu sektörünün kapasitelerini ve sorumluluklarını genişleten çizgilerle de detaylandırılan, ‘yeşil yeni anlaşma’ olarak da isimlendirilir. Benzer yaklaşımlar birçok ülkede Yeşiller Partisi tarafından detaylandırılmıştır. Örneğin: AB Parlamentosundaki Yeşiller: yeşil ekonomiyi; biyoçeşitlilik ve gezegenin sınırlarına göre sürdürülebilirlik sınırları içinde işleyen tüm ekonomi, ekosistem hizmetleri, iklim koruma ve doğal kaynak kullanımının sağlanması, sosyal koşulların iyileştirdiği insani gelişmişlik, küresel adaletsizliklerin azaltılması, ekonominin büyüme işlevine bağlı olmadan ekosistem sınırları içinde ilerlemesi olarak isimlendirmektedir. Kanada Yeşiller Partisi örneğinde; mevcut transit koridorlar boyunca yüksek yoğunluklu ağlarda mükemmel toplu taşımacılık ve etkili bir konutlaşma, şehirleri daha yaşanabilir hale ve insan dostu haline getirecektir. İngiltere Yeşiller Partisi örneğinde ise; yeşil bir ekonomi herkese daha iyi bir yaşam kalitesi sunmak için kaynakları daha adil ve sorumlu kullanacaktır. İşler özel fayda için değil, kamu faydası gözetilerek yürütülecek, düşük karbonlu endüstriler korunarak ve kirletenlere ödeme yaptırılarak yeşil ekonomi çevreyle uyumlu bir şekilde gelişecektir (Levidow, 2014: 5-6).

Geçim toplumlarında artı-değer genellikle yıllık hane halkı gereksinimlerinin ötesinde gıda ve diğer kaynaklar anlamına gelir. Daha kompleks toplumlarda ise artı-değer hem hane halkı ihtiyaçlarının ötesindeki üretimi hem de kamu düzeninin sürdürülmesi için gerekli olan kaynakları ifade eder. Herhangi bir teknik gelişmenin sadece bir süreliğine sefaleti azalttığına yönelik görüş vardır. Bu görüşe göre; sefalet nüfus üzerinde tek kontrol olduğu sürece, bu teknik gelişme nüfusun büyümesini sağlayacak ve yakın zamanda daha fazla insanın sefalet içinde yaşamasına neden olacaktır. Bu nedenle bu teknik gelişmenin nihai sonucu; insan sefaleti toplamını artıracak denge popülasyonunu artırmak şeklinde olacaktır. Bu tarz bir düşüncenin çıkarımı, insanların nadiren fazladan yani artı-enerjiye sahip olmasıdır. Kaynaklar ne olursa olsun, oluşan fazlalar, tüketimdeki artışla hızla yok olur. Örneğin: 1970’lerin sonundan itibaren ABD ekonomisine daha yüksek yakıtlı araçlar girdikçe Amerikalıların yılda daha fazla mil sürerek tepki verdikleri görülmüştür. Ribaund etkisi olarak bilinen bu durumda, teknik gelişmeler kaynak tüketimini artırmaktadır. Ayrıca bol ve ucuz enerjinin, atık yönetimi ve iklim değişikliği gibi yeni problemler ile artan bir karmaşık yapı (kompleksite) ortaya çıkardığı ileri sürülmektedir (Tainter, 2011: 90-92). Dolayısıyla, modern dünyada insanların enerjiye ulaşımının eskiye oranla daha kolay olması, rasyonel kaynak dağılımını bozabileceği, kompleksite- kaynaklar-enerji üçlüsünün sürdürülebilirlik üzerinde etkisinin kaçınılmaz olacağı düşünülebilir.

Kıt olan bir kaynağa erişimin sağlanmasında ortaya çıkan çevre kirliliğine karşı, kamunun belirlediği standartlar veya kamunun yetkilerini

özel sektöre devretmek yoluyla farklı çözümler sunulabilir. Kamusal mal ve hizmetlerin sunulması veya çevresel sorunların izlenmesi söz konusu olduğunda kamu – özel ortaklıkları (KÖO) çözümün bir parçası olabilir. Çiftçiye sunulan suyun kirlendiğini ve ürünlerinin tüketicilere zarar verdiğini varsayalım. Kamu, yeni standartlar koyarak su arıtımını kendisi sağlaması yolunun yanı sıra kirletenlerin maliyetini kendilerinin karşılayacağı hakların özel işletmelere devredebildiği bir anlayış geliştirebilir. KÖO’lar, bazı ülkelerde uzun süredir uygulanırsa da, 1990’ların ortalarından bu yana birçok hükümete uygulanması konusunda istek uyandırmaktadır. Ancak, mülkiyet haklarının verimli şekilde tahsis edilmesi, taraflar arasındaki hakların koordinasyonun iyi sağlanması gibi alanlarda ortaya çıkan problemlere karşı karşıya kalınmaktadır (Menard, 2011: 117-118). Bu noktada Coase teoremi mülkiyet haklarının uygun şekilde tesis edilmesi ve sosyal optimuma ulaşılması açısından çözüm sunulabilir. Ayrıca, KÖO modeli ile oluşan risklerin kamusal ve özel taraf arasında paylaşılması uygun olabilir.

7. KÜRESEL YEŞİL EKONOMİ ENDEKSİ (KYEE) VE EKOLOJİK AYAK İZİ ENDEKSİ (EAİE)

Yeşil ekonomi alanında birçok endeks kullanılmakta, literatüre çok yönlü katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, önemli endeksler arasında yer alan küresel yeşil ekonomi endeksine (KYEE) ve Ekolojik Ayak İzi Endeksine (EAİE) yer verilecektir.

7.1. KÜRESEL YEŞİL EKONOMİ ENDEKSİ (KYEE)

Bu endeksler içinde önemli bir yeri olan Küresel Yeşil Ekonomi Endeksi (KYEE), 130 ülkenin yeşil ekonomi performansını ve uzmanların bu performansı nasıl değerlendirdiğini ölçer. KYEE performans endeksi, her ülkenin 4 temel boyutta ne kadar iyi performans gösterdiğini ölçmek için nicel ve nitel göstergeler kullanır. KYEE, 2010 yılında başlatılan ilk yeşil ekonomi endeksidir ve günümüzde politika yapımcılar, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum ve özel sektör tarafından kullanılan, uluslararası alanda en yaygın kullanılan endekslerden birisidir (Introduction, <https://dualcitizeninc.com/global-green-economy-index/>). 2018 yılının Küresel Yeşil Ekonomi Endeksinin (KYEE) performans endeksi; her biri liderlik & iklim değişikliği, verimlilik sektörleri, piyasalar & yatırımlar ve çevreyi olmak üzere 4 temel ölçüden birinde yer alan, 20¹ temel gösterge ile tanımlanmıştır.

---

¹ 2016 yılının Küresel Yeşil Ekonomi Endeksinin (KYEE) performans endeksi; 80 ülkeyi kapsayan, 4 temel ölçüden birinde yer alan, 32 temel gösterge ile tanımlanmıştır. 2014 yılının Küresel Yeşil Ekonomi Endeksinin (KYEE) performans endeksi; 60 ülkeyi kapsayan, 4 temel ölçüden birinde yer alan, 32 temel gösterge ile tanımlanmıştır. 2012 yılının Küresel Yeşil Ekonomi Endeksinin (KYEE) performans endeksi; 27 ülkeyi kapsayan, 4 temel ölçüden birinde yer alan, 15 temel gösterge ile

Aşağıda bu temel ölçü ve göstergelerin açıklamalarına yer verilmiştir.

Ölçü 1: Liderlik & İklim Değişikliği

Siyasi liderlik; yeşil ekonomi ve yeşil büyüme kavramlarının yaygınlaştırılmasında kritik bir role sahiptir. Çeşitli liderler özellikle devlet başkanları ülkelerinin yeşil yatırımları ve endüstriyel kalkınmayı teşvik etme konusunda ciddi olduğu mali araçlara ve güçlü bir iletişim platformlarına sahiptir. Bu birinci ölçüye yönelik aşağıdaki 4 kategori ulusal liderlerin bu çabaları tahmin etmeye yönelik küresel yeşil ekonomi endeksi yaklaşımını ve ayrıca her bir ülkenin temel iklim değişikliği göstergelerini ve olumsuz etkilerini ele almaya yönelik uluslararası çabalar açısından nerede durduğunu açıklamaktadır.

***İklim Değişikliği Performansı:**

Ulusal emisyon profilleri büyük farklılık gösterir ve bir ülkenin iklim değişikliği performansını temsil edecek bir ölçüt bulmak zordur. Bu durum; ülkelerin farklı ekonomik profillerinden, farklı gelişim aşamalarından, farklı emisyon kaynaklarından (örneğin: endüstri sektörleri, arazi kullanımı) ve bazen veri raporlama eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Küresel yeşil ekonomi endeksi; iklim değişikliği performansını tanımlamak için yaygın olarak kullanılan üç gösterge kullanır: kişi başına emisyonlar, birim GSYİH başına emisyonlar ve birincil enerji kaynağı birimi başına emisyonlardır.

***Uluslararası İklim Forumları:**

COP gibi uluslararası forumlardaki ülke faaliyetleri, ulusal hükümetlerin iklim değişikliğine ve yeşil ekonomik büyümeye ne ölçüde öncelik verdiğini göstermektedir. ECO haber bülteni COP'daki ülke faaliyetleri hakkında şeffaf ve tutarlı bir rapor yayınlamakta ve küresel yeşil ekonomi endeksi aşağıdaki puan sistemine göre her ülke için nitel bir puan belirlemek için ECO'nun bir literatür analizini gerçekleştirmektedir. Olumlu Ana Hikaye (Ek 1 Dışı Ülkeler) (10). Olumlu Ana Hikaye (Ek 1 Ülkeler) (9). Olumlu Söz Etmek (Herhangi) (8). Nötr Puan: ECO raporunda söz edilmeyenler (5). Olumsuz Söz Etmek (Herhangi) (2). Olumsuz Ana Hikaye (Ek 1 Dışı Ülkeler) (1). Günün Fosil Ödülü (veya Ek 1 İçin Olumsuz Ana Hikaye) (0).

Bir ülkeye olumsuz ifade verildiğinde ve "Günün Fosili" verildiğinde ülkeye daha düşük puan verilir. Bir ülkeye hem olumlu hem olumsuz ifade verildiğinde ülkeye ortalama bir puan verilir (yalnızca

---

tanımlanmıştır (The Global Green Economy Index GGEI 2012, 2014, 2016, Measuring National Performance in the Green Economy).

Almanya için geçerlidir). Sadece tamsayı değerleri verilir. AB ülkeleri, kendi ülkelerinden ve AB'den bahseden puanlar elde etmektedir.

***Devlet Başkanı:**

Devlet başkanları yeşil ülke 'markaları' üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir ve davranışları yeşil ekonomi politikalarının ve yatırımlarının yönünü şekillendirebilir. Yeşil ekonomide devlet başkanlarının performansını ölçmek için küresel yeşil ekonomi endeksi; geçen yıl içinde " devlet başkanı + yeşil ekonomi " ismi ile ilk 5 Google arama sonucunu analiz etmiştir. Resmi dil olarak İspanyolca / Fransızca olan ülkeler için arama hem İngilizce hem İspanyolca / Fransızca olarak yapılmıştır. Puanlama şu şekildedir: ulusal yeşil ekonominin geliştirilmesinde doğrudan olumsuz faaliyetleri veya gerilemeyi gösteren sonuçlar (-5). Ulusal yeşil ekonominin geliştirilmesiyle ilgili olarak siyasi liderlere atıfta bulunan veya dolaylı olarak olumsuz bir şekilde söz eden sonuçlar (-3). Devlet başkanının yeşil ekonomiyi geliştirmesiyle ilgili hiçbir sonucun olmaması veya olumlu ve olumsuz sonuçların bir karışımı vardır (5). Ulusal yeşil ekonominin geliştirilmesiyle ilgili olarak siyasi lidere atıfta bulunan veya dolaylı olarak olumlu bir şekilde bahseden sonuçlar (+3). En iyi sonuçlar devletin web sitesinden alınmıştır ve yeşil bir ekonomiyi geliştirmeye yönelik doğrudan olumlu faaliyetleri detaylandıran BM, haber siteleri veya yeşil ekonomi konferansları gibi ek siteler de vardır.

***Medyanın İlgi:**

Medya, halkı yeşil ekonomi konularında eğitebilir ve paydaşları politika seçiminden sorumlu tutabilir. Küresel yeşil ekonomi endeksi; geçen yıl içinde " ülke + yeşil ekonomi " ismi ile ilk 5 Google arama sonucunu analiz etmiştir. Resmi dil olarak İspanyolca / Fransızca olan ülkeler için arama hem İngilizce hem İspanyolca / Fransızca olarak yapılmıştır. Puanlama şu şekildedir: NYT veya BBC gibi büyük bir İngilizce (veya ilgili olduğunda İspanyolca / Fransızca) haber kaynağından gelen ve yeşil ekonominin gelişmesine yönelik doğrudan olumsuz faaliyetleri tanımlayan medya sonuçları (-5). Medya sonuçları daha az bilinen bir kaynaktan gelmektedir veya yeşil ekonominin gelişimine dair dolaylı olumsuzluklardan bahsedebilir (-3). O ülkenin yeşil ekonomisinin gelişimi ile ilgili hiçbir belirti veya medya sonucu yok. Veya sonuçlar ayrıca karışık veya nötrdür (5). Medya sonuçları daha az bilinen bir kaynaktan gelmektedir veya yeşil ekonominin gelişimine dair dolaylı olumlu durumlardan bahsedebilir (+3). NYT veya BBC gibi büyük bir İngilizce (veya ilgili olduğunda İspanyolca / Fransızca) haber kaynağından gelen ve yeşil ekonominin gelişmesine yönelik doğrudan olumlu faaliyetleri tanımlayan medya sonuçları (+5).

Ölçü 2: Verimlilik Sektörleri

Verimlilik sektörlerinin performansı – inşaat, ulaştırma ve enerjiyi içeren – çoğu ülkenin özellikle de daha gelişmiş olanların yeşil ekonomik beklentilerinin temelinde yer almaktadır. Bu sektörlerde daha verimli kaynak kullanımına geçerek birçok ülke verimlilik kazanımları gerçekleştirebilir ve sera gazı (GHG) emisyonlarını azaltabilir. 2018 küresel yeşil ekonomi endeksi; takip edilen 130 ülkenin ulaştırma sektöründen kaynaklı emisyonlarını, sürdürülebilir mimarisini, sürdürülebilir turizmini, elektrik üretimi için yenilenebilir enerji ve kaynak verimliliği açısından nasıl bir mevcut performans gösterdiğini incelemektedir. İmalat sektörü performansının yaklaşık bir sonucunu geliştirmek için yoğun çaba sarf edilmiş olsa da, küresel yeşil ekonomi endeksindeki ülkelerin çoğu için geçerli olan uygun veriler belirlenememiştir. Bu ölçü aynı zamanda gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasındaki kesin farklılıkları ortaya koymaktadır ve gelişme aşamalarına bakılmaksızın her ülkenin performansı için uygun verilerin kullanılması için en iyi çaba gösterilmiştir.

***İnşaat:**

Binalar, sera gazı emisyonlarında önemli ölçüde payı olduğu için karbondan arındırma çabasının temel odak noktasıdır. Fosil yakıtlarının kullanımını azaltacak ve küresel emisyonları baskılayacak olan verimlilik kazançları için geniş bir saha vardır. Küresel yeşil ekonomi endeksi, bu endeksi içeren ülkelerde sürdürülebilir mimarinin büyüklüğünü tahmin etmek için Enerji ve Tasarımında Liderlik (LEED) sertifika istatistiklerini kullanır. LEED sertifikasyonunun başlangıcından başlayarak, LEED sertifikasyonu kapsamındaki toplam bina metrekaresine ilişkin veriler toplanır. Bu ham veriler, ABD Yeşil Bina Konseyi'nin (USGBC) ürettiği ülke profili portalı aracılığıyla bulunabilir.

***Ulaştırma:**

Ulaştırma, küresel sera gazı emisyonunda büyük payı olan diğer bir sektördür. Elektrikli araçların artışıyla medyanın yoğun ilgisini çeken sektördür. Bu sektörde verimlilik seviyelerinin geliştirilmesi, özellikle Asya ve Afrika'daki gelişmelerin bir sonucu olarak beklenen artan araç kullanımı göz önüne alındığında hayati önem taşımaktadır. Küresel yeşil ekonomi endeksi, göstergeli ölçmek için Uluslararası Enerji Ajansı (2015) tarafından yayınlanan karbondioksit emisyon verilerini kullanmaktadır.

***Turizm:**

Bir ülkenin turizm sektörünün sürdürülebilirliğini ölçmek, bu sektörün diğer sektörlerdeki fiziksel yapılarını (binalar, ulaştırma vb.) kullanması nedeniyle zor bir iştir. Bu örtüşme, emisyonların iki katına çıkma riskini davet etmekte bu yüzden küresel yeşil ekonomi endeksi sürdürülebilir turizmin ölçülmesinde yeni bir yaklaşım kullanmaktadır.

Sürdürülebilir turizmin ne ölçüde teşvik edildiğini belirlemek için ulusal turizm web sitelerinin kalitatif analizi yapılır. Küresel yeşil ekonomi endeksi kalitatif analizi beş ana faktöre dayanmaktadır: sürdürülebilir turizmin özellikleri, ülke içindeki sürdürülebilir turizm kaynakları ile bağlantılı iletişim, sertifika alan tur operatörleri veya diğer tur şirketleri ile ilgili bağlantılar, bu konuların desteklenmesine yönelik etkileşimli içerik ve sosyal medyanın varlığı, ziyaretçileri istedikleri destinasyonlara seyahatini destekleyen kişiler ile ilgili doğrudan bağlantılar. Bu beş ana faktörün her biri için 0-2 arasında bir puan verilir ve maksimum olası 10 puan verilir.

***Enerji:**

Küresel yeşil ekonomi endeksi, ulusal düzeyde enerji verimliliğinin bir göstergesi olarak bir ülkenin yenilenebilir kaynaklardan üretilen elektriğinin oranını kullanır. Toplam elektrik üretiminin yüzdesi olarak ulusal yenilenebilir elektrik üretimine ilişkin Uluslararası Enerji Ajansı ve Dünya Bankasından alınan veriler kullanılır. Bu durumda yenilenebilir elektrik; hidroelektrik, jeotermal, güneş, med-cezirler, rüzgar, biyokütle ve biyoyakıt olarak tanımlanmaktadır.

***Kaynak Verimliliği:**

Küresel yeşil ekonomi endeksi, ulusal kaynak verimliliği ve döngüsel ekonomiye doğru gelişme için tahmini olarak her bir ülkedeki geri dönüşüm oranını kullanır.

Ölçü 3: Piyasalar ve Yatırımlar

Yeşil ekonomiye geçiş, önemli kamusal ve özel yatırımların yanı sıra, yeşil büyümeyi hızlandırmak için doğru mali ve politika teşviklerinin karışımını destekleyen ulusal liderlerin bir taahhüdünü gerektirir. Verimlilik sektörleri gibi çok şey, yeşil ekonomi bağlamında piyasaları ve yatırımları izlemek, küresel yeşil ekonomi endeksinin bu baskısında 2014 ve 2016 yılına kıyasla daha geniş ülke çeşitliliğini hesaba katmak için veri seçiminde önemli hususları gerekli kılmıştır. Örneğin: WWF Cleantech Group Global Cleantech Innovation index (GCII) ile ölçüldüğü üzere, gelişmiş ülkeler temiz teknoloji yeniliklerinde gelişmekte olan ülkelere göre daha iyi performans göstermektedir. Bunu kabul eden küresel yeşil ekonomi endeksi, INSEAD tarafından yakın zamanda yayınlanan Küresel İnnovasyon Endeksi gibi daha genel innovasyon ölçütlerine de atıfta bulunmaktadır. Bu durum, küresel yeşil ekonomi endeksinin yalnızca temiz teknoloji yeniliğinin bugün nerede yoğunlaştığını değil, aynı zamanda çeşitli ulusların yenilikçi 'eğilimine' dayalı olarak zaman içinde en büyük teknoloji transferi fırsatlarını ortaya çıkarmasına olanak tanımaktadır.

***Yenilenebilir Enerji Yatırımları:**

Küresel yeşil ekonomi endeksi, yenilenebilir enerji yatırımları için ulusal piyasaların çekiciliğini ölçülmesinde IRENA yenilenebilir kapasite verilerini kullanır. Yeni kurulu yenilenebilir enerji kapasitesindeki 5 yıllık eğilim (2013-2017), önemli ölçüde yenilenebilir yatırım çeken ülkeleri belirlemek için kullanılmaktadır.

***Temiz Teknolojiler:**

Küresel yeşil ekonomi endeksi, her bir ulusal piyasanın temiz teknoloji için ne ölçüde önemli bir çevre sağladığını ölçmeye yönelik iki ana göstergeyi dikkate almaktadır. Birincisi; Cleantech Grup'un 2017 ve 2018 yıllarını kapsayan yıllık Cleantech 100 listesindeki her bir küresel yeşil ekonomi endeks ülkesinde yer alan şirketlerin sayısıdır. İkincisi; Rothenberg Farley & Mesiti P.C. tarafından üç ayda bir yayınlanan Temiz Enerji Patent Büyüme Endeksi (CEPGI) tarafından raporlandığı üzere, 2016 ve 2017 yılları için her ülkeye verilen temiz enerji patentlerinin bir ölçüsüdür.

***Kurumsal Sürdürülebilirlik:**

İşletmelerin sürdürülebilirliğini geliştirmeleri ve tedarik zincirlerini karbonsuzlaştırmaları için şirketler üzerinde artan bir odaklanma vardır. Küresel yeşil ekonomi endeksi, piyasa değeri açısından her ülkedeki üç şirketi belirler ve ardından bu şirketlerin sürdürülebilirliğini geliştirmek için gösterdikleri çabaları değerlendirir. Bu sektördeki sertifikasyon programları nispeten olgunlaşmamıştır ancak küresel yeşil ekonomi endeksi önde gelen iki sistemi kullanmaktadır: Karbon saydamlık Projesi (CDP) ve Bilime Dayalı Hedefler (SBT). CDP; işletmelerin çevresel etkilerini açıklamak için 6000'den fazla şirket ile çalışır. Küresel yeşil ekonomi endeksi, şirketlere iklim değişikliği verilerini CDP'ye sunmaları için 1 puan ve CDP-A listesinde yer almaları halinde 1 puan daha verir. SBT'ler; sera gazı emisyonlarının ne kadar olduğu ve ne kadar hızlı azaltmaları gerektiğini belirterek şirketlere geleceğe dönük büyüme için açıkça tanımlanmış bir yol sağlar. Küresel yeşil ekonomi endeksi, şirketlere bir SBT setine sahip olmayı taahhüt etmişlerse 1 puan ve SBT setlerine zaten sahip olmuşlarsa daha fazla puan verir. Küresel yeşil ekonomi endeksi bu nedenle, şirket başına maksimum 4 puanlık bir potansiyel puan sunarak, kurumsal sürdürülebilirlik için maksimum 12 puanlık ulusal bir puanla sonuçlandırır.

***Yeşil Yatırımları Teşvik Etme ve Kolaylaştırma:**

Tedarik zincirlerinin ve altyapının geliştirilmesi için hükümetlerin önderliğinde yeşil yatırımların teşvik edilmesi hayati önem taşımaktadır. Küresel yeşil ekonomi endeksi, yeşil yatırımların hangi seviyeye kadar

teşvik edildiğini belirlemek için ulusal yatırım web sitelerini değerlendirir. Her bir kuruluş beş ana faktöre göre sıralanır: yeşil veya temiz teknoloji konularının faaliyetlerinde ne ölçüde öne çıktığı, temiz teknoloji ve yeşil endüstri ile bağlantılı ulusal girişimlerin iletişimi, yeşil veya temiz teknoloji yatırımcılarına yönelik veriler ve diğer bilgi kaynakları, bu konuları desteklemek için etkileşimli içerik ve sosyal medyanın varlığı, gelecekteki ticari faaliyetler için piyasayı değerlendirirken yatırımcıları destekleyecek kişiler ile ilgili doğrudan bağlantıdır.

Ölçü 4: Çevre

Küresel yeşil ekonomi endeksinin son ölçüsünü tanımlayan 7 alt kategori vardır: Tarım, hava kalitesi, su kaynakları, su & sanitasyon, biyolojik çeşitlilik & habitat, balıkçılık ve ormanlar. Küresel yeşil ekonomi endeksinin alandaki diğer önde gelen göstergelerle daha iyi koordine edilmesi için bu 7 alt kategori için performans puanları, Çevresel Performans Endeksinden (EPI) türetilmiştir. EPI, Yale Üniversitesi ve Columbia Üniversitesi tarafından Dünya Ekonomik Forumu ile birlikte ortaklaşa çıkarılmaktadır. 2018 EPI; MacCall MacBain Vakfı ve Mark T. DeAngelis'in cömert destekleriyle çıkarılmıştır (Performance Index, <https://dualcitizeninc.com/global-green-economy-index/>).

Tablo 4: Küresel Yeşil Ekonomi Endeksinin 20 Temel Göstergesi

KÜRESEL YEŞİL EKONOMİ ENDEKSİ			
LİDERLİK & İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ	VERİMLİLİK SEKTÖRLERİ	PİYASALAR & YATIRIMLAR	ÇEVRE
*İklim Değişikliği Performansı *Uluslararası İklim Forumları *Devlet Başkanı *Medyanın İlgisi	*İnşaat *Ulaştırma *Turizm *Enerji *Kaynak Verimliliği	*Yenilenebilir Enerji Yatırımları *Temiz Teknolojiler *Kurumsal Sürdürülebilirlik *Yeşil Yatırımları Teşvik Etme ve Kolaylaştırma	*Tarım *Hava Kalitesi *Su kaynakları *Su & Su Sanitasyon *Biyo-çeşitlilik & Habitat *Balıkçılık *Ormanlar

Kaynak: Tablo yukarıdaki bilgilere dayanarak tarafımca oluşturulmuştur.

Tablo 4’de mevcut durumdaki 4 temel boyut ve bunlara ilişkin alt kategoriler toplu şekilde gösterilmektedir.

Tablo 5’de KYEE performans endeksine dahil olan 130 ülkenin sıralaması ve puanları yer almaktadır. Tablodaki sonuçlar;

-En iyiden en kötüye doğru azalan performansa göre sıralanmıştır. Sonuçlar, KYEE'nin 4 ana ölçüsünün toplam sonucunu temsil eden yüzdeler dilim olarak ifade edilmektedir (liderlik & iklim değişikliği, verimlilik sektörleri, piyasalar & yatırımlar, çevre).

-KKYE, Dual Citizen LLC'nin ticari markasıdır.

-Yüzdeler 0-1 arasındadır. Endeks değeri 1'e doğru olumluya, 0'a doğru olumsuzla yaklaşmaktadır.

Tablo 5: KYEE PERFORMANS ENDEKSİ (2018 YILI)

Sıra No	Ülke	Endeks Puanı	Sıra No	Ülke	Endeks Puanı	Sıra No	Ülke	Endeks Puanı	Sıra No	Ülke	Endeks Puanı
1	İsveç	0,7608	34	İspanya	0,5411	67	Mısır	0,4792	100	Avustralya	0,4259
2	İsviçre	0,7594	35	Portekiz	0,5405	68	Madagaskar	0,4775	101	Mali	0,4226
3	İzlanda	0,7129	36	Hindistan	0,5398	69	Çekya	0,4773	102	Karadağ	0,4205
4	Norveç	0,7031	37	Şili	0,5395	70	Gine	0,4746	103	Ekvator Ginesi	0,4146
5	Finlandiya	0,6997	38	Arnavutluk	0,5366	71	Seyşeller	0,4723	104	Tunus	0,4141
6	Almanya	0,6890	39	Andorra	0,5346	72	Katar	0,4715	105	Rusya	0,4115
7	Danimarka	0,6800	40	Etiyopya	0,5294	73	Kamerun	0,4708	106	Polonya	0,4101
8	Tayvan	0,6669	41	Meksika	0,5263	74	Burkina Faso	0,4676	107	Bulgaristan	0,4027
9	Avusturya	0,6479	42	Cape Verde	0,5255	75	Maldivler	0,4670	108	Saint Lucia	0,4019
10	Fransa	0,6405	43	Lüksemburg	0,5231	76	Dominika	0,4667	109	Çad	0,3981
11	Birleşik Krallık	0,6230	44	Gürcistan	0,5183	77	Estonya	0,4662	110	Lübnan	0,3970
12	Kolombiya	0,6188	45	Malta	0,5163	78	Letonya	0,4632	111	Umman	0,3970
13	Singapur	0,6154	46	Mauritius	0,5162	79	Gana	0,4603	112	Nijer	0,3957
14	Kosta Rika	0,6142	47	Litvanya	0,5159	80	Dem.Kongo.Cumh.	0,4602	113	Bangladeş	0,3941

15	İrlanda	0,5993	48	Fas	0,5128	81	Vanuatu	0,4583	114	Pakistan	0,3935
16	Kanada	0,5966	49	İsrail	0,5120	82	Ürdün	0,4570	115	Sırbistan	0,3927
17	Hollanda	0,5937	50	Ruanda	0,5092	83	Endonezya	0,4527	116	Sao Tome ve Príncipe	0,3912
18	Yeni Zelanda	0,5928	51	Filipinler	0,5078	84	Slovakya	0,4527	117	Komorlar	0,3912
19	Japonya	0,5927	52	Slovenya	0,5058	85	Myanmar	0,4515	118	Moldova	0,3880
20	Monako	0,5909	53	Nijerya	0,5056	86	Kıbrıs	0,4511	119	Burundi	0,3879
21	Kenya	0,5809	54	Kamboçya	0,5022	87	Fildişi Sahili	0,4489	120	Moğolistan	0,3834
22	Uruguay	0,5784	55	Malezya	0,4990	88	Kuveyt	0,4481	121	Ukrayna	0,3813
23	Zambiya	0,5740	56	Hırvatistan	0,4912	89	Ermenistan	0,4480	122	Togo	0,3802
24	Belçika	0,5737	57	Tanzanya	0,4908	90	Suudi Arabistan	0,4451	123	Moritanya	0,3790
25	İtalya	0,5606	58	Panama	0,4903	91	Güney Afrika	0,4376	124	Trinidad ve Tobago	0,3778
26	Güney Kore	0,5591	59	BAE	0,4889	92	Azerbaycan	0,4366	125	Kongo	0,3764
27	Tayland	0,5551	60	Türkiye	0,4870	93	Orta Afrika Cumhuriyeti	0,4359	126	Gine-Bissau	0,3510
28	Çin	0,5531	61	Nepal	0,4835	94	Dominik Cumhuriyeti	0,4354	127	Bosna Hersek	0,3441
29	Peru	0,5526	62	Vietnam	0,4827	95	Senegal	0,4346	128	Benin	0,3434
30	Yunanistan	0,5485	63	Laos	0,4813	96	Arjantin	0,4341	129	Haiti	0,3390

31	ABD	0,5471	64	Gabon	0,4809	97	Makedonya	0,4322	130	Bahreyn	0,3304
32	Macaristan	0,5419	65	Romanya	0,4799	98	Mozambik	0,4304			
33	Brezilya	0,5417	66	Ekvador	0,4794	99	Cibuti	0,4299			

Kaynak: GGEI 2018 Results, <https://dualcitizeninc.com/global-green-economy-index/>.

Tablo 5’de görüldüğü üzere, endekste en iyi performans sağlayan ilk 3 ülke İsveç, İsviçre ve İzlanda’dır. En kötü performans sağlayan üç ülke ise Benin, Haiti ve Bahreyn’dir. Türkiye ilgili endeks sıralamasında 60.sırada yer alarak 130 ülkenin yaklaşık olarak ortasında yer almaktadır.

7.2. EKOLOJİK AYAK İZİ ENDEKSİ (EAİE)

Ekolojik ayak izi yaklaşımı öncelikle Mathis Wackernagel ve William Rees tarafından 1996 yılında geliştirilmiştir. Bir endeks olarak ekolojik ayak izi; yenilenebilir doğal kaynakların tüketimini destekleyen ve belirli bir nüfusun atık ürünlerinin karbondioksit asimilasyonunu gerektiren, biyolojik olarak verimli arazi miktarını belirlemektedir. Ulusların kişi başına düşen ekolojik ayak izlerinin yapısal nedenleri arasında; bir ülkenin kişi başına tüketim seviyesi, ülkenin uluslararası tabakalaşma sistemindeki konumu, kentleşme düzeyi ve kentsel dinamikler, iç gelir eşitsizliği ve beşeri sermaye, askeri teknolojik güç, ülkelerin sermaye yoğunluğu, ihracat bağımlılığı, nüfus büyüklüğü gibi faktörler yer almaktadır. Bir ülke için birleşik ayak izi puanı, genel anlamda kişi başına tahsis edilen biyo-üretken arazinin hektarı olarak ifade edilen, alt bileşen alanlarının her birinin düzeltilmiş hesaplamalarının toplamından oluşur (Jorgenson ve diğ., 2005: 242-245).

Ekolojik ayak izini oluşturan bir dizi alt bileşen vardır ve şunlardır:

Ekili Araziler ayak izi, Otlak arazileri ayak izi, Orman ayak izi, binalar ve yolların üzerine inşa edilmiş verimli araziler ayak izi'dir (mevcut durumda karbon ayak izi, ekolojik ayak izinin yüzde 60'ını oluşturmaktadır). (How Ecological Footprint Accounting Helps Us Recognize That Engaging in Meaningful Climate Action is Critical for our Own Success, <https://www.footprintnetwork.org/>).

Ekolojik ayak izi kavramı, ekolojik iktisatçılar tarafından iyi bilinen, dünya üzerindeki insan etkisini net bir şekilde ifade eden bir kavramdır. Ekolojik ayak izi, gerçekliğe birçok modelden daha çok yaklaşan, ekolojik ekonomiye dayalı biyofiziksel bir çabadır (Moffat, 2000: 359).

Ekolojik ayak izinin bazı avantajları ve limitleri vardır (Tablo 6).

Tablo 6: Ekolojik Ayak İzinin Avantajları ve Limitleri

Avantajlar	Limitler
<p>*Açık mesaj verir (ekolojik ayak izi kavramı genellikle net ve açık bir mesaj verir. Mesajın netliği politika yapıcılar ve halk için herhangi bir göstergenin önemli bir işlevidir).</p> <p>*Hesaplaması basittir (ekolojik ayak izinin hesaplanması, yapılması göreceli olarak basit temele dayalıdır ve verilerin çoğu mekânsal ölçeklerde elde edilebilir).</p>	<p>*Alansal birim uygun bir ölçü mü? (bazı yazarlar, bir bölgenin alanı ve ekolojik ayak izi arasında doğrudan bir eşitlik olduğunu savunmanın anlamsız olduğunu belirtmektedir).</p> <p>*Statik bir analizdir (ekolojik ayak izi şimdiki haliyle statik bir ölçüdür. Ekolojik ayak izinin tarihsel zaman boyunca görüntülenmesine başvurulması, bu ölçünün dinamiklerinin incelenmesi muhtemeldir).</p>

<p>*Ticaret içerir (daha detaylı hesaplamalar ekolojik ayak izi dahilinde ticaret içerir).</p> <p>*Stok değişkendir (ölçü basit olarak stok değişken olarak ifade edilir, her bir alansal birim ayrıca; mal, bilgi, sermaye ve beşeri sermaye bölgenin içine ve dışına da kirlilik akışı sağlar).</p>	<p>*Teknolojik değişimi görmezden gelir (birçok sürdürülebilirlik çalışmasında olduğu gibi, teknolojik değişimi göz ardı eden ekolojik ayak izi, birkaç uygulama ile önemli ölçüde azaltılabilir. Bunlar: çevre dostu teknolojileri kullanmak, mevcut teknolojileri daha verimli kullanmak veya kaynakların kullanımını azaltmaktır).</p> <p>*Yeraltı kaynaklarını yok sayar (mevcut durumdaki ekolojik ayak izi, okyanuslar ve su dahil yer altı kaynaklarını dikkate almamaktadır).</p> <p>*Akışları yok sayar (ekolojik ayak izi stok ölçüsüdür ve stok ölçüsünü akışlarla alanın içine veya dışına entegre etmek faydalı olabilir).</p> <p>*Eşitlik ölçülerinden yoksundur (sürdürülebilir kalkınma başarılsa bile, mevcut ve gelecek nesiller için adil bir dağıtım gibi çetrefilli bir etik sorunun incelenmesi gerekmektedir).</p> <p>*Politika reçetesi yoktur (daha fazla araziye dahil etme, nüfusu azaltma ve kişi başına tüketimi azaltma dışında hiçbir politika önerisi sunmamaktadır).</p>
---	--

Kaynak: (Moffat, 2000: 359-360).

Aşağıda Tablo 7’de, kişi başına ekolojik ayak izinin en yüksek olduğu ilk 10 ülke ve Türkiye’nin durumu görünmektedir. Global Footprint Network tarafından yayınlanan ve 187 ülkeyi kapsayan çalışma sonuçlarına göre Katar 1.sırada yer alırken, Türkiye 75.sırada yer almıştır.

Tablo 7: Kişi Başına Ekolojik Ayak İzinin En Yüksek Olduğu 10 Ülke ve Türkiye (2016)

Sıra No	Ülkeler	Değer
1	Katar	14,4
2	Lüksemburg	12,9
3	Birleşik Arap Emirlikleri	8,9
4	Bahreyn	8,6
5	Kuveyt	8,6
6	Trinidad ve Tobago	8,4
7	ABD	8,1

8	Kanada	7,7
9	Moğolistan	7,7
10	Bermuda	7,5
75	Türkiye	3,4

Kaynak: <https://www.footprintnetwork.org/> sitesindeki verilerden faydalanılmıştır.

8. SONUÇ

Kıt kaynaklara sahip olan insanoğlu sınırsız ihtiyaçları karşısında doğaya muazzam zararlar vermektedir. Dolayısıyla kaynaklar - ihtiyaçlar arasında optimum dengenin kurulması ekolojik, ekonomik ve sosyal zararın minimize edilmesi açısından oldukça önemlidir. Negatif dışsallıkların klasik iktisadın görünmez el diye nitelendirdiği fiyat mekanizmasına yansıtılmaması ortaya çıkan maliyetin tüm topluma hatta gelecek nesillere aktarılacağı gerçeği yeşil ekonominin çevre-ekoloji-ekonomi üçlüsü ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır.

Ekosistemlerin işleyişini koruyan, insan refahını ve sosyal eşitliği artıran, düşük karbonlu bir ekonomik kalkınmaya ve kaynakları verimli kullanan bir topluma geçiş sürecini ifade eden yeşil ekonomi aslında çevre ekonomisi diye de isimlendirilebilir. Çünkü en önemli hedeflerinden birisi çevreye verilen zararın ortadan kaldırılmasını / azaltılmasını amaçlar. Bunun yanı sıra, ekonomik büyüme ve insani gelişme, yoksulluğun azaltılması, gelişmiş biyolojik çeşitlilik ekosistem hizmetleri, iklim değişikliğine karşı esneklik gibi hedefleri de içermektedir.

Ana akım iktisat, toplum refahını maddi temellere dayandırdığı için çevreye verilen zararın etkilerini ön planda tutmamıştır. Negatif dışsallık problemi uzunca süre literatürde önemsenmediği için de, sağlık sorunları başta olmak üzere insanoğlu birçok problemle karşı karşıya kalmıştır. Sağlık malının küresel olma özelliği dolayısıyla ortaya çıkan problemlerin çözümünde küresel işbirliği gerekli olmuştur. Tüketim ve üretim faaliyetlerinin çevresel tahribata küresel ölçekte yol açması, verilen zararın tazmini konusunda her ülkenin katkısı ile oluşturulan ortak bir fon çözüm olabilir. Doğanın dengesini bozan insan faaliyetlerinin kontrol altına alınmasında mali araçlara (negatif dışsallıklara vergi uygulanması, pozitif dışsallıklara karşı sübvansiyonlar verilmesi vb.) ihtiyaç duyulmaktadır. Yeşil ekonomiye geçiş sürecinde yeşil istihdamın önem kazanacağı buna bağlı olarak gelir artışına yol açacağı da savunulmaktadır

Yeşil ekonomide ortaya çıkan sorunların çözümü noktasında; az enerji tüketen verimi yüksek olan binaların yapılması, organik tarım alanlarının açılmasına daha fazla önem verilmesi, elektrikli ve hibrit araçların yaygınlaştırılması, CO2 emisyonunu azaltmak için toplu taşımacılığın özendirilmesi gibi önlemlerin alınması uygun olabilir.

Gelişmiş veya azgelişmiş tüm ülkeler artık yeşil ekonomiyi ilgi alanına almışlar, turizm sektörü başta olmak üzere hizmetler sektörüne önem vermeye başlamışlardır. Ayrıca, pandemi sürecinde telekonferansların artış göstermesi çevreye negatif dışsallık yansıtması nedeniyle yeşil ekonomi sürecine katkı yapan unsurlardan birisi olmuştur.

Yeşil ekonominin faydaları veya zararları küresel bir boyut kazanmıştır. Literatürde yeşil ekonomi çerçevesinde birçok endeks kullanılmakta, Küresel Yeşil Ekonomi Endeksi (KYEE) ve Ekolojik Ayak İzi Endeksi (EAİE) bu endeksler içinde önemli endeksler olarak kabul edilmektedir. Küresel Yeşil Ekonomi Endeksine göre; endekste en iyi performans sağlayan ilk 3 ülke İsveç, İsviçre ve İzlanda'dır. En kötü performans sağlayan üç ülke ise Benin, Haiti ve Bahreyn'dir. Türkiye ilgili endeks sıralamasında 60.sırada yer alarak 130 ülkenin yaklaşık olarak ortasında yer almaktadır. Diğer endeks olan Ekolojik Ayak İzi Endeksine göre; kişi başına ekolojik ayak izinin en yüksek olduğu ülke Katar iken, Türkiye 75.sırada yer almıştır.

Hangi gelişmişlik düzeyinde olursa olsun her ülke, yeşil ekonomiyi gündemde sürekli tutmak zorundadır. Hedeflerine varmış olan bir yeşil ekonomi; kıt kaynakların optimal kullanılması, gelecek nesillere güzel bir dünya bırakılması demektir.

KAYNAKÇA

- Antal, Jeroen J.C.M. van den Bergh, *Macroeconomics, Financial Crisis and the Environment: Strategies for a Sustainability Transition, Environmental Innovation and Societal Transitions*, Vol.6, 2013, (47-66).
- Barbier, Edward, *The Policy Challenges for Green Economy and Sustainable Economic Development*, *Natural Resources Forum*, 2011, Vol.35 (3), (233-245).
- Benna, Umar G., (Edit.), *Industrial and Urban Growth Policies at the Sub-National, National and Global Levels*, 2019, IGI Global.
- Brand, Ulrich, *Green Economy – The Next Oxymoron? No Lessons Learned from Failures of Implementing Sustainable Development*, *GAIA* 21 (1), 2012, (28-32).
- Cato, Molly Scott, *Green Economics An Introduction to Theory, Policy and Practice*, Earthscan 2009.
- Georgeson, Lucien, Mark Maslin, Martyn Poessinouw, *The Global Green Economy: A Review of Concepts, Definitions, Measurement Methodologies and their Interactions*, *Geography and Environment*, 2017, 4(1), (1-23).
- <https://dualcitizeninc.com/global-green-economy-index/>(e.t.05.09.2020).
- <https://www.footprintnetwork.org/>(e.t.09.08.2020)
- <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?menu=1446>(e.t.10.08.2020).
- <http://whygreeneconomy.org/introduction-to-the-green-economy/>(e.t.07.08.2020).
- <https://www.unenvironment.org/explore-topics/green-economy/about-green-economy> (e.t.07.09.2020).
- Jackson, Tim ve Peter Victor, *Productivity and Work in the ‘Green Economy’ Some Theoretical Reflections and Empirical Tests*, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 2011, (101-108).
- Jones, Van. *Foreword By Robert F. Kennedy JR. The Green Collar Economy How One Solution Can Fix Our Two Biggest Problems*, HarperCollins e-books, 2008.
- Jorgenson, Andrew K., James Rice, Jessica Crowe, *Unpacking the Ecological Footprint of Nations*, *International Journal of Comparative Sociology*, 2005, (241-260).

- Levidow, Les, What Green Economy? Diverse Agendas, their Tensions and Potential Futures, The Open University IKD Working Paper, 2014, No. 73.
- Lorek, Sylvia ve Joachim H. Spangenberg, Sustainable Consumption within a Sustainable Economy – Beyond Green Growth and Green Economies, *Journal of Cleaner Production*, 2014, (63), (33-44).
- Lyytimäki, Jari, Riina Antikainen, Joana Hokkanen, Sirkka Koskela, Sirpa Kurppa, Riina Kankanen, Jyri Seppala, Developing Key Indicators of Green Growth, *Sustainable Development*, 2018, (26), (51-64).
- Menard, Claude, A New Institutional Economics Perspective on Environmental Issues, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, (1), 2011, (115-120).
- Moffatt, Ian, Commentary Forum: The Ecological Footprint. *Ecological Footprints and Sustainable Development*, *Ecological Economics* 32, (2000), (359-362).
- Nhamo, Godwell, Green Economy Readiness in South Africa: A Focus on the National Sphere of Government, *International Journal of African Renaissance Studies- Multi-, Inter- and Transdisciplinarity* (8), 1, 2013, (115-142).
- Pearce, David W., Anil Markandya, Edward B. Barbier, *Blueprint for a Green Economy*, 1989, DOI: 10.4324/9780203097298, www.researchgate.net.
- Pitkanen K. ve diğ., What Can Be Learned From Practical Cases of Green Economy? Studies from Five European Countries, *Journal of Cleaner Production*, Vol. 139, 2016, (666-676).
- Saladin, Jacqueline Madeleine Borel ve Ivan Nicholas Turok, *Environmental Policy and Governance* 2013, 23, (209-220) *The Green Economy: Incremental Change or Transformation?*
- Shear, Boone W, *Making The Green Economy: Politics, Desire, and Economic Possibility*, *Journal of Political Ecology*, 2014, Vol.21, No.1,(193-209).
- Tainter, Joseph A, *Energy, Complexity, and Sustainability: A Historical Perspective*, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, (1), 2011, (89-95).

UN General Assembly, 'Progress Due Date and Remaining Gaps in the Implementation of the Outcomes of the Major Summits in the Area of Sustainable Development, as well as an Analysis of the Themes of the Conference', Preparatory Committee for the United Nations Conference on Sustainable Development, 17-19 May 2010.

The Global Green Economy Index GGEI 2012, 2014, 2016, Measuring National Performance in the Green Economy).

Vukovic, Natalia, Vladimir Pobedinsky, Sergey Mityagin, Andrei Drozhzhin, Zhanna Mingaleva, A Study on Green Economy Indicators and Modeling: Russian Context, Sustainability 11, 4629, 2019, (1-13).

BÖLÜM III

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ AÇIĞIN NEDENLERİ VE SONUÇLARI (1995-2019)*

*Causes and The Results of Current Account Deficit in Turkish Economy
(1995-2019)*

Emek Aslı Cinel

(Dr. Öğr. Üyesi), Giresun Üniversitesi, emek.asli.cinel@giresun.edu.tr

ORCID 0000-0002-4201-2427

1. GİRİŞ

Cari işlemler açığı, bir ekonominin dış dünya ile döviz işlemlerinin dengesini belirlemede ve mal ve hizmet ticareti ile işçi dövizleri, dış borç faiz ödemeleri gibi faktör gelir ve giderlerinden meydana gelmektedir. Cari işlemler açığının finanse edilmesine katkı sağlayan ve dış borç üreten döviz girişleri nihai olarak Türkiye'nin dış borç stokunu artırmaktadır. Türkiye'nin uluslararası yatırım pozisyonunu giderek kırılganlaştıran ve dış borç stokunu da hızla yükselten bu sürecin devam etmekte olan ekonomik istikrarsızlık problemiyle bir araya geldiğinde, Türkiye ekonomisi için son derece hassas ve kırılgan bir denge üzerinde durduğunu görmemiz gerekmektedir.

Geçmişte yükselen tüketim harcamaları ve kamu finansmanında yararlanılan sermaye akımları, kamu borç stokunun ve cari açığın devamlı yükselmesine yol açmıştır. Devamlı yükselen kamu açıkları ve cari açıklar, bazı gelişmekte olan ekonomilerin kırılganlık seviyesini artırmıştır. Bu süreç, dışa bağımlılığı yüksek olan gelişmekte olan ülkelerde, sık aralıklarla ekonomik krizlerin oluşmasına neden olmuştur. Sık sık yaşanan ekonomik krizler, aslında ekonomik büyüme performansının başarısız bir tablo oluşturmasına sebep olmuştur.

Bu süreç, Türkiye ekonomisinde de ortaya çıkmıştır. Yüksek faizli ve kısa vadeli kamusal borçlanma senetlerinin ihracı kanalıyla devam ettirilen borçlanma politikası, borç stokunun her geçen gün artmasına ve borcu borç ile ödeme kısır döngüsüne neden olmuştur.

Türkiye'de borç stokundaki yükselme eğilimi özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ortaya çıkmıştır. Sermaye hareketlerini engelleyen unsurların sona ermesi sonucunda, kısa vadeli sermaye girişlerinde ciddi

---

* Bu çalışma "Türkiye Ekonomisinde Cari Açık ve Etkileri (1995-2005)" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

yükselme eğilimi görülmüştür. Kamu kesimi açıkları, Türkiye’de enflasyon olgusunu tetikleyen en ciddi unsurlardandır. Kısa vadeli ve yüksek faizli borçlanma senetlerinin piyasaya sürülmesiyle devam ettirilen borçlanma politikası, borç stokunun hızla yükselmesine neden olmuştur. Türkiye ekonomisinde kamu kesiminde oluşan açıkları kapatmak için yürütülen yüksek faiz politikası, kısa vadeli sermayenin Türkiye ekonomisine girmesine olumlu etki etmektedir. Ancak yüksek faiz politikası aynı zamanda, oluşturduğu belirsizlik ortamı nedeniyle kısa vadeli sermaye hareketlerini, enflasyonu ve cari açığı artıran bir unsurdur.

Türkiye ekonomisinde istikrarlı olmayan bir trend sergileyen büyüme oranlarını, istikrara kavuşturmak zordur. Diğer bir ifadeyle; yerleşiklik kazanan istikrarsızlık trendini kırma amaçlı kalıcı düzenlemeler uygulanamaması, istikrarlı olmayan büyümeye ve cari açığın atalet kazanmasına ortam hazırlamaktadır. Türkiye ekonomisinde büyüme arttıkça üretim için ara ve yatırım malı ithal etme ihtiyacı, cari açık probleminin de süreceğinin işareti olarak görülmektedir.

Türkiye ekonomisindeki yapısal reformların sürmesi, Türkiye’nin daha çok yabancı yatırım çekmesine ve üretimle ihracatın uluslararası rekabet gücünün artırılmasına yol açacaktır. Yatırımların artırılması ve ürün, işgücü ve finans piyasalarında yapısal bir programın yürütülmesi bu reformun esas gereği olmaktadır. Cari işlemler açığının risk oluşturmaması ve uzun vadede düşürülmesi amacıyla, makroekonomik istikrarın devam ettirilmesi, ekonomi politikalarındaki esnekliğin artırılması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve ekonominin rekabet gücünün artırılması zorunlu olmaktadır.

Türkiye’de yıllardır süregelen cari işlemler açığı sorununu ve ekonomi üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmada, cari işlemler dengesi ve cari işlemler dengesini etkileyen faktörler ortaya konarak, cari işlemler dengesinin bu faktörler karşısındaki davranışları tartışılmaktadır. Konuyla ilişkili olarak Türkiye’deki uygulama ve veri kaynakları incelenmektedir. Cari işlemler dengesini etkileyen bazı önemli faktörler geniş bir biçimde açıklanmakta, cari işlemler dengesini sağlamaya yönelik politika uygulamalarına ve önlemlere yer verilmektedir.

2. Büyüme ve Cari İşlemler Açığına Etkileri

Türkiye ekonomisi uzun yıllar boyunca yılda ortalama olarak %4,2’lik bir büyüme hızına sahip olmuştur. Bu dönemde ortalamanın üzerinde üst üste iki yıldan fazla büyüme gerçekleştiğinde cari işlemler açığı problemiyle karşı karşıya kalınmıştır. Bu durum Türkiye ekonomisinin dış borçlanmaya olan gereksinimini artıran bir durumdur. Dış borç bulunmadığı dönemlerde büyüme hızları ortalama değerinin altına inmekte, negatif büyüme oranları gerçekleşmektedir. Yani yüksek büyüme performansının sürekli kılınmasının önündeki en büyük engel cari işlemler açığıdır (Kumcu, 2005:2).

Son yıllarda, IMF politikalarını uygulayan Türkiye ekonomisinin başlıca çikmazı ve problemi, sürdürülebilir büyümeyi sağlamak amacıyla yurtdışından devamlı olarak spekülâtif sermaye girişı ve kur baskısının bir ön koşul oluşundan doğmaktadır. Bu durum yüksek reel faizi tetiklemekte, ancak yüksek reel faizler de kamu borcunu artırmaktadır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisindeki büyüme, yurtdışından gelen spekülâtif sermaye akımlarına bağılı spekülâtif yönlü gerçekleşmeyle düşük kur ve yüksek reel faizle ithalata dayalı bir yol izleyen, istihdama yol açmayan büyümedir. Türkiye ekonomisinde yıllardır gözlenen büyüme yüksek cari işlemler açığı ve iç ve dış borçlanmadaki yüksek düzeyde artışla sonuçlanmaktadır.

Cari işlemler açığı ile büyüme arasındaki ilişkinin temeli, milli gelirden oluşan yükselişin iç talepte yarattığı yükselişlerdir. İç talepte oluşan yükselişler ithalatı yükseltmekte, dış ticaret dengesindeki kötüleşme de cari açığa sebep olmaktadır. İthalat oranındaki yükseliş iki temel unsurdan dolayı oluşmaktadır. İlk olarak, tüketim mallarına olan talebin yeterince karşılanamaması bireylerin yerli malları tercih etmemesine yol açmaktadır. Kriz dönemlerinde ertelenen tüketim tercihlerinin büyümeyle birlikte artması da tüketim malları ithalini yükseltmektedir. Ancak ikinci ve asıl önemli olan husus ihracatın ithalata bağılı yapısıdır. Kriz dönemlerinde TL'nin değeri kaybetmesi, ihracat eğilimini artırırken, ihracat sektörünün yatırım ve ara malı ithaline dayalı yapısı ithalatın da artışına yol açmaktadır. İhracatın ithalata bağımlı olması, ithalatın azalmamasına yol açarken, ihracattaki yükselişin meydana getirdiğı gelir etkisi de iç talebi yükseltmek koşuluyla, ithalatı artırmaktadır.

Cari işlemler açığı dış borçlanmayla finansman sorunuyla birleştiğinde Türkiye ekonomisinin yüksek büyümeyi borçlanabildiğı sürece sürdürebileceğini söylemek mümkün olmaktadır. Türkiye, uzun yıllar boyunca borçlanmak suretiyle ekonomik büyümeyi gerçekleştirmiş bir ülkedir. Sürdürülebilir bir büyümenin var olmaması sebebiyle, Türkiye ekonomisi büyümede ciddi düşüşler yaşamıştır (Kumcu, 2004:2).

Ülkemizde özellikle 2002-2005 döneminde ciddi iç talep artışı görülmüştür. Dolayısıyla, yukarıda bahsedilen döngü yeniden ortaya çıkmış ve 2004 yılında GSMH %9,9 oranında yükselirken, cari işlemler açığı GSMH'nin %5'ine varmıştır. Bu dönemde Türkiye ekonomisi de büyümüş ve spekülâtif sermaye hareketlerine bağımlı olmuştur. Konjonktürdeki gelişmelerin 2000-2015 döneminde Türkiye lehine olması belki bugün için cari açığın önemli bir sorun olarak görülmemesine yol açabilmektedir ancak var olan bu olumlu havanın dağılması, Türkiye'yi yine çok önemli risklerle karşı karşıya getirebilecek niteliktedir.

Tablo 1: 1995-2019 Dönemi GSMH Büyüme Oranları, Cari Denge ve Cari Açık/ GSYİH

YILLAR	GSMH BÜYÜME ORANLARI (%)	CARİ İŞLEMLER DENGESİ (MİLYON ABD DOLAR)	CARİ AÇIK/GSYİH (%)
1995	8,0	-2.339	1,4
1996	7,1	-2.437	1,3
1997	8,3	-2.638	1,4
1998	3,9	1.984	-0,9
1999	-6,1	-1.344	0,7
2000	6,3	-9.819	4,9
2001	-9,5	3.390	-2,3
2002	7,9	-1.522	0,8
2003	5,9	-8.037	3,4
2004	9,9	-15.604	5,2
2005	7,6	-23.157	6,4
2006	6,9	-31.316	5,7
2007	5,0	-36.946	-5,4
2008	0,8	-39.425	-5,0
2009	-4,8	-11.360	-1,7
2010	8,4	-44.620	-5,7
2011	11,2	-74.402	-8,9
2012	4,8	-47.960	-5,5
2013	8,5	-55.858	-5,8
2014	4,9	-38.848	-4,1
2015	6,1	-27.314	-3,2

2016	3,3	-26.849	-3,1
2017	7,5	-40.584	-4,7
2018	3,0	-20.745	-2,6
2019	0,9	8.561	1,1

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, TÜİK.

Büyümenin sürdürülebilirliği cari işlemler açığının sürdürülebilirliğine bağlıdır. Büyüme oranlarının ortalama GSMH büyüme trendinin üzerine çıktığı dönemlerde ülkemiz yüksek cari açıklarla karşılaşmıştır. Tablo 1'den görüldüğü gibi 1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların başında meydana gelen krizler öncesinde cari açıklar oldukça yüksek değerlere ulaşmıştır. Tablo 1'den GSMH büyüme oranlarıyla cari işlemler açığı arasında pozitif bir ilişki söz konusu olduğu gözlenmektedir. 1994 krizi sonrası 1995 yılında GSMH büyüme oranımız %8 iken 2005 yılında azalarak %7,6 seviyesine ulaşmıştır. 1997 yılında yeniden aratarak 1995-1997 döneminde Türkiye ekonomisinin uzun dönem ortalama büyüme oranının çok üzerinde gerçekleşmiştir. 1999 yılında depremin neden olduğu hasarın etkisiyle büyüme hızı azalarak negatif düzeye ulaşmıştır. GSMH, 2000 yılında yeniden yükselerek %6,3 büyüme düzeyine varmış, aynı yıl büyümeyle ilgili olarak cari işlemler açığı da hızla artmıştır. Büyüme oranlarının arttığı dönemlerde Cari Açık/GSYİH rakamlarında da benzer dalgalanmalar oluşmuştur. Kriz nedeniyle 2001 yılında hızla azalan Cari Açık/GSYİH düzeyi 2002 yılından itibaren artmaya devam etmiştir. Türkiye ekonomisi 2002-2006 döneminde önemli bir büyüme sürecine girmiştir. 1995-2005 döneminde GSMH yıllık ortalama büyüme hızı %3,9 olarak gerçekleşmiştir. Ancak cari işlemler dengesi açığının 1995-2005 döneminde 2.339 milyon dolardan 23.157 milyon dolar gibi rekor bir düzeye ulaşması cari işlemler açığının sürdürülebilirliği hususunda kuşku uyandırmaktadır. Tablo 1'den de görüldüğü gibi GSMH büyüme oranları ve cari denge arasında pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. 2017 yılından itibaren dünya genelinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de küçülme görülürken cari işlemler dengesinin 2001 yılından itibaren ilk defa fazla verdiği gözlenmektedir.

3. Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Açığına Etkileri

Cari açığa neden olan dış ticaret dengesindeki açıktır. Dış ticaret dengesindeki bozulmada petrol ve ara malı ithalatındaki etki oldukça yüksektir. Ülkemiz ithalatı ara ve sermaye malı odaklıdır ve üretimle ihracatı teşvik edici niteliktedir. Dolayısıyla, ithalat ile sanayi üretimi, imalat sanayi kapasite kullanım oranları ve ihracat arasında etkileşim söz konusudur. Diğer bir anlatımla üretimdeki yükseliş veya düşüş ithalat düzeyiyle dış ticaret dengesini değiştirmektedir.

Reel faizlerin artırılması yoluyla artırılan döviz kuru ithalatın azalmasına yol açmaktadır. Bu da dış ticaret açığını ve cari işlemler açığını yükseltmektedir. Cari açığın azaltılması üretim maliyetlerinin azaltılmasıyla olasıdır. Kurlar yüksek olmadıkça üretici açısından ithal girdi daha ucuz olduğundan ithalat yükselmekte, yerli üreticinin rekabet gücü düşerken, üretimini işgücü ve enerji maliyetlerinin düşük olduğu ülkelere yönlendirenler karlı çıkmaktadır.

Tablo 2: 1995-2019 Dönemi Mal Gruplarına Göre İthalatın Dağılımı ve Cari Açık İlişkisi (Milyon ABD Dolar)

YILLAR	YATIRIM MALLARI	ARA MALLARI	TÜKETİM MALLARI	TOPLAM İTHALAT	CARİ AÇIK
1995	8.120	25.078	2.416	35.709	-2.339
1996	10.336	28.737	4.424	43.627	-2.437
1997	11.052	31.871	5.335	48.559	-2.638
1998	10.666	29.562	5.322	45.922	1.984
1999	8.730	26,571	5.064	40.692	-1.344
2000	11.365	36.010	6.928	54.503	-9.819
2001	6.940	30.301	3.813	41.399	3.390
2002	8.400	37.656	4.898	51.554	-1.522
2003	11.326	49.735	7.813	69.340	-8.037
2004	17.397	67.549	12.100	97.540	-15.604
2005	20.363	81.868	13.975	116.774	-23.157
2006	23.347	99.604	16.116	139.576	-31.316
2007	27.054	123.639	18.694	170.063	-36.946
2008	29.031	118.346	18.972	201.964	-39.425
2009	21.462	99.509	19.290	140.929	-11.360
2010	28.818	131.445	24.735	185.544	-44.620
2011	37.271	173.140	29.692	240.839	-74.402
2012	33.925	174.930	26.699	236.544	-47.960
2013	36.771	183.811	30.416	260.823	-55.858
2014	35.996	176.722	29.006	251.141	-38.848
2015	34.905	143.317	28.587	213.619	-27.314
2016	35.919	134.315	27.947	202.189	-26.849

2017	33.116	171.465	28.488	238.715	-40.584
2018	2.269	12.315	1.520	231.152	-20.745
2019	2.323	13.695	1.661	210.344	8.561

Kaynak: TÜİK.

Tablo 2’de ithalatın mal gruplarına göre dağılımı gösterilmiştir. Tabloya göre cari işlemler açığındaki artış ara malların ithalatının artmasına dayalı büyümeden doğmaktadır. Türkiye’nin üretim yapısının ithalata ciddi derecede dayalı olması, ara malların ithalatına bağlı bir ekonomik yapının oluşmasına, düşen döviz kurlarına, hızlı büyümeyle birlikte ithalatın da yükselmesine neden olmuştur. 1995-2019 dönemi için, yatırım, ara ve tüketim malları toplam ithalatına bakıldığında toplam ithalat rakamının 2019 yılında 1995 yılına göre neredeyse altı katın üzerinde bir yükselme gösterdiği ve Türkiye ekonomisinin gittikçe ithalata dayalı bir ekonomiye dönüştüğü gözlenmektedir.

Tablo 2’de görüldüğü gibi ithalattaki en çarpıcı husus enerji ve doğalgaz gibi ara malı ithalatının yıllar itibarıyla toplam ithalat içindeki oranının çok yüksek olması buna karşılık toplam ithalat içerisinde tüketim mallarının payının önemli ölçüde ve hızla azalmış olmasıdır. Tablo verileri dikkatle incelendiğinde toplam ithalat içerisinde ara mallarının payının %50’nin üzerinde olduğu göze çarpmaktadır. Yatırım mallarına olan bağımlılık her geçen yıl hızla artmıştır. Toplam ithalat içerisinde yatırım mallarının payı 1995 yılı için %22 iken bu oran 2019 yılında azalmıştır. Tüketim malları ithalatı 24 yıllık süreç içerisinde artış eğilimi göstermiştir. 2002’den günümüze kadar viski ve şarap gibi lüks malları kapsayan tüketim malları ithalatının toplam ithalat içerisindeki oranının yükseldiği görülmekte ancak tüketim malları ithalatı ara malları ithalatına göre dönemler itibarıyla oldukça düşük düzeyde seyretmektedir. Bu durum ithalatın artışındaki temel tetikleyici unsurun petrol, doğalgaz gibi ara malları ithalatı olduğunu göstermektedir. Ara malı ithalinin bu denli yüksek oluşundaki neden üretim ve daha da önemlisi ihracatın ithalata bağımlı olmasıdır. İthalata bağımlı olan bu yapı sonuçta dış ticaret dengesinde ülke aleyhine bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Yani ülkemizde gerçekleşen yüksek oranlı ithalat artışlarının gerisinde ihracat artışları yatmaktadır. Cari işlemler açığı, ara ve yatırım mallarında ithalat bağımlılığı varlığını sürdürdüğü sürece devam edecek ve hızla artacaktır.

Tüketim malları ithalatı yıllara bağlı biçimde iç talepte oluşan artıştan dolayı hızla yükselmektedir. İç üretim orta-üst ve üst gelir gruplarının talebiyle biraz hareketlenmekte; ancak bu grupların talep çeşitliliği içerden karşılanamadığı için dışarıya yönelmeye başlamaktadır.

1995 yılında 2.416 milyon dolar olan tüketim malı ithalatı 2019 yılında gerilemiştir.

Toplam ithalat içerisinde yatırım malları ithalat oranı 2001 krizi öncesinde toplam ithalat oranının %21'i düzeyindeyken, 2001 krizi döneminde yatırım malları ithalatı toplam ithalatın %17'si düzeyine ulaşmıştır. 1995 yılında yatırım mallarının toplam ithalata oranı %23'tür. 24 yıldır ithalat oranı ve cari işlemler açığı hızla artmıştır.

Tablo 3: 1995-2019 Enerji İthalatı ve Cari Açık İlişkisi
(Milyon ABD Dolar)

YILLAR	ENERJİ İTHALATI	TOPLAM İTHALAT İÇİNDE ENERJİ PAYI (%)	CARI AÇIK
1995	5.081	13.6	-2.339
1996	5.914	12.5	-2.437
1997	6.063	9.8	-2.638
1998	4.506	13.2	1.984
1999	5.375	16.40	-1.344
2000	9.529	17.50	-9.819
2001	8.339	20.14	3.390
2002	9.204	17.85	-1.522
2003	11.575	16.69	-8.037
2004	14.407	14.77	-15.604
2005	21.225	18.20	-23.157
2006	28.859	20.68	-31.316
2007	33.883	19.92	-36.946
2008	48.281	23.91	-39.425
2009	29.905	21.22	-11.360
2010	38.497	20.75	-44.620

2011	54.117	22.47	-74.402
2012	60.117	25.41	-47.960
2013	55.009	22.22	-55.858
2014	54.889	22.72	-38.848
2015	37.843	19.00	-27.314
2016	27.169	18.25	-26.849
2017	37.204	21.20	-40.584
2018	43.005	20.62	-20.745
2019	41.184	21.55	8.561

Kaynak: TÜİK.

Tablo 3'te görüldüğü gibi enerji ithalatı yıllara bağlı olarak yükselen bir seyir izlemiş ve enerji fiyatlarında oluşan artışa da bağlı biçimde hızla yükselmiştir. Dünya piyasalarında özellikle son yıllarda enerji ve diğer ham madde fiyatlarında görülen hızlı artışlar cari işlemler dengesi açığının büyümesini oldukça yüksek düzeyde artırmaktadır. İthalata olan bağımlılıktaki artış yükseldikçe cari açığın da arttığı tablodan açıkça gözlenmektedir. Türkiye enerji ihtiyacını sağlamakta yüksek oranda dışa bağımlı bir ülkedir.

1995-2019 döneminde, enerji ithalatının toplam ithalat içindeki payı ortalama %20 düzeyinde gerçekleşmiş ve enerji ithalatı ortalama sekiz kat artarak 41.184 milyar dolara varmıştır. Belirli dönemlerde yaşanan enerji fiyatlarındaki yükselişin dış ticaret dengesine etkileri net bir şekilde görülmektedir. Yıllara bağlı olarak artan enerji ithalatının içeriğine bakıldığında, toplam enerji ithalatı içerisinde işlenmiş petrol ürünü ve doğalgaz alımlarının nispi olarak öneminin arttığı gözlenmektedir.

Enerji ithalinde ve ihracında oluşan değişimlere bağlı olarak, enerjinin dış ticaret ve cari işlemler açığı üzerindeki etkisi farklılaşmaktadır. Petrol fiyatlarının yükseldiği dönemlerde Türkiye ekonomisinde gözlenen dış ticaret açığının yaklaşık 2/3'ü enerji dış ticaretinden doğmaktadır. Dış ticaret açığının ciddi oranda düştüğü kriz yıllarında, enerjinin ekonomi üzerindeki belirleyici önemi daha net bir biçimde gözlenmektedir. Kriz zamanlarında üretimde oluşan azalmanın, enerji tüketimini diğer mal gruplarına oranla daha düşük seviyede etkilediği görülmektedir.

Petrolde dışa bağımlı olan Türkiye'de bir taraftan tüketim yükselirken diğer taraftan da fiyatların belirli dönemlerde oldukça fazla artması ödenen fatura tutarını artırmaktadır. Artan petrol fiyatları 2005'te

dünya genelinde ekonomik büyümeyi düşürmüş, tüm ekonomilerde cari işlemler açığı sorunu hızla artmıştır. Petrol fiyatlarının artması maliyetlerin yanı sıra dış dengede de bozulma meydana getirmektedir. Petrol fiyatlarındaki artışın maliyet enflasyonu yaratması dünyada enflasyonist baskının artmasına yol açmakta ve bunun sonucunda FED'in faiz oranlarını artırmasına neden olmaktadır. Bu da Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere giren yabancı sermayenin durmasına ya da geri çekilmesine neden olmaktadır. Türkiye'nin ihracatına olan talep azalmakta, gayri safi milli hasıla kısıtlanmakta, ödemeler dengesi bozulmaktadır. Türkiye'de özellikle ham petrol ithalatından doğan dış ticaret açığını kapatabilmek için petrol üreten ülkelere daha çok mal satma yollarını aramakta ve açığı bu şekilde gidermeye çalışmaktadır. Türkiye'nin ithalat değerindeki artış, ithal edilen petrol miktarındaki artışın yanı sıra ağırlıklı olarak petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Petrol fiyatlarının yükseldiği dönemlerde ülkeden döviz çıkışı artmaktadır. Enerji ithalatı, toplam ithalat içinde, 2001 krizinden bu yana ilk defa bu derece büyük bir paya sahip olmuştur. Hükümetin IMF destekli uyguladığı ekonomik istikrar programının en büyük riski cari işlem açıkları ve Türkiye'yi dışarıya bağımlı kılan bir sanayi yapısı ile karşı karşıya bırakmış olmasıdır. Böylece Türkiye ekonomisinin ithalata aşırı bağımlı hale gelmesi söz konusu olmaktadır.

Sonuç olarak ithalat konusunda ülkemizin karşı karşıya olduğu yapısal sorunlar, aslında üretim imkanlarından kaynaklanmaktadır. İhracat üretiminin ithalata bağımlı yapısı nedeniyle ihracat artışı dış ticaret açıklarını artırıcı yönde etkide bulunmak gibi bir sonuç doğururken, büyüme dönemlerinde yaşanan iç talep genişlemesinin yurtiçi tüketimle karşılanamaması da ithalat artışının bir diğer sebebi olarak görülmektedir.

Tablo 4: 1995-2019 Dönemi Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Açığı, İhracat, İthalat, Cari Açık (Milyon ABD Dolar) ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

YILLAR	İHRACAT	İHRACAT DEĞİŞİM (%)	İTHALAT	İTHALAT DEĞİŞİM (%)	DIŞ TİCARET HACMİ	DIŞ TİCARET AÇIĞI	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)	CARİ AÇIK
1995	21.637	19,5	35.709	53,5	57.346	-13.152	53,2	-2.339
1996	23.224	7,3	43.626	22,2	66.851	-10.264	54,1	-2.437
1997	26.261	13,1	48.558	11,3	74.819	-15.048	58,7	-2.638
1998	26.973	2,7	45.921	-5,4	72.895	-14.052	65,4	1.984
1999	26.587	-1,4	40.671	-11,4	67.258	-10.185	51,0	-1.344

2000	27.774	4,5	54.502	34,0	82.277	-21.959	75,7	-9.819
2001	31.334	12,8	41.399	-24,0	72.733	-3.733	69,9	3.390
2002	36.059	15,1	51.553	24,5	87.612	-7.283	68,1	-1.522
2003	47.252	31,0	69.339	34,5	116.592	-14.010	64,8	-8.037
2004	63.167	33,7	97.539	40,7	160.706	-23.924	62,9	-15.604
2005	73.476	16,3	116.774	19,7	190.250	-32.731	62,1	-23.157
2006	83.535	16,4	139.576	19,5	223.111	-54.041	61,3	-31.316
2007	107.272	25,4	170.063	21,8	277.334	-62.791	63,1	-36.946
2008	132.028	23,1	201.964	18,8	333.991	-69.936	65,4	-39.425
2009	102.143	-22,6	140.929	-30,2	243.071	-38.786	72,5	-11.360
2010	113.883	11,5	185.544	31,7	299.428	-71.661	61,4	-44.620
2011	134.906	18,5	240.839	29,8	375.749	-105.935	56,0	-74.402
2012	152.462	13,0	236.544	-1,8	389.007	-84.083	64,5	-47.960
2013	161.481	-0,4	260.823	6,4	403.464	-99.859	60,3	-55.858
2014	166.506	3,8	251.141	-3,8	399.787	-84.567	65,1	-38.848
2015	150.981	-8,7	213.619	-14,4	351.073	-63.395	69,4	-27.314
2016	149.246	-0,9	202.189	-4,2	341.108	-56.089	71,8	-26.849
2017	164.495	10,1	238.715	17,7	390.793	-76.807	67,1	-40.584
2018	177.169	7,0	231.152	-4,6	390.968	-55.123	75,3	-20.745
2019	180.835	2,2	210.344	-9,1	391.179	-29.513	77,3	8.561

Kaynak: TÜİK.

Tablo 4’te görüldüğü gibi 1995-2019 döneminde Türkiye’de ihracatın yükselmesiyle birlikte ithalat da yükselmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı hızla 2000 yılından 2005 yılına kadar azalan bir seyir izlemiştir. Rakamlar açıkça göstermektedir ki ithalat ihracata bağlı olarak artmakta, yüksek ithalat rakamları dış ticaret hacmini hızla yükseltmekte ve artan dış ticaret açığına bağlı artan cari işlemler açığı ortaya çıkmaktadır. 1995-2019 döneminde ihracat artarken ithalatın da hızla arttığı görülmektedir. Ekonomik program ve reformların cari işlemler açığını azaltmada başarısız olduğu açıkça görülmektedir.

Tablo 5: 1995-2019 Dönemi Dış Borç Stoku (Milyar ABD Dolar)
ve Cari Açık (Milyon ABD Dolar)

YILLAR	DIŞ BORÇ STOKU (MİLYAR DOLAR)	CARİ AÇIK
1995	75,7	-2.339
1996	79,4	-2.437
1997	84,2	-2.638
1998	96,4	1.984
1999	103	-1.344
2000	118,6	-9.819
2001	113,7	3.390
2002	130,2	-1.522
2003	145,4	-8.037
2004	161,7	-15.604
2005	170,6	-23.157
2006	208.007	-31.316
2007	249.931	-36.946
2008	280.866	-39.425
2009	268.867	-11.360
2010	291.760	-44.620
2011	305.384	-74.402
2012	342.154	-47.960
2013	392.677	-55.858
2014	405.732	-38.848
2015	400.332	-27.314
2016	409.251	-26.849
2017	456.4	-40.584
2018	443.7	-20.745
2019	436.9	8.561

Kaynak: TCMB.

Tablo 5'e göre Türkiye'nin toplam dış borç stoku yıllara bağlı olarak hızla artmaktadır. Dış borç stoku arttıkça cari açık da artmaktadır. Dış ticaret açığını borçlanma yoluyla karşılayan ve her yıl yüksek oranda

borçlanan bir ekonominin istikrar içinde kalkınması zordur. 1995-2019 dönemi genel olarak değerlendirildiğinde, ağırlıklı olarak ekonominin artan ölçüde dış ticaret açığı vermeyi sürdürdüğü gözlenmektedir. İncelenen dönemler itibarıyla hem dış ticaret hacmi hem de dış borç stokunun cari işlemler açığı üzerindeki etkileri önemli ölçüde artmıştır.

Dış ticaret dengesindeki bozulma yoğunlukla yapısal faktörlerden doğmakta, ancak konjonktürel gelişmeler yapısal olan bu problemi artırmakta ve hızlandırmaktadır. Diğer bir anlatımla, Türkiye ekonomisinde üretim kriz sonrası dönemde azalmakta ve dış ticaret açıkları oluşmaktadır. Önümüzdeki yıllarda mevcut olan bu problemleri azaltmak amacıyla, rekabet gücünü pozitif şekilde değiştirecek ve iş koşullarını iyi hale getirecek politikaların disiplinli olarak yürütülmesi ve enerji arzında ithalata dayalı sistemin düşürülmesine ihtiyaç vardır (Yükseler, 1998: 12).

4. Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Dengesi Sorununu Yaratan Etkenler

Türkiye ekonomisinde kriz öncesi dönemde sermaye hareketlerinin serbest olduğu, sabit veya sabite yakın bir kur rejimi uygulandığı, kredi stokunun hızla arttığı, reel kurun değer kazandığı, dış açığın arttığı ve döviz rezervlerinin kısa vadeli dış borca ve yurtiçi likit varlıklara oranla yeterli olmadığı saptanmaktadır. Türkiye'nin 1990'lı ve 2000'li yıllarda karşılaştığı krizlere bağlı biçimde oluşan cari açığın arkasında, en yakın ve doğrudan neden olarak dönemin sermaye hareketleri serbestleşmesinden doğan "sıcak para" olayı yatmaktadır; dolayısıyla "finansal kriz" olarak ifade edilmektedirler. Kriz süreci sürekli olarak, yakın ortamlarda ortaya çıkan savaş veya siyasal olaylar, kuraklık, deprem, iç politik-sosyal istikrarsızlık biçimindeki dışsal olumsuzlukların sıcak para çıkışını artırmasıyla meydana gelebilmekte, bu faktörlerin etkilerinin ekonomiye yansımalarıyla daha da şiddetlenebilir. Ayrıca finansal krizlerde, sermaye çıkışına dayalı döviz rezervleri düşüşü ve para arzı azalmasıyla reel faiz oranlarının yükselmesi ve Türk Lirasının reel değerinin düşmesi, TL ve döviz borçlularının borcunu TL cinsinden yükseltmektedir. Özetle, borçluluk oranı ve krizler arasındaki ilişki iki yönlüdür. Başta kısa vadeli olmak üzere yüksek iç ve dış borçlar krizi hızlandırırken, krizin etkileri ağırlaşabilmektedir.

1990'larda görülen cari açıkta oluşan hızlı artışın nedeni sıcak para çıkışıdır; dış dünyadan kaynaklanan unsurlarla, ülke içinde döviz fiyatını yükseltme algısını tetikleyen farklı unsurların da söz konusu olduğu gözlenmektedir. Kontrollü cari açık, ülke ekonomisinin büyüme göstergelerinden birisi olmuştur. Türkiye'de 1990'lardan günümüze ortaya çıkan cari açık probleminin temel sebebi sanayideki yeni yatırımlara paralel ekonomideki gerçek büyüme değil, dışarıdan gelen sıcak paranın, yüksek faizli kamu borçlarından faydalanarak ülkeden çıkması olmuştur. Cari açığı kapatmak için yabancı sıcak paraya güvenilmesi, yabancı sermayedarları çekebilmek için uygulanan kısa vadeli ve yüksek reel faizli

borçlanma politikası, Türkiye ekonomisini uzun yıllardır borç-faiz kısır döngüsüne sokmuştur.

Türkiye’de 1990’lı yıllarda enflasyonun hızla tırmanması sonucu para basma yerine iç borçlanmaya ağırlık verilmesi konusu gündeme gelmiştir. İç borçlanma ancak yüksek faizlerle yürütülebildiğinden üretmeden kazanan bir kesim oluşmuş ve üretim ikinci plana itilmiştir. 1994 yılında yürürlüğe konulan ekonomik istikrar programı bu çemberi kırmak amacıyla hazırlanmış, fakat döviz kurunun patlamasıyla birlikte başarılı olunamadığı gibi yeni bir kriz yaşanmıştır. 1990’lı yılların ikinci yarısı bu krizin etkilerini ortadan kaldırma ve ekonomiyi istikrara kavuşturma çabaları ile geçmiştir. Devletin finansman sıkıntısını giderebilmek amacıyla aldığı borçların ödenmesi için, öncelikle öz kaynaklarına yönelmesi gerekli olmuştur. Devletin borçlarını ve giderlerini borçla ödemeye devam etmesi, yüksek faiz, enflasyon, gelir dağılımında adaletsizlik, gerilim ve sosyal huzursuzluk sonuçlarına yol açacağından yüksek borç yükü aynı zamanda ekonomi ile bütünleşmiş kriz anlamına gelmiştir. 2001 krizinin, kamu kesimi borçlanma gereğini gayrisafi milli hasılanın %4.7’sinden % 7.7’sine yükseltmesi bu durumun bir göstergesi olmuştur (İyiboğurt, 2001).

Türkiye’de iç borçlar 1990’dan itibaren sürekli yükselmiştir. Uygulanmakta olan sıkı para politikaları, yani Merkez Bankası kaynaklarından minimum seviyede faydalanılması bu durumun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Kısa vadeli ve yüksek faizli borçlanma sonucu, borçlar borçlanarak kapatılmıştır. Kısa vadeli borçlar; devletin uzun vadeli borçlanamadığını belirtmektedir. Bu da devlete olan güveni sarsmaktadır. Kısa vadeli borçlanmanın yol açtığı en ciddi olumsuzluk faiz düzeyinin artmasına neden olmasındır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen gelir yüksek olmadığı için hedeflenen ekonomik büyüme hızını finanse edebilecek tasarruflar yaratılamamakta ve gereksinim duyulan finansman için dış borçlanmaya başvurulmaktadır.

1990-1994 dönemi döviz piyasası, para ve sermaye piyasalarında oluşan fon ve fiyat dalgalanmalarıyla geçmiştir. TL’nin değer kaybetmesiyle birlikte artan enflasyonla beraber, kısa vadeli sermaye girişleri yükselmiş ve kamu kesimi genel dengesi kötüleşmiştir. Bu dönemde kamu finansmanı genel dengesinde oluşan kötüleşme büyüme hızını da azaltmıştır.

1991 krizini ve dış açığı hızlandıran 2.5 milyar dolara yakın oranda sermaye çıkışının sebebi Körfez Savaşı olmuştur. İçsel hadise, 1990’da Merkez Bankası’nın “sıcak para” girişi amacıyla yürürlüğe koyduğu uygulamaların cari işlemler bilançosunda oluşturduğu 2.5 milyar dolarlık açık olmuştur. Döviz fiyatının yükseleceği beklentisi söz konusuken

meydana gelen Körfez Savaşı, sıcak para çıkışını yükseltmiştir (TCMB, 2005).

Türkiye, 1995'ten bu yana uyguladığı istikrar programları ile düşük kur politikasıyla girdi fiyatlarını denetleyerek enflasyonun azaltılmasını amaçlamıştır. Fakat, döviz kurunun baskı altına alınmasıyla, ithal malları görece olarak ucuzladığından, dış girdilere ve ithal mallarına olan talep yükselmiş ve dış açık artmıştır. Bu şekilde, ülkenin üretim kapasitesinin bir bölümü atıl dururken, arzın önemli bir kısmının kolaylaşan ithalat kanalıyla giderilmesi reel kesimi ve ekonomik büyümeyi kötüleştirmiştir. İhracattaki yükselişin düşük, ithalattaki yükselişin oldukça fazla olmasıyla birlikte dış ticaret açığı artmış ve ihracatın ithalatı karşılama düzeyi azalmıştır.

1995-1997 döneminde ekonominin serbestleştirilmesiyle artan dış açıkların giderek fazlaşan dış borçlarla ve kısa vadeli sermaye hareketleriyle karşılanması, dış borç oranını artırmış, ödemeler dengesi problemini tetiklemiştir. Türkiye kısa vadeli dış kaynak kullanmak yoluyla iç talebi canlandırarak büyüme hızını yüksek tutma politikası izlemiştir. Döviz kuru ayarlamasını düşük, reel faizleri yüksek tutarak kısa süreli dış kaynağı ülkeye çekmek uzun süreli bir politika olmadığı gibi, bazı olumsuzlukları da bu dönemde beraberinde getirmiştir. 1995-1997 döneminde büyüme hızı rakamlarının dalgalanma göstermesi, üretim alanında yaşanan istikrarsızlığın bir göstergesi olmuştur. 1994 yılında talep ve üretim miktarının hızla daralmasının ardından 1995, 1996 ve 1997 yıllarında artan büyümenin arkasında, o yıllarda gerçekleşen hızlı talep artışı ve ithalat genişlemesi yer almıştır. 1995 yılında yaşanan büyüme özellikle, faiz ve rant kazançlarından kaynaklanmış olup ekonomiye istihdam ve verimlilik getirmemiştir (Ataç, 1999).

1995, 1996 ve 1997 yıllarında yaşanan yüksek büyüme hızlarının 1998 yılında yerini ani azalmaya bırakması, ülkede yürütülen daraltıcı ekonomi politikalarıyla, Asya Kriziyle uç veren ve Rusya Krizi ile hızlanan küresel krizin getirdiği dünya ticaret hacmindeki azalmanın bir sonucu olmuş ve 1999 yılında bu durumun ortaya çıkardığı yüksek reel faizler sebebiyle azalan yatırımlar, yurtdışına kaçan sermaye, ihracatın azalması, dış ticaret açığı, borçlanma artışı, enflasyon içinde durgunluk devalüasyon, faizlerin düşürülmesi, kısa vadeli dış kaynağın azalması ve Türk Lirasından kaçış gibi faktörlerle negatif büyüme hızı devam etmiştir.

Sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği bir ortamda Türkiye 1994 ve 2001 yıllarında finansal krizlerle ve buna bağlı olarak ortaya çıkan cari açıkla karşı karşıya kalmıştır. Krizlerin ortak özelliği, kriz öncesi yılda büyük oranda kısa vadeli sermaye girişinin olması ve kriz yılında da yüksek oranda sermaye çıkışının ekonominin daralmasıyla neticelenmiş olmasıdır. Temel işlevsel özellikleri arbitraj fırsatlarını değerlendirmek

olan iç ve dış mali yatırımcılar, Türkiye’de devalüasyon beklentileri artınca huzursuz olmuş ve krizi tetikleyen hadiseler sonrasında mali sermayelerini hızla dışarıya göndermişlerdir. Krizlerin engellenmesi amacıyla uygulanan önlemler de yapısal farklılıklara bağlı olmadığı için özellikle reel kesimde başarısız olmuş ve ekonomik büyüme hızı düşmüştür.

Türkiye’de iç ve dış borç stoku 1995-1999 döneminde de yükselmeyi sürdürmüş, uygulanan politikalar başarısız olmuş ve önemli reformlar uygulanmadığından istikrar paketi başarı sağlayamamıştır. Daha sonraki dönemlerde uygulanan özelleştirmelerdeki yetersizlik, kamu bürokrasisi, yerel yönetimler ve sosyal güvenlik kurumları ile ilgili düzenleme çabalarının başarısız olması kamu harcamalarındaki yükselişi azaltamamış ve borçlanma gereksinimi yükselmiştir. 1995-1999 döneminde Türkiye ekonomisi hiçbir zaman net dış borçlanmamıştır. 1996 yılına kadar nakit açığında düşüşler görülse de, 1996’ dan itibaren nakit açığı önemli ölçüde yükselmiş ve açığın finansmanı da iç borçlanma kanalıyla olmuştur. İç ve dış borçlanmaları kapatmak amacıyla yeniden borçlanma gereksinimi 1999 ve sonrası yıllarda da görülmüştür. Dış borçların GSMH içindeki payı 1999 yılında %50’ye, kamu kesimi borçlanma gereği ise GSMH’nin %14.3’üne varmıştır. İç borçlanmadaki yükseliş de artarak, kamu finansman açıklarının karşılanmasında en ciddi etken olmuştur (Eker ve Meriç, 2000).

Türkiye 1990’lardan itibaren, ortaya çıkan ekonomik krizlerle uzun vadeli kalkınma potansiyelini yitirmiş, küreselleşen dünyaya adapte olamamış, yüksek faizle iç borçlanma döngüsünden kurtulamamış ve dış borçlarını arttırarak IMF destekli istikrar programları uygulamak durumunda kalmıştır. Borç faizlerinin enflasyondan arındırılmış reel faizlerin üzerinde seyretmesi; Türkiye ekonomisinde yüksek oranlı borçlanmanın oluşmasının ana nedeni olmuştur (Ertuna, 2003).

2000’de Euro’nun dolar karşısında değerini yitirmesi ve ithal petrol fiyatlarında yükseliş Türkiye’nin dış ticaret dengesini negatif yönde etkilemiştir. 2001 krizi sonrasında serbest dalgalanmaya bırakılan kur, yüksek dış kaynaklarla beslenmenin etkisiyle baskı altına girmiş ve mevcut durum itibariyle TL’nin değerlenmesine neden olmuştur. Cari açığın artmasında etkili olan dış ticaret dengesinde TL’nin aşırı değerli olmasının çok büyük etkisi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. 2001 krizi Türkiye’nin liberal ekonomi politikaları uyguladığı yıllarda, yürürlükte olan istikrar politikalarının meydana getirdiği bir kriz olarak ortaya çıkmıştır. Krizin olduğu dönemde kur çapası uygulaması bulunuyordu. Enflasyon yeterince düşmemiştir, TL aşırı değerliydi. TL’nin aşırı değer kazanmasıyla hem dış ticaret artışları tetiklenmiş, hem de sıcak para ülkede dolar bazında ekonominin taşıyamayacağı boyutlara erişen kazançlar elde etmişti.

Cari işlemler açığı sorunu Türkiye ekonomisinin 2001 krizi sonrasında adını çoklukla duyuran bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır. 2002 yılı Mayıs ayında baş gösteren siyasi belirsizlik ve Irak operasyonuna dayalı mali piyasalarda oluşan negatif koşullardan minimum seviyede etkilenmek için TL. cinsinden kısa vadeli ve döviz cinsinden uzun vadeli iç borçlanma tercih edilmiştir. Yürürlüğe konulan borç yönetimi stratejileri borçlanma maliyetlerini azaltmış ve iç borç vadeleri uzatılmıştır. Dış açık veya cari işlemler açığı, 2002’de Türkiye ekonomisinin en ciddi kırılma noktası olmuştur.

2002-2005 döneminde, dış ticaret ve cari işlemler açığının artmasına yol açan farklı unsurlar söz konusudur. YTL’nin reel anlamda değer kazanması, ekonomik büyümedeki artış, Türkiye’de finans sisteminin uzun vadeli kredilendirilmesi, 2001 krizinden sonra talebin farklılaşması ana unsurlardır. Türkiye ekonomisinde, 2002-2005 döneminde milli gelire oranla hızla artan cari işlem açıkları meydana gelmiştir. Açıklar, özel kesim net tasarrufundaki azalmadan doğmuştur. Özel kesim net tasarrufundaki azalmanın iki sebebi bulunmaktadır. Bunlar, özel kesim tasarruf eğilimindeki düşüş (toplam harcanabilir özel gelirden özel tasarrufların aldığı payın azalması) ve özel sektör yatırımlarındaki dikkat çeken yükseliştir (İnan, 2006).

Yüksek reel faizle tetiklenen sıcak para girişleri Türkiye para piyasasında bir döviz fazlalığı oluşturmuştur. Bu şekilde Türk Lirası yabancı paralara göre aşırı değer kazanmıştır. Yüksek reel faizlere bağlı spekülasyon sermaye akışıyla oluşan döviz fazlalığı, ithalat hacmini tetikleyip dış ticaret ve cari işlemler açıklarını artırmış, TL türünden dış borçları azaltmıştır.

2005-2019 döneminde cari açık seviyesinde azalma olsa da Türkiye ekonomisinde kronikleşmiş cari açık problemi vardır. Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllara kadar bütçe açığını yükselterek, 2000’li yıllardan sonra da cari açığı yükselterek hızlı büyüme oranları gerçekleştirilmiştir. Açıkların azaldığı yıllarda Türkiye ekonomisinde büyüme düzeyi de düşmüştür. 2004-2006 ve 2010-2011 dönemlerinde Türkiye yükselen cari açıkları beraber yüksek büyüme oranı sergilemiştir. 2004-2006 döneminde artan cari açık AB ile tam üyelik anlaşmalarına denk geldiği için artan doğrudan yabancı sermaye girişiyle karşılanmış, problem olmamıştır. Fakat 2010-2011 döneminde yükselen cari açık ağırlıklı olarak sıcak para girişiyle kapatıldığı için Türkiye 2013 yılında kırılma beşli şeklinde nitelendirilen ülkeler grubuna dahil edilmiş ve bu gruptan çıkamamıştır. Bu durum daha fazla sürdürülemediği için Türkiye, sonraki dönemlerde cari açığı azaltıcı tedbirler uygulamış ve büyüme hızı yavaşlamıştır (Eğilmez, 2018). Son yıllarda dünya genelinde yaşanan ekonomik durgunluğa ilave olarak 2020 yılında görülen Covid-19 salgını sonucunda ekonomik büyüme hızı küresel çapta daha çok azalmış,

çoğunluğunu turizm ve taşımacılık gelirlerinin oluşturduğu hizmet ihracatında oluşan gerileme sonucunda cari açık artmıştır.

Türkiye’de kriz sonrası dönemlerde elde edilen bulgular cari açık sorununu ortaya çıkaran temel faktörün borcu borçla kapatma politikasının atalet kazanması olduğunu açıkça göstermektedir. Türkiye’de devletin yukarıdaki aşamalarda ortaya çıkan krizlerin giderilmesi amacıyla uygulamış olduğu daraltıcı politikalar; devletin ekonomik faaliyetleri ve finans sektörü gibi yapısal sorunları düzeltmeden uyguladığı altyapısı olmayan politikalar olduğu için genellikle başarısız olmuştur. Türkiye’de krize ve cari açığın yükselmesine bağlı alınan geçici tedbirler ekonomide istikrarlı bir düzenleme yaratamamış ve kriz derinleşmiştir. Yüksek faizle borçlanılarak özel ve kamu kesiminde yatırım olanağı sınırlandırıldığından cari açık artış eğilimine girmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2000).

Ülkemizde meydana gelen ekonomik krizler çoğunlukla finansman açığı problemine dayalı olarak meydana gelmiştir. Bu süreçte oluşan finansman gereksiniminin karşılanmasında borçlanma politikası uygulanmıştır. Ekonomik ve mali istikrarın ön koşulu olarak kabul edilen kamu bütçe disiplini aslında iç borçlanma probleminin giderilmesine bağlıdır.

Özetle, Türkiye’de dışa açılıma bağlı olarak her dönem borçlanma sürmüştür, fakat borçların temeli (iç borç-dış borç) ve vade yapıları (kısa vadeli-uzun vadeli) farklılık göstermiştir. Cari açığı körükleyen bir unsur olan dış borçlardan iç borçlara, uzun vadeden kısa vadeye doğru yöneliş ülke ekonomisine uzun yıllar boyunca hakim olmuştur.

5. Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Dengesi Sorununa Yönelik Çözüm Yolları

Cari işlemler dengesi açık verdiğinde bu açık karşılanmalıdır. Eğer cari açık söz konusuysa, sermaye hareketleri dengesinde bir fazlalık mevcuttur. Sermaye hareketleri finansal sermaye girişlerine bağlı döviz giriş ve çıkışlarını kapsamakta ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy akımları, kısa ve uzun vadeli dış krediler tutarlarını içermektedir. Bu akımlar içinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları haricindeki finansal sermaye akımları borç yükseltici niteliktedir. Dolayısıyla, cari açığın az veya çok olmasından ziyade, finanse ediliş şekli önem kazanmaktadır.

Cari açığın, doğrudan yatırımlar cinsinden veya uzun vadeye yayılmış döviz girişleri ile finanse edilmesi daha az problem teşkil etmektedir. Diğer taraftan cari açığın kısa vadeli ve dış borçları artırıcı şekilde spekülâtif sermaye girişleriyle karşılanması risklidir. Bu anlamda, Türkiye’de cari açığın temel tetikleyicisi olarak görülen spekülâtif sermaye girişini önlemeye yönelik tedbirler cari açığın kapatılmasına yönelik çalışmalarda ana amaç olarak yer almalıdır.

Türkiye’de cari açığın önlenmesine yönelik oluşturulan makroekonomik tedbirler, aslında, enflasyonun düşürülmesine ve kamu harcamalarının azaltılarak bütçe açıklarının azaltılmasına ve iç borçların çevrilebilir hale dönüştürülmesine yönelik olmuştur. Bu amaçla iki farklı parasal tedbir yürürlüğe girmiştir; İlk tedbir, döviz kurunun enflasyonu azaltmak amacıyla çapa şeklinde kullanılması olmuştur; şöyle ki, döviz fiyatı yükselişi beklenen enflasyonun altında tutulacağı için TL reel olarak değer kazanacaktır. Döviz çapası ithalatı artırırken mal arzını genişletecek, TL cinsinden ithal malları fiyatlarını azaltacak; aynı zamanda faiz oranlarını azaltırken üretim ve yatırımı yükselterek ekonomiyi canlandırarak, dövize talebi azaltacak, bu şekilde enflasyonu ve cari işlemler dengesizliğini azaltacaktır. Kamu harcamalarını azaltıcı yönde uygulamalar, faiz oranlarının azalışı ve döviz fiyatlarını düşürücü politikalara eklenerek kamunun bütçe açıklarını sınırlayacaktır.

İkinci tedbir, Merkez Bankası’nın para arzını artırmayı yalnızca döviz rezervlerindeki yükselişe bağlı tutması, iç varlıklardaki yükselişe bağlı genişlemeyi devreden çıkarması olmuştur. Yani devletin “senyoraj hakkı” sınırlanmış, TL yaratılması döviz rezerv yükselişine bağlanmıştır. Cari açığı önlemenin en etkin yolu daha önce de belirtildiği gibi “sıcak para” girişini sona erdirmek ve buna rağmen yine oluşabilecek hareketleri de vergi tedbirleriyle denetlemektir. Buna karşı en etkili yöntem döviz kontrolü uygulamaktır. Ancak döviz kontrolü sisteminin uygulanması Türkiye’den ciddi tutarda sermaye çıkışına sebep olabilmektedir. “Sıcak para” hareketlerini sona erdirmek amacıyla bütçe açıklarını gayri safi milli hasılanın %2-3’ünün üstünde tutmamak gerekmektedir. Geçici kayıpları da iç ve dış borçlanma yerine para arzını artırarak finanse etmek, aynı zamanda döviz fiyatındaki yükselişin bunun altında kalmaması politikasını izlemek daha iyi bir yol olarak görünmektedir. Fakat Türkiye’nin günümüzde son derece yüksek tutardaki iç ve dış borç yükü, bu tedbiri çok sınırlamakta; bütçe dengesi sağlamaya öncelik verilmesini gerektirmektedir. Makroekonomik dengeyi devam ettirmek cari açıkları engellenmenin en iyi yoludur. Buna rağmen oluşabilecek sermaye hareketlerini de, döviz kontrolü uygulanamıyorsa, vergileme en etkili yoldur.

Türkiye ekonomisi öncelikle yüksek reel faiz ve yapay düşük döviz kuru ya da aşırı değerli Türk Lirası sarmalından çıkartılmalıdır. Spekülatif sermaye hareketleri munzam karşılıklar, finansal vergilendirme ve Merkez Bankası’nın aktif politikaları ile denetim altına alınmalı ve engellenmelidir; Merkez Bankası bağımsız olmalıdır. “Bağımsız” merkez bankalarının birden fazla ve zaman içinde öncelikleri değiştirilebilen esnekliğe sahip amaçları olmalıdır. “Fiyat istikrarı” bu amaçlardan yalnızca biri olmalıdır. Türkiye milli tasarruflarının azalmasını engelleyecek önlemleri almalı ve sürdürülebilir büyüme sağlanmalıdır.

İthalata ve tüketime dayalı bir büyüme yerine üretime ve yatırıma dayalı sürekli bir büyüme temel amaç olmalıdır.

Türkiye’de cari açığı azaltmak için faizlerde ve borç döndürme rasyosunda düşüş, ihracat, üretim ve istihdamda artış hedeflenmeli kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması temel amaç olmalıdır. Vergi gelirlerinin arttırılması, harcamaların kontrol altına alınması, Merkez Bankası’nın kaynak tahsisinde şeffaflık sağlanarak, hesap verilebilirlik güçlendirilmelidir.

Borçlanmanın ve cari açığın azaltılmasında destek sağlayacak araç olarak yatırım gerçekleştirecek yabancı sermayenin Türkiye’ye girmesi yönünde ihtiyaç duyulan adımların hızla atılmasının Türkiye’nin geleceği bakımından çok önemli olduğuna dikkat edilmelidir (Aygün, 2005). Cari açığın sürdürülebilirliğinin sağlanması ve sağlam kaynaklarla finanse edilmesi ana amaç olmalıdır. Sürdürülebilir ihracat yükselişini gerçekleştirecek ihracat yapısını oluşturmak için, kaliteli ve yüksek katma değerli ürünler öne çıkarılmalı, yeterli ve verimli teşvikler sağlanmalıdır.

Orta vadede yurt içi üretimin ithalata dayalı yapısının azaltılması için, sanayide kullanılan ithal ara girdilerin, rekabet şartlarında, yurt içinde üretilmesini gerçekleştirecek politikalar geliştirilmeli, bu amaçla, sanayide araştırma-geliştirme faaliyetleri artırılarak ,özellikle yüksek teknolojili ara girdilerin yurt içinde üretilmesi için teşvikler sağlanmalıdır (DPT, 2005).

Özellikle 1995-2005 döneminde görülen üretimi ve ihracatı düşüren yüksek faiz, düşük döviz politikası sona erdirilmelidir. Cari açık, kendi kaynaklarımızla büyümeye yönelik politikalar uygulanması suretiyle kapatılmalıdır. Türkiye’de cari açık katılmış bir yapısal nitelik göstermektedir. Cari açığı azaltmak için, enerji tasarrufu yapılması ve sanayide mikro yapısal tedbirlerin hızla gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Büyümenin azalması ile birlikte döviz kurunun değer kazanma süreci durmadan, enerji tasarrufu tedbirleri artırılmadan ve enerji tasarrufu gibi sanayinin mikro yapısal değişim analizi yapılmadan cari işlemler konusunda başarı sınırlı olacaktır (Erçel, 2006).

Türkiye ekonomisindeki cari açığın birinci sebebi, iç tasarrufların yatırımları karşılayamamasıdır. Türkiye’de tasarruf hacmi azdır. Bu durum cari işlemler açığını olumsuz yönde etkilemektedir. Ulusal gelir cinsinden %19-22’lerde görülen tasarruf oranı minimum %30-35’e yükseltilmelidir (Yeldan, 2001). Yüksek büyüme için ihtiyaç duyulan tasarruf gerçekleştirilmezse, cari işlemler açığı yükselecektir. Ekonomide iç tasarruflar artırılmalıdır. Kamudan, firmalardan ve bireylerden meydana gelen iç tasarrufların ülkenin kendi yatırımlarıyla karşılanamaması halinde dış kaynaklara ihtiyaç vardır. Bu durum cari işlemler açığının kaynağı olmaktadır. Dolayısıyla iç tasarrufların büyüklüğü ve yatırımlarla ilişkisi

iyi incelenmelidir. Çünkü, meydana gelen cari işlemler açığı, ekonomide işler iyi olduğunda, dış kaynaklarla karşılanmaktadır.

Türkiye ekonomisinde uluslararası likiditenin fazla olduğu 2001-2005 döneminde bu anlamda bir sorun yaşanmamıştır. Ancak, ülkeye gelen likidite, tam dalgalı döviz kuru rejiminde kura baskı yapmıştır. Yüksek oranda büyüme gereksinimi olan ve ihtiyaç duyulan iç tasarrufları yatırımlarına yetmeyen Türkiye’de bir taraftan iç tasarrufların düşüklüğü, diğer taraftan dış tasarrufların döviz kuruna etkisi, cari işlemler açığını yükseltmiştir. Dolayısıyla ya tasarruflar artırılmalı, ya da büyümeden vazgeçilerek yatırımlar kısımlıdır. Tasarruf artışı için faizlerin artırılması gerekmektedir. Bu iki önlem zamanında alınarak cari işlemler açığının büyümesinin önüne geçilmelidir.

Cari açığın artışı ikinci neden, TL’nin değer kazanmasıdır. Makroekonomik istikrar için uygulanan politikalar faizler genel düzeyini azaltmakta, faizlerdeki azalış bir taraftan tüketim ve yatırım talebini dolayısıyla kredi talebini yükseltirken, yurtiçi tasarrufların düşmesine yol açmaktadır. Yükselen harcamalar, özellikle yatırım harcamaları, makine ve teçhizat talebini yükseltmekte, Türkiye ekonomisinin yapısal niteliklerden dolayı bu talep ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Bu süreç cari açığın bir göstergesi olan yurtiçi tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasındaki makasın artmasına neden olmakta ve dış kaynak gereksinimi yaratmaktadır. Bu kaynağın yaratılabildiği, dış borçlanmanın sağlanabildiği koşullarda, makroekonomik istikrara ve yabancı sermaye akımına bağlı biçimde, Türk parasının değeri artmakta ve süreç kendisini tekrarlayarak cari açık yükselmektedir (Yılmaz, 2007). Değer kazanan ulusal para, ithalatın ihracattan daha çok yükselmesi ve ticaret açığının artmasına sebep olmaktadır. Türkiye’de de aynen böyle olmuştur. Çözüm döviz kuru uygulamasını değiştirmekten geçmektedir. Bu görev hükümete ve Merkez Bankası’na aittir.

Cari açığa artışa yol açan üçüncü neden ise sektörel bazda “mikro yapısalara” önem verilmemesidir. Türk ekonomisi mal ve hizmet ithalatının, ihracatından fazla olduğu yapısal bir dengesizliğe sahiptir. Giderek ithalata dayalı hale gelen bu yapıyı farklılaştırmadan, sorunu orta ve uzun vadede gidermek zordur. Mikro önlemler ise sanayi, turizm ve döviz getiren diğer hizmet sektörlerinde yeni stratejilerin geliştirilmesidir. Öte yandan, ithal enerjiye bağımlılığımız dış ticaret dengesini olumsuz etkilemektedir. Enerji tasarrufu artıracak ya da ithal bağımlılığını azaltacak mikro önlemlerle bu dayanılmaz ağırlık hafifletilebilecektir. Mikro alanların tek tek tanımlanması ve bunlara uygun önlemlerin üretilmesi kuşkusuz çok zaman alıcı çalışmalar gerektirmektedir. Bu konuda bıkmadan usanmadan sorunları belirleyip, çözümlerin üretilmesi şarttır.

Cari açığın artışı dördüncü bir faktör de, bu açığın kapatılabilirliği özelliğidir. Cari açık, dış kaynaklarla kapatılmadığında artmayacaktır. Tam tersine düşecek ve sona erecektir. Türkiye bu süreci 1994 ve 2001 yılında yaşamıştır. Fakat Türkiye ekonomisi gibi dış kaynaklara bağımlılığı yüksek olan bir ekonomide bu sürecin yaratacağı olumsuz etkilerin düzeyi oldukça fazla olacaktır (Erçel, 2006). Ekonomide denge, istikrar ve sürdürülebilirlik kavramları birbiri ile karıştırılmadan, iç dengeler sağlıklı bir biçimde kurulmalı, iç talepteki artış azaltılmalıdır.

6. SONUÇ

Türkiye ekonomisi üzerinde 1995-2019 dönemi için yapılan araştırmalar ve incelemeler şu sonuçları göstermektedir: Türkiye’de iç tasarrufların yatırımları karşılayamaması cari açığı tetiklemektedir. Yüksek büyüme için gerekli tasarruf gerçekleşmezse, cari işlemler açığı yükselecektir. Çözüm, iç tasarrufları artırmaktır. Bunun için para ve maliye politikalarını çok iyi ayarlamak gerekir. Tasarrufu artırmaya çalışırken yüksek faiz uygulanırsa bunun sonucunda paradan para kazanan ve yararından çok zararı olan sıcak para girişi artar. Faizler çok düşük olduğunda tersi bir durum ortaya çıkar. Bunun için koşullara göre değişen esnek ve isabetli politikalar uygulamak gerekir. Bu iki önlem zamanında alınarak cari işlemler açığının büyümesinin önüne geçilmelidir.

Türk ekonomisi mal ve hizmet ithalatının, ihracatından fazla olduğu yapısal bir dengesizlik içindedir. Giderek petrol ve ara malı ithalat bağımlılığı haline dönüşen bu yapıyı sona erdirmeden problemi orta ve uzun vadede gidermek zordur. Söz konusu yapıyı değiştirmek için mikro önlemler alınmalıdır. Sanayi, turizm ve döviz getiren diğer hizmet sektörlerinde yeni stratejilerin geliştirilmesine dayalı çalışmalar başlatılmalıdır.

Cari açık, dış kaynaklarca finanse edilmediği takdirde artmayacaktır. Tam tersine azalma eğilimine girecek ve ortadan kalkacaktır. Cari açığı önlemenin en etkin yolu daha önce de belirtildiği gibi “sıcak para” ya davetiye çıkarma politikalarını bitirmek ve buna rağmen yine ortaya çıkabilecek hareketleri de vergi önlemleriyle denetlemektir. Buna karşı en etkili yöntem döviz kontrolü uygulamaktır. Fakat döviz kontrolü sisteminin uygulanması Türkiye’den yıkıcı boyutta sermaye kaçışına neden olabilmektedir. “Sıcak para” hareketlerine son vermek için bütçe açıklarını gayri safi milli hasılanın %2-3’ünün üstüne çıkarmamak gerekmektedir. Dış finansman gereksiniminin özellikle borçlanma dışı kanallarla ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla finanse edilmesi, Türkiye’yi yüksek cari işlemler açığının yol açtığı risklere karşı daha güvenli hale getirecektir.

Bir cari işlemler dengesi açığının sürdürülemez olarak tanımlanması için, uygulanan politikalar ve devam eden özel kesim

davranışları karşısında, politikalarda değişikliğe gereksinim duyulması ya da açığın ekonomik krizlere yol açması gerekir. Türkiye'nin cari işlemler dengesi açıkları 2000 ve 2001 krizleri öncesinde sürdürülemez düzeylere ulaşmıştır. Cari açığın milli gelire oranla % 3,5-4,5'e ulaşması genel anlamda sürdürülebilirlik için eşik olarak kabul edilmektedir. Türkiye ekonomisi açısından ise bu oran %3,5-%4 düzeyine ulaşmadan sürdürülebilir olmaktan çıkmakta, sürdürülebilir oran Türkiye'de yaklaşık olarak %2 olmaktadır. Nitekim 1993 yılında cari açığın milli gelire oranı %3,6 ve 2000'de %4,9 ile %3,5'in üzerinde gerçekleşmiş ve sonrasında bu açıklar karşısında uygulanan politikalarda değişikliğin yapılamaması nedeniyle, 1994 ve 2001 krizleri ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu gelişmeler cari açık düzeyinin önemli bir istikrarsızlık sebebi ve göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye ekonomisinde yaşanan istikrarsız büyümenin ve sonuç olarak yüksek cari açıkların sebeplerine yönelik olarak yapılan bu çalışmada, Cari Açık/GSYİH, Dış Ticaret Açığı/Dış Ticaret Hacmi, GSMH büyüme oranları, reel faiz oranları, toptan eşya fiyat indeksi, tüketici fiyat indeksi, kısa vadeli sermaye hareketleri ve büyüme değişkenleri ele alınmıştır. 1995-2019 yılları arasında Türkiye'nin cari işlemler dengesi açıkları ve bu açığa yol açan etkenler incelenmiştir. Cari açıkta artışa yol açan faktörler araştırılırken, bu faktörlerin cari açık üzerindeki etkileri ve bu etkinin yönü sorgulanmıştır. Etkinin yönü tespit edildikten sonra cari açığın finansmanına yönelik çözüm yolları ileri sürülmüştür. Yatırım ve tasarrufların, yatırımların sektörel dağılımının, ülkenin dışarıya açıklığının, ihracat ve ithalatın dağılımının, dış ticaret hadlerinin, bütçe ve dış borç dinamiklerinin, ülkenin mali yapısının ve diğer ülkelere göre rekabet gücünün, uygulanan döviz kuru programının ve özellikle piyasa beklentilerine göre oluşan faiz oranlarının cari açık üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Tüm bu unsurların cari açık üzerinde güçlü etkilere sahip olduğu saptanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ataç, B. (1999), 1999 Maliye Politikası, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim-Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları.
- Aygün, S. (2005), Cari Açıklar Tarihi Raporu, Ankara Ticaret Odası.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2005), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı: 2514-ÖİK:532, Ankara.
- Eğilmez, M. (2018). Cari Açık Kapıdan Baktırır, Büyüme Yaktırır. Erişim Adresi: http://www.mahfiegilmez.com/2018/02/cari-ack-kapdan-baktrr-buyumeyi-yaktrr_14.html, Erişim Tarihi: Kasım 2020.
- Eker, A. ve Meriç M. (2000), Devlet Borçları, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Erçel, Gazi (2006). Büyüme ve Yapısallaşan Cari Açık, Erişim Adresi: <http://www.gazetevatan.com/>, Erişim Tarihi: Kasım 2020.
- Ertuna, Ö. (2003). Vatan Gazetesi, Erişim Adresi: <http://finans.gazetevatan.com/haber-detay/gundem/cari-ak-16-yln-en-dk-seviyesine-geriledi/94233/>, Erişim Tarihi: Kasım 2020.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2019), Dış Borçlar Bülteni.
- İnan, E.A. (2006), Türkiye’de 2002-2005 Döneminde Tasarruf Dengeleri ve Ani Kesinti İhtimali, *Bankacılar Dergisi*, Sayı 59.
- İyibozkurt, E. (2001), Türkiye’nin Ekonomik Krizi ve Çözüm, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 7, Sayı:41.
- Kepek, Y. ve Yentürk N. (2000), Türkiye Ekonomisi, Bursa: Remzi Kitabevi.
- Kumcu, E. (2005). Yüksek Cari Açıkla Sürdürülebilir Büyüme, Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/yuksekcari-acikla-surdurulebilir-buyume-288384>, Erişim Tarihi: Kasım 2020.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). Erişim Adresi: <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>, Erişim Tarihi: Kasım 2020.
- T.C.M.B. (2005). Yıllık Rapor, Ankara: Türkiye.
- T.C.M.B. (2020). Erişim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+İlgili+Istatistikler/Odemeler+Dengesi+Istatistikleri/>, Erişim Tarihi: Kasım 2020.

- TÜİK (2020). Erişim Adresi:
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>, Erişim Tarihi: Kasım 2020.
- Yeldan, E. (2001), “Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi”, İletişim Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.
- Yılmaz, Ö. ve Akıncı, M. (2007), Türkiye'de Cari Açıkların Belirleyicileri: Bir Zaman Serisi Analizi. TISK Academy/TISK Akademi, 7(14).
- Yükseler, Z. (1998), Makroekonomik Hesaplar ve Ödemeler Dengesi Devlet Planlama Teşkilatı, Haziran 12.

BÖLÜM IV

MUTFAK SANATLARI ÇERÇEVESİNDE TABAK TASARIMLARININ SATIN ALMA NİYETİ VE MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

*The Effect of Plate Designs on Purchase Intention and Customer
Satisfaction Within The Scope of Culinary Arts*

Oğuz Taşpınar¹ & Erhan Eren²

¹Dr. Öğr. Üyesi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
e-mail: oguztaspinar@comu.edu.tr

ORCID 0000-0001-8891-8788

²(Uzman), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
e-mail: erhan_eren_@htmail.com

ORCID 0000-0002-4619-7465

GİRİŞ

Günümüzde yiyecek içecek sektöründe tüketicilerin tercih edebileceği birçok işletme bulunmaktadır. Rekabetin yoğun, müşterinin ise sınırlı olduğu piyasada işletmeler devamlılığını sağlamak için farklılaşmak, zorunluluk haline gelmiştir. Farklılaşmanın birçok yöntemi olduğu gibi tüketiciye tasarlanmış tabaklar sunmak bunlardan bir tanesi olarak görülmektedir. Tabak tasarımları yapmak ve yeni sunum şekilleri geliştirmek, son yıllarda popüler olan kavramların başında gelmektedir. Bu çalışmanın amacı yiyecek-içecek işletmelerinde tabak tasarım tekniklerinin müşteri memnuniyeti ve satın alma niyeti üzerine etkisini incelemektir. Araştırma kısmında üç farklı tabak tasarlanmış ve oluşturulan ölçek 379 katılımcı tarafından cevaplandırılmıştır. Elde edilen veriler LISREL 8.71 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Çalışmada değişkenler arası nedensellik ilişkilerini inceleyen yapısal eşitlik modelinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarından tasarım öğelerinin müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu yönde etkisinin olduğu, tüketicilerin satın alma niyeti üzerinde ise bazı öğelerin etkisinin olup bazılarının etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

İnsanoğlunun var olduğu ilk andan günümüze kadar, siyasi, toplumsal, ekonomik, teknolojik, kültürel ve sosyal alanlarda birçok değişim yaşanmıştır. Bu değişim ve gelişimlerin yaşandığı her dönemde tüketicilerin istek ve ihtiyaçları farklılıklar göstermektedir. İşletmeler buna

cevap verebilmek için üretim yaparken, aynı zamanda rekabet ortamının zorlu şartlarına dayanmak zorunda kalmaktadır. Bu nedenle işletmeler pazarlama ve müşteri ilişkileri faaliyetlerine önem vermekte ve tüketicinin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda ürünler tasarlayarak rekabet avantajı sağlamaya çalışmaktadır.

Yiyecek içecek sektöründe her geçen gün yeni işletmeler açılmakta ve sektördeki rekabet ortamı giderek daha da zorlu hale gelmektedir. Giderek artan tüketim ve tüketime bağlı olarak gelişen üretim ve ürün çeşitliliği, tüketicilerin ürünleri tercih ederken farklı eğilimler göstermesine ve önem verdiği faktörlerin çeşitlenmesine neden olmuştur. Buna bağlı olarak işletmeler ürünlerinin tüketicilerin gözünde ilk tercih edilen ürün olmasını sağlamak için tüketicilerinin istek ve ihtiyaçlarını gözetenek benzerlerinden farklılaşmak ve rekabet üstünlüğü sağlamak zorundadır.

Bir yiyecek içecek işletmesinin devamlılığının sağlanması için ürettiği ürünler kadar o ürünlerin pazarlanması ve müşterilerinin beğenisini kazanması da önem arz etmektedir. Tasarım ve sunumun giderek önem kazandığı ve yaşamın her alanında karşımıza çıktığı günümüzde tabak tasarımı ve sunumu yiyecek içecek işletmeleri açısından bir tercih değil zorunluluk haline gelmiştir. Bu noktada tabak tasarımının ve yenilikçi sunum çeşitlerinin önemi yadsınamaz. Çalışmanın temel amacı tabak tasarım tekniklerin satın alma ve müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu çalışmanın sonuçlarının yiyecek içecek işletmeleri için önemli bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın çıktıları sayesinde yiyecek içecek işletmeleri kendilerini geliştirebilir, hizmet kalitelerini yükseltebilir, müşteri beklentilerini karşılayabilir ve sektördeki artan rekabet koşullarına uyum göstererek işletmelerinin devamlılığını sağlayabilir.

SANAT OLARAK GASTRONOMİ

Yemekle sanat arasındaki ilişki geçmişten günümüze (Giuseppe Arcimboldo, Şeker Ahmet Paşa, Vincent Van Gogh vb.) birçok ressamın eserlerinde görülebilir. Antik çağın tarihine ışık tutan tasvirlerinde, Mısır piramitlerinde, taş tabletlerde ve yeni keşfedilen tarihi kalıntılarda yiyecek içecek resimlerini ve tariflerini görmek mümkündür. Gastronomi ve mutfak sanatlarının yakın geçmişte gelişmeye başladığı, çağdaş ve modern sanatta da bulunmakta olan yemeğin sadece tabakta tüketilmek için değil aynı zamanda sosyal bir iletişim aracı olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Günümüzde gastronomi yedinci sanat dallarından biri olarak ifade edilmekte ve gastronomi sanatçılarının ortaya çıkardıkları ürünler kitleler tarafından ilgi ile takip edilmektedir. (Budak, 2015).

Gastronomi bir sanat olduğundan, usta şeflerinde sanatçı oldukları söylenebilir. Bu sanatçıların yetkinliği için, uzun bir deneyim, yemek eğitimi, sanatsal bakış açısı ve sanat eğitimi gereklidir. Bütün sanatçılarda olduğu gibi, gastronomi dünyasının uzman şefleri de duygularını ve düşüncelerini topluma aktarmak ve tüketicilerin zevkine hitap etmek için yiyecek ve içeceklerini malzeme olarak seçmek zorundadırlar; sanatçılar gastronomik yöntemleri görsel sanat yöntemleriyle birleştirmekte ve ürünlerine daha sanatsal bir görünüm kazandırmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca, bir eserin sanatsal değerini taşımak için kullanılan ölçütlerden yola çıkarak, yiyecek içeceklerin ana malzemeleri doğada buldukları ortamlarda bir sanat eseri değeri taşımamaktadırlar. Şefler malzemelerini seçerek sahip oldukları yeteneklerle toplumun duygu ve düşüncelerine hitap eden eserler yaratırlar. Kalıcı bir ifade ile gastronomik ürünlerin bir sanat eseri olduğunu söyleyebiliriz(Kılıçhan, 2016).

YEMEK SÜSLEME SANATI

Yiyeceklerin bir gıda sanatı olarak önemi Uzakdoğu ülkelerinden gelmektedir. Gıda süsleme sanatı ilk olarak Uzak Doğu ülkelerinden Avrupa ve Amerika'ya, daha sonra da tüm dünya ülkelerine yayılmıştır. Fakat tüm diğer sanat dallarında olduğu gibi gastronomi sanatında da belli kurallar bulunmaktadır. Bu kurallarla yapılan yemeğin renk uyumu, öğün içerisindeki malzemelerden yapılan dekorasyon ve bu malzemelerin yenilebilir doğası, profesyonel şeflerin bildiği kurallardır. Gıda üreticisinin hayal dünyasıyla bir araya gelen bu kuralların sonucu olarak sanat eserine benzer yemekler oluşmaktadır. Ancak bu yemekler şefler tarafından yapılsa da o kadar basit değildir. Şefler, yemek sanat eseri olduğu için tasarım konusunda özel eğitimler almaktadırlar (Yürüdü, 2010). Bu eğitimlerle öğrendikleri teknikler gastronomik malzemeler kullanılarak yapılır. Sebze ve meyve oymacılığı, gıda süsleme sanatı ve gıda ürünlerinden yapılan heykel örnek olarak verilebilir. Yemeğin bir sanat olduğunu gösteren yemek süsleme sanatı tüm dünyada etkilidir. Şeflerin sadece lezzetli yemekler yapması yeterli değildir, ayrıca yemeklerin lezzetleri kadar güzel bir tarzda sunulması da önemlidir. Usta bir şef olmanın yolu, lezzetli yemekler ve ustalıkla dekore edilmiş tabaklardan geçmektedir. Bu nedenle dünyaca ünlü bir şef olmanın yolu ortaya çıkarılan ürünlerin sunumunda sanatsal tasarımlar uygulamaktan geçmektedir. Günümüzde dünya mutfaklarında heykeltıraş veya ressam duyarlılığında bir tabak hazırlamak, iyi ve lezzetli yemekler yapmaktan daha fazlası olarak görülmektedir(Kılıçhan, 2016).

TABAK TASARIMINDA KOMPOZİSYON

Temel sanat eğitiminde öğrencinin görsel ve duygusal gelişimini hızlandırmaya katkıda bulunan görsel eğitim, yaşam boyu devam eden bir sürecin başlangıcıdır. Görsel ağırlıklı analiz çalışmaları ile

görselleştirmeyi ve algılamayı öğrenen bir öğrenci yeterli görsel bilgiye sahip olacaktır. Böylece öğrenci çevresini daha duyarlı gözlemlene, tepki verme, yorumlama ve yargılama alışkanlığı kazanacaktır (Baysal ve Küçükarslan, 2003). Bu tür bir duyarlılığa sahip olduğunda, çevresindeki olayları anlayabilen, gördüklerini değerlendirebilecek ve en doğru sonuçlara, kararlara ve çözümlere ulaşabilecek yaratıcı bir kişi olabilir.

TABAK TASARIMINDA NOKTA

Nokta genel manada hareketsiz gibi duran fakat küresel yapısı dâhilinde kendi içerisinde hareket eden enerjisiyle yüklü bir işaret ve nokta bir düzen elemanıdır. Geometrik olarak görselliğin anlatımında çeşitli büyüklüklerde, boş veya dolu daireler olarak değerlendirilebilir. Nokta, çeşitlenebilen dinamizme sahip ve bir düzen içerisinde söz sahibi olan elemandır. Genel manada hayatın hemen her anında farklı yapıya sahip noktalarla karşılaşmaktadır. Tasarım dahilinde incelendiğinde ise nokta basit dizayn elemanıdır. Paul Klee'ye göre nokta ilk dokunuşta oluşmaktadır ve materyalin enerjisine sahiptir. İlk dokunuştan nokta, noktadan çizgi, düzlem ve diğer öğelerin başlangıcıdır (Gürer, 2004).

TABAK TASARIMINDA ÇİZGİ

Çizgi, görsel anlatım dilinin önemli bir unsurudur ve tasarımın oluşumunda önemli bir vizyona sahiptir. Çizgi, insan beyni tarafından sembolize edilen, gerçekçi olmayan bir görüntünün değeri olarak ifade edilmektedir. Maksimum çizgi boyu kontrastlı yüzey yapılarının sembolik şeklidir (Atalayer, 1994). Çizgi, uzayda tek bir boyut elemanı değildir. Çizgi boyutuna göre üretilen malzemenin yapısına göre; genişliğinin uzunluğunun ve kalınlığının bulunduğu kısacası, 3 boyutlu olduğu söylenebilir. Örneğin, bir ağacın dalları uzak bir mesafeden çizgi şeklinde görünebilir ancak görülen çizginin etkisinin yaklaşıldığında kaybolduğu görülmektedir. Çizgi geniş ve uzun süreli bir şekildir. Nokta ya da diğer herhangi bir yan yana tekrarı olan şekilde bir çizgi olarak algılanabilir (Atalayer, 1994).

TABAK TASARIMINDA BİÇİM

Biçimi iki tanımla anlatmak mümkündür: Nesnenin kontür çizgilerinin düzeni, görünümü ve bir şeyin maddeleşmiş durumu; gerçekleştiğinde, ortaya çıktığında aldığı görünüm, durum. Görsel bir sunuya baktığımızda kullanılan malzeme onun yapılaşma tekniklerini ortaya koyabilmektedir. Günümüzde teknik ve sosyo-kültürel olayların geliştirilmesi, sanatçıya çeşitli materyallerin kullanım kolaylığını sunmuştur. Alıcının sunuya olan ilgisi eserin ne kadar ustaca yapıldığı ile alakalıdır. Bir sanat eserinin formu, içeriği gibi karmaşık bir yapıdadır. Bu anlaşılması zor yapının karmaşıklığını vurgulamak veya içeriğe hakim olmak için birçok tez ileri sürülmüştür.

TABAK TASARIMINDA HAREKET/ YÖN

Hareket varoluşun temel özelliğidir ve enerjinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Sanatta hareket kavramının özel anlam içeriği; Nesnelerin dünyasındaki ilişkileri tanımlayan bir fizik tanımı değil, hareketin algıdaki etkisidir. Algısal hareket, duygusal bilgi girdilerindeki değişimin ardılı anlamına gelir. Bu bakımdan, algı sınırlarına bağlı olarak bahsedilen ve gözlemlerle açıklayabilen fiziksel dünyanın göreceli bir değerlendirmesidir. Çünkü her bireyin farklı bir yaşamı, tecrübesi ve bunların sonucunda oluşan bir algı dünyası vardır. Tasarımda, estetik içerikli görsel hareket olarak ifade edilen etkiler ve algılar bulunmaktadır. Fiziksel yapılarına göre değişen doku-form-kontur elementleri ışık enerjisine bağlı olarak farklı efektler ve titreşimler oluşturmaktadır. Bu dış faktörler: gözün görme yeteneği ve zihni algılama yeteneği görsel hareketin anlamını ve gücünü belirlemektedir Tasarım öğeleri tarafından elde edilen bu hareket efektleri tamamen görseldir(Atalayer, 1994).

TABAK TASARIMINDA TEKRAR

Tabak sunumunda tekrar, diğerinin aynısı olan materyalin sık ya da geniş aralıklarla birden fazla kez kullanılmasıyla oluşmaktadır. Tek bir sosun tabakta aynı boyuttaki noktalar şeklinde birden fazla kez aynı yönde devam etmesi, aynı peynir diliminin tabakta birden fazla kez aynı yönde devam edecek şekilde sunulması tekrarın tabak sunumunda kullanımına örnek olarak verilebilir(Uçuk, 2017).

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bir yiyecek içecek işletmesinin devamlılığının sağlanması için ürettiği ürünler kadar o ürünlerin pazarlanması ve müşterilerinin beğenisini kazanması da önem arz etmektedir. Tasarımın ve sunumun giderek önem kazandığı ve yaşamın her alanında bireylerin karşısına çıktığı için ürünlerin tabak tasarımı ve sunumu yiyecek içecek işletmeleri açısından bir tercih değil zorunluluk haline gelmiştir. Çalışmanın temel amacı tabak tasarım tekniklerini ve bu tekniklerin satın alma ve müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu çalışmanın sonuçlarının yiyecek içecek işletmeleri için önemli bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın çıktıları sayesinde yiyecek içecek işletmeleri kendilerini geliştirebilir, hizmet kalitelerini yükseltebilir, müşteri beklentilerini karşılayabilir ve sektördeki artan rekabet koşullarına uyum göstererek işletmelerinin devamlılığını sağlayabilirler.

Araştırmanın evrenini Türkiye’de gastronomi turizmine katılım gösteren bireyler oluşturmaktadır. Araştırma örneklemini ise Çanakkale ili bölgesine gastronomi turizmi amacıyla seyahat eden bireyleri kapsamaktadır veriler online anket tekniği ile toplanmıştır. Anketler 1 Mart – 30 Nisan 2019 tarihleri arasında Çanakkale bölgesini gastronomi turizmi

amacıyla ziyaret eden bireylere uygulanmıştır.Araştırmanın temel kısıtları zaman ve maliyet olarak belirlenmiştir.

Tabak tasarım tekniklerinin memnuniyete ve satın alma niyetine etkisine araştırıldığı çalışmada veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Anket 3 ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde bireylerin çeşitli kategorik özellikleri ölçülmüştür. İkinci bölümde tabak tasarımına yönelik bireylere üç farklı tabak sunulmuş tabaklarda verilen yemeğe yönelik şekil, yüzey ve renk faktörleri puanlandırılmıştır. Puanlandırmalar dokuz soruya ait olup 1 uyumun en düşük olduğunu 5 ise en yüksek olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla sorular (madde-ifade) Likert ölçeği tarzında hazırlanmıştır. Son bölümde ise bireylere sunulan tabak tasarımına dayalı olarak bireylerin memnuniyeti ve ilgili ürünü satın alma niyetini belirlemeye yönelik ifadeler yer almaktadır. İfadeler beş noktadan oluşmakta olup 1 kesinlikle katılmıyorum olumsuz durumu,5 kesinlikle katılıyorum olumlu durumu yansıtmaktadır. Araştırmanın verilerini toplamaya yönelik tasarım soruları literatürden ve konunun uzmanlarıyla birebir görüşmeler sonucunda oluşturulmuştur. Araştırmada memnuniyet ve satın alma niyeti ölçekleri Ajzen (2006)'in veChen, Peng, Hackley, RungpakaveChou, (2011) 'nun çalışmalarından alınmıştır.

ARAŞTIRMA MODELİ VE HİPOTEZLER

Bireylerin ev dışında yemek tüketimlerinde yemeklerin tasarlanmış tabaklar şeklinde servis edildiğinde tasarımdan kaynaklı memnuniyete ve ürünü satın alma niyetine etkisini belirlemek için yapısal eşitlik modellemesinden yararlanılmıştır

Modelin ana hipotezleri:

H₁: Tüketicilerde tabak tasarımı beğenisinin memnuniyet üzerinde bir etkisi vardır.

H₂: Tüketicilerde tabak tasarımı beğenisinin satın alma niyeti üzerinde bir etkisi vardır.

H₃: Tüketicilerde yemekten olan memnuniyet ile yemeği satın alma niyeti arasında bir ilişki vardır.

Modelin alt hipotezleri:

H_{R1}: Tüketicilerde tabak tasarımında renk öğelerine ilişkin beğenin yemekten olan memnuniyet üzerinde bir etkisi vardır.

H_{R2}: Tüketicilerde tabak tasarımında renk öğelerine ilişkin beğenin yemeği satın alma niyeti üzerinde bir etkisi yoktur.

H_{Y1}: Tüketicilerde tabak tasarımında yüzey elemanları beğenisinin yemekten olan memnuniyet üzerinde bir etkisi vardır.

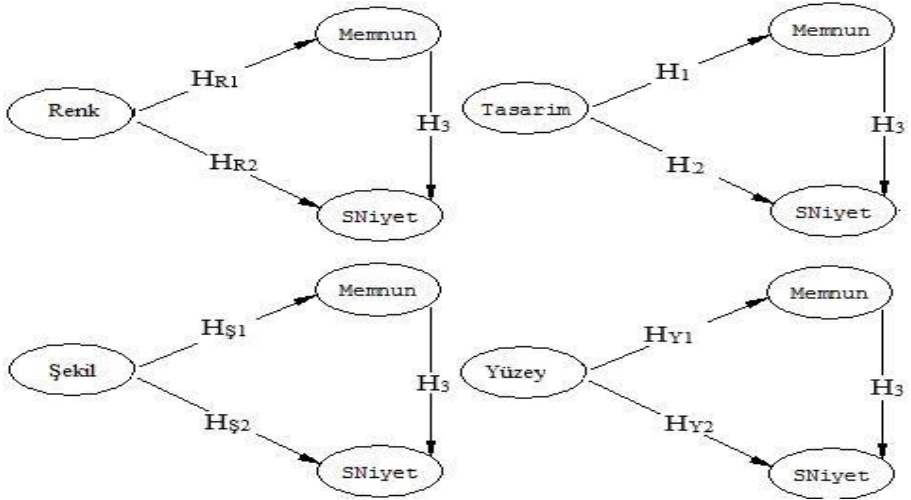
H_{Y2}: Tüketicilerde tabak tasarımında yüzey elemanları beğenisinin yemeği satın alma niyeti üzerinde bir etkisi vardır.

H_{Ş1}: Tüketicilerde tabak tasarımında şekil öğeleri beğenisinin yemekten olan memnuniyet üzerinde bir etkisi vardır.

H_{Ş2}: Tüketicilerde tabak tasarımında şekil öğeleri beğenisinin yemeği satın alma niyeti üzerinde bir etkisi vardır.

Araştırmada sınanan yapısal eşitlik modeli Grafik 1’de verilmiştir.

Grafik 1: Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmaya katılım gösteren bireylerin %58,6 kadınlardan, %41,4 erkeklerden oluşmaktadır. Bireylerin %56,2 si evli iken , %43,8 nin bekâr olduğu belirlenmiştir. Bireylerin yaşlarına yönelik mod sınıfın 29-38 yaş olduğu belirlenmiştir. Ankete katılım gösteren bireylerin eğitim durumlarının en yüksek %48,8 ile lisans düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Bireylerin aylık gelirlerin normal dağılım gösterdiği mod sınıfının ise 105 kişi ile 5001-7500 TL dir. Ayrıca kişilerin en çok tercih ettiği yiyecek içecek işletmesinin cafe işletmeleri olduğu ve haftada bir kez dışarıda yemek yedikleri belirlenmiştir.

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda faktör içi homejen, faktörler arası heterojen birbirinden bağımsız üç faktör belirlenmiştir. Analizde yöntem olarak Temel Bileşenler Analizi (Principle Component Analysis) kullanılmıştır. Faktörlerin kendileriyle yüksek ilişkili maddeleri görebilmek ve açıklanabilir faktör yapılarını görebilmek için Varimax döndürme yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda özdeğeri 1’den

büyük, toplam varyansın % 88,933'ünü açıklayan üç faktör belirlenmiştir. Faktör döndürmesi sonucunda birinci faktör toplam varyansın 30,939'ini ikinci faktör ise toplam varyansın % 30,23'ini, üçüncü faktör de toplam varyansın 27,764'ünü açıklamaktadır.

Örneklem yeterliliği için Kaiser-MayerOlkin istatistiğine bakılmış ve istatistik 0,966 bulunmuştur. Dolayısıyla veri seti faktör analizi için yeterli örneklem hacmine sahiptir. Ortak faktör yapılarının elde edilmesinde korelasyon matrisinin birim matris olup olmadığı Bartlett küresellik testi ile incelenmiş ve Bartlett test istatistiğinin anlamlılığına yönelik hesaplanan Ki-Kare değeri 4286,74 hesaplanmış ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (P=0,0001). Dolayısıyla korelasyon matrisi birim matris değildir. Açıklayıcı faktör analizinden sonra faktörler sırayla “Şekil öğeleri”, “yüzey öğeleri” ve “renk öğeleri”, olarak ifade edilmiştir.

TASARIM-MEMNUNİYET VE SATIN ALMA NİYETİ HİPOTEZ TESTLERİ SONUÇLARI

Grafik 2’de yer alan latent değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik yapısal eşitlik modeli için elde edilen uyum ölçüleri Tablo 1’de verilmiştir. Uyum ölçülerine göre model uygun bulunmuştur.

Tablo 1: Tasarım-Memnuniyet ve Satın Alma Niyeti Ölçeği Uyum Ölçüleri Değerleri

Uyum ölçüleri	İyi uyum	Kabul edilebilir uyum	Ölçüm modeli
$\chi^2/sd.$	$0 \leq \chi^2/sd. \leq 2$	$2 < \chi^2/sd. \leq 3$	2,83
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 < SRMR \leq 0,1$	0,021
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI < 0,95$	0,90
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI < 0,95$	0,99
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI < 0,97$	0,99
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 < RMSEA \leq 0,08$	0,070

Yapısal eşitlik modeline göre;

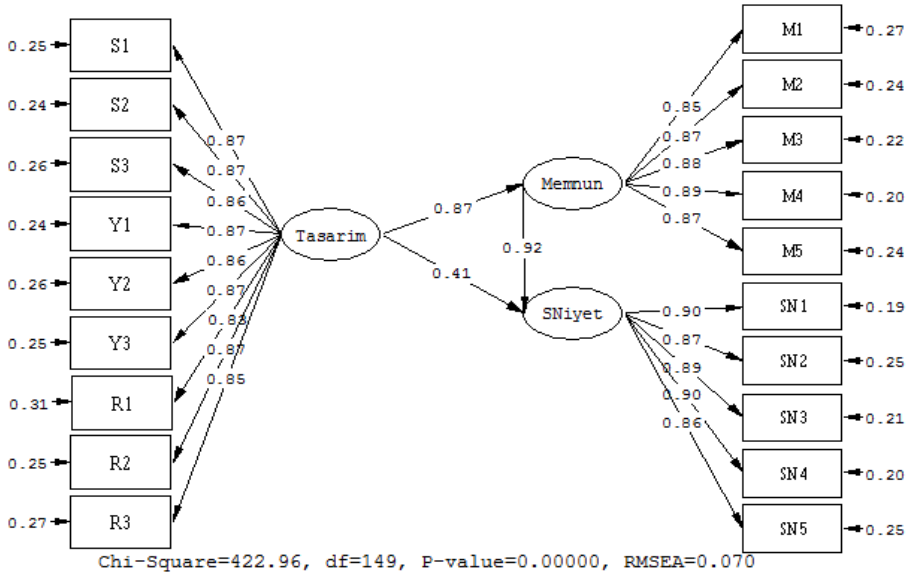
- Tüketicilerde tabak tasarımı beğenisi ile yemekten olan memnuniyet arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı 0,87 birimlik bir ilişki belirlenmiştir ($t=12,57$ $P<0,01$). Belirlenen ilişkiye göre tüketicilerde tabak tasarımı beğenisi artarken yemekten olan memnuniyet artmaktadır. Dolayısıyla H_1 desteklenmiştir.

- Tüketicilerde tabak tasarımı beğenisi ile yemeği satın alma niyeti arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı 0,41 birimlik bir

ilişki belirlenmiştir ($t=9,72$ $P<0,01$). Belirlenen ilişkiye göre tüketicilerde tabak tasarımı beğenisi artarken yemeği satın alma niyeti artmaktadır. Dolayısıyla H_2 desteklenmiştir.

- Tüketicilerde tabak tasarımına dayalı yemekten olan memnuniyet ile yemeği satın alma niyeti arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı 0,92 birimlik bir ilişki belirlenmiştir ($t=18,70$ $P<0,01$). Belirlenen ilişkiye göre tüketicilerde tabak tasarımına dayalı yemekten olan memnuniyet beğenisi artarken yemeği satın alma niyeti artmaktadır. Dolayısıyla H_3 desteklenmiştir. Elde edilen yapısal model Grafik 2’de verilmiştir.

Grafik 2: Tabak Tasarımı-Memnuniyet ve Satın Alma Niyeti Yol Grafiği ve Korelasyonlar

Şekil Öğeleri Beğenisi-Memnuniyet ve Satın Alma Niyeti Hipotez Testleri Sonuçları

Araştırmada ayrıca tasarım boyutu ölçekleri ayrı ayrı modele konularak da latent değişkenler arasındaki ilişkiler test edilmiştir. Bunun nedeni her tasarım boyutlarının yemekten olan memnuniyete ve ürünü satın almaya olası etkisini görebilmektir. Bu bağlamda öncelikle tabak süslemenin şekil öğelerinden kaynaklanan beğeni modele dahil edilerek ilişkiler sınanmıştır. Sınanma sonucunda elde edilen uyum ölçüleri Tablo 2’de verilmiştir. Uyum ölçülerine göre model uygun bir modeldir

Tablo 2: Şekil öğeleri Beğenisi-Memnuniyet ve Satın Alma Niyeti Ölçeği Uyum Ölçüleri Değerleri

Uyum ölçüleri	İyi uyum	Kabul edilebilir uyum	Ölçüm modeli
$\chi^2/sd.$	$0 \leq \chi^2/sd. \leq 2$	$2 < \chi^2/sd. \leq 3$	2,73
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 < SRMR \leq 0,1$	0,019
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI < 0,95$	0,94
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI < 0,95$	0,99
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI < 0,97$	0,99
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 < RMSEA \leq 0,08$	0,068

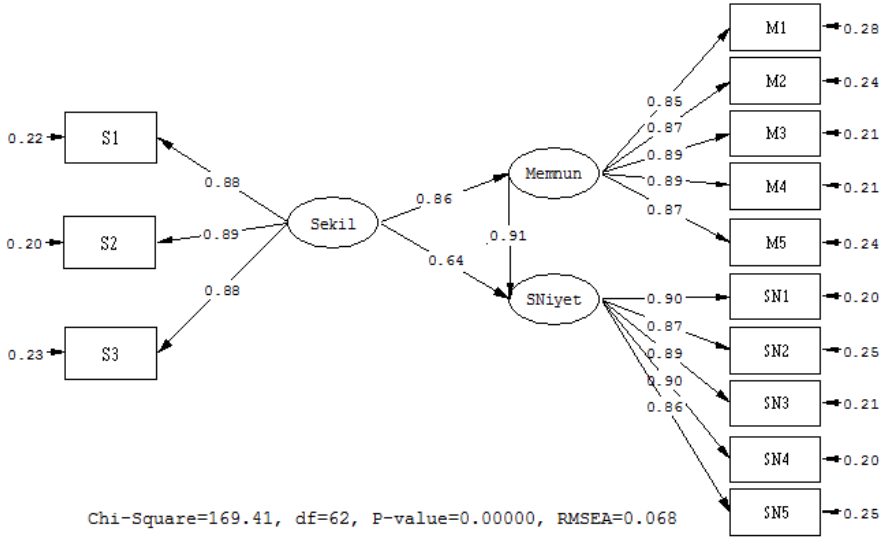
Şekil öğeleri beğenisi tasarımının neden olduğu durumda yapısal eşitlik modeline yöre;

- Tüketicilerde şekil öğelerine dayalı tabak tasarım beğenisi ile yemekten olan memnuniyet arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı 0,86 birimlik bir ilişki belirlenmiştir ($t=13,34$ $P<0,01$). Belirlenen ilişkiye göre tüketicilerde şekil öğelerine dayalı tabak tasarımı beğenisi artarken yemekten olan memnuniyet artmaktadır. Dolayısıyla hipotez H_{S1} desteklenmiştir.

- Tüketicilerde şekil öğelerine dayalı tabak tasarım beğenisi ile ürünü satın alma arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı 0,64 birimlik bir ilişki belirlenmiştir ($t=-9,81$ $P<0,01$). Dolayısıyla hipotez H_{S2} desteklenmiştir.

- Şekil öğelerine dayalı tabak tasarımının neden olduğu yapısal model de daha önce elde edildiği gibi tabak tasarımından memnun olma ile ürünü satın alma arasında aynı yönde istatistiksel olarak anlamlı 0,91 birimlik bir ilişki belirlenmiştir ($t=18,06$ $P<0,01$). Belirlenen bu ilişkiye göre tüketicilerde tabak tasarımına yönelik üründen memnuniyet artarken ürünü satın alma niyeti artmaktadır. Dolayısıyla H_3 tekrar desteklenmiştir. Elde edilen yapısal model Grafik 3’de verilmiştir.

Grafik 3: Şekil Öğelerine Tabak Tasarım Modeli Yol ve İlişkiler

YÜZEY ÖGELERİ BEĞENİSİ-MEMNUNİYET VE SATIN ALMA NİYETİ HİPOTEZ TESTLERİ SONUÇLARI

Tabak süslemede yüzey öğeleri kullanımı beğenisinin neden durumunda olduğu modele yönelik ilişkiler sınanmış ve uyum ölçüleri Tablo 3’de verilmiştir. Uyum ölçülerine göre model uygun bir modeldir.

Tablo 3: Yüzey öğeleri Beğenisi-Memnuniyet ve Satın Alma Niyeti Ölçeği Uyum Ölçüleri Değerleri

Uyum ölçüleri	İyi uyum	Kabul edilebilir uyum	Ölçüm modeli
$\chi^2/sd.$	$0 \leq \chi^2/sd. \leq 2$	$2 < \chi^2/sd. \leq 3$	2,06
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 < SRMR \leq 0,1$	0,016
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI < 0,95$	0,95
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI < 0,95$	0,99
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI < 0,97$	1,00
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 < RMSEA \leq 0,08$	0,053

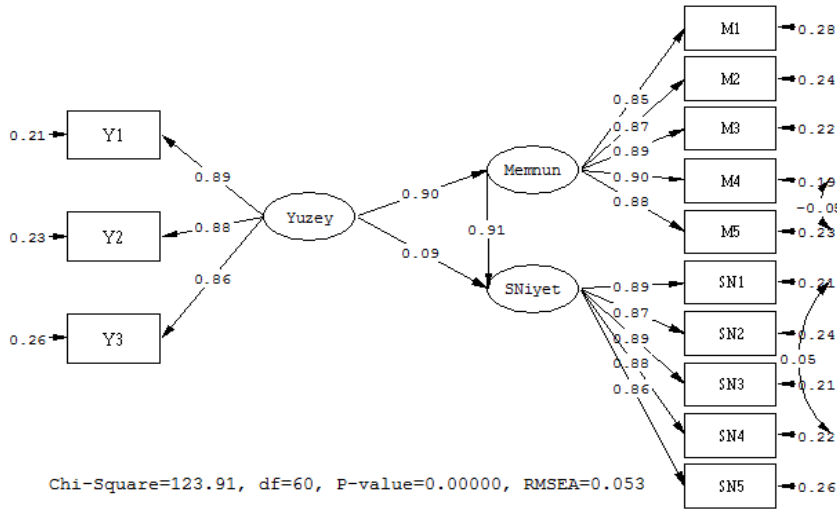
Yüzey öğeleri kullanımı beğenisinin neden durumunda olduğu yapısal eşitlik modeline yöre;

• Tüketicilerde tabak tasarımında yüzey öğeleri beğenisi ile üründen olan memnuniyet arasında aynı yönde istatistiksel olarak anlamlı 0,90 birimlik bir ilişki belirlenmiştir ($t=17,88$ $P<0,01$). Tüketicilerde tabak tasarımında yüzey öğeleri kullanımı beğenisi artarken üründen olan memnuniyet artmaktadır. Dolayısıyla H_{Y1} desteklenmiştir.

• Tüketicilerde tabak tasarımında Yüzey öğeleri kullanımı beğenisi ile ürünü satın alma niyeti arasında aynı yönde 0,09 birimlik bir ilişki belirlenmiştir. Ancak belirlenen bu ilişki istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($t=1,49$ $P>0,05$). Dolayısıyla H_{Y2} desteklenmemiştir.

• Yüzey öğeleri kullanımı beğenisinin neden olduğu yapısal model de daha önce elde edilen modellerde olduğu gibi tabak tasarımından memnun olma ile ürünü satın alma arasında aynı yönde istatistiksel olarak anlamlı 0,91 birimlik bir ilişki belirlenmiştir ($t=13,17$ $P<0,01$). Belirlenen bu ilişkiye göre tüketicilerde tabak tasarımına yönelik üründen memnuniyet artarken ürünü satın alma niyeti artmaktadır. Dolayısıyla H_3 tekrar desteklenmiştir. Elde edilen yapısal model Grafik 4’de verilmiştir.

Grafik 4: Yüzey Öğeleri Kullanımı Beğenisine Dayalı Tabak Tasarım Modeli Yol ve İlişkiler

RENK ÖĞELERİ BEĞENİSİ-MEMNUNİYET VE SATIN ALMA NİYETİ HİPOTEZ TESTLERİ SONUÇLARI

Tabak süslemede Renk öğeleri beğenisinin neden durumunda olduğu modele yönelik ilişkiler sınanmış ve uyum ölçüleri Tablo 4’de verilmiştir. Uyum ölçülerine göre model uygun bir modeldir.

Tablo 4: Renk öğeleri Beğenisi-Memnuniyet ve Satın Alma Niyeti Uyum Ölçüleri

Uyum ölçüleri	İyi uyum	Kabul edilebilir uyum	Ölçüm modeli
$\chi^2/sd.$	$0 \leq \chi^2/sd. \leq 2$	$2 < \chi^2/sd. \leq 3$	2,73
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 < SRMR \leq 0,1$	0,018
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI < 0,95$	0,94
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI < 0,95$	0,99
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI < 0,97$	0,99
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 < RMSEA \leq 0,08$	0,068

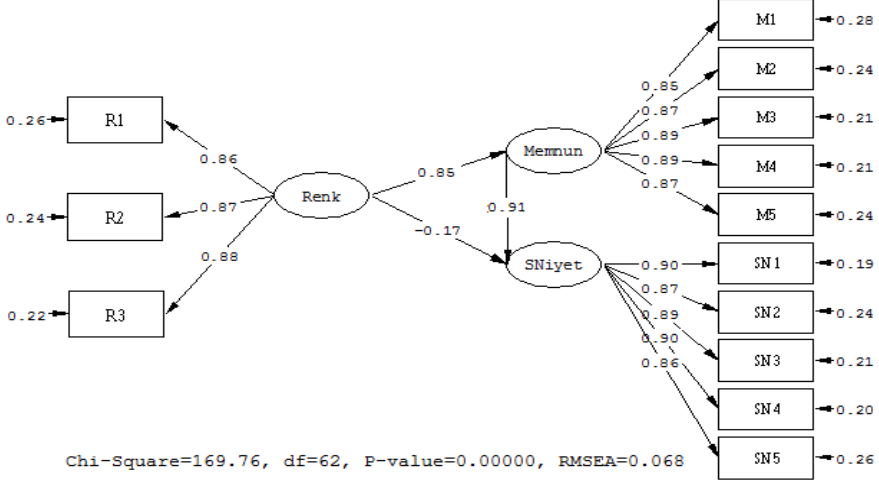
Renk öğeleri beğenisinin neden durumunda olduğu yapısal eşitlik modeline yöre;

- Tüketicilerde tabak tasarımında renk uyumu beğenisi ile üründen olan memnuniyet arasında aynı yönde istatistiksel olarak anlamlı 0,85 birimlik bir ilişki belirlenmiştir ($t=13,11$ $P<0,01$). Tüketicilerde tabak tasarımında renk öğeleri beğenisi artarken üründen olan memnuniyet artmaktadır. Dolayısıyla H_{R1} desteklenmiştir.

- Tüketicilerde tabak tasarımında renk uyumu beğenisi ile ürünü satın alma niyeti arasında ters yönde istatistiksel olarak anlamlı 0,17 birimlik bir ilişki belirlenmiştir ($t=1,49$ $P>0,05$). Tüketicilerde tabak tasarımında renk öğeleri beğenisi artarken ürünü satın alma niyeti azalmaktadır. Dolayısıyla H_{R2} desteklenmiştir.

- Renk öğeleri beğenisinin neden olduğu yapısal model de daha önce elde edilen modellerde olduğu gibi tabak tasarımından memnun olma ile ürünü satın alma arasında aynı yönde istatistiksel olarak anlamlı 0,91 birimlik bir ilişki belirlenmiştir ($t=18,16$ $P<0,01$). Belirlenen bu ilişkiye göre tüketicilerde tabak tasarımına yönelik üründen memnuniyet artarken ürünü satın alma niyeti artmaktadır. Dolayısıyla H_3 tekrar desteklenmiştir. Elde edilen yapısal model Grafik 5’de verilmiştir.

**Grafik 5: Renk Öğeleri Beğenisine Dayalı Tabak Tasarım Modeli
Yol ve İlişkiler**

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hizmet sektörüne olan talebin artması sonucu yiyecek içecek sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin sayısı her geçen gün artmaktadır. İşletmeler büyüyen pazarda yer edinebilmek, sabit müşteri kitlesi yakalayabilmek ve işletmenin sürdürülebilirliğini sağlayabilmek için rakip işletmelerden farklılaşmak ve müşterileri memnuniyet oranlarını maksimuma çıkarmak zorundadır. Müşteri memnuniyeti olgusu hizmet sektörünün odak noktasını oluşturmaktadır. Bir işletmeden hizmet alıp memnun kalmayan müşterinin işletmeden tekrar hizmet almak istememesi ve memnuniyetsizliğini çevresine ifade etmesi muhtemeldir. Ayrıca var olan müşteri kitlesini korumak yeni müşteri kazanmaktan çok daha kolay görünmektedir. Müşteri memnuniyeti sağlamanın birçok yolu olduğu gibi, yiyecek içecek işletmeleri için farklılaşmanın ve müşteri memnuniyeti sağlamanın yollarından bir tanesi de hazırladıkları yiyecek ve içecekleri müşterilerine farklı tasarımlarla sunmaktır. Yapılan araştırmada tabak tasarımının müşteri memnuniyetine olumlu yönde etkisinin olduğu ve tasarımdan kaynaklı müşteri memnuniyetinin de satın alma niyeti üzerinde etkisinin bulunduğu belirlenmiştir. Bu sonuçtan hareketle yiyecek içecek işletmelerinin müşteri memnuniyetine önem vermesi kaçınılmaz görünmektedir. Yiyecek – İçecek işletmelerinin yeni tabaklar tasarlayarak ve sunum anlayışlarında geliştirmeler yaparak yeni müşteriler için işletmeyi cazip kılacakları düşünülmektedir. Aynı zamanda tasarlanan yeni tabaklar işletmelerin sabit müşterilerini çevresel monotonluktan çıkartacak, misafirlerin yenilik arayışlarına son vererek devamlılığın

sağlanmasına ve çevrelerine anlatarak potansiyel yeni müşterilerin kazanılmasına olanak sağlayacağı ön görülmektedir.

Son yıllarda tasarıma olan ilgi giderek artmaktadır. Sosyal medya uygulamalarında paylaşılan yemek fotoğraflarının olduğu gönderiler tasarım olgusunun insanlar için önemini kanıtlar niteliktedir. Ayrıca farklı tasarım ve sunum şekilleri ile popülerliği yakalamış birçok yiyecek içecek işletmesi insanların tasarıma ve sunuma olan ilgilerini yansıtmaktadır. Yapılan araştırmada tabak tasarımını oluşturan ve etkileyen öğeler üç faktör altında toplanmış ve bu faktörlere uygun tasarımlar oluşturularak katılımcılara sunulmuştur. Yapılan analizlerde tabak tasarımını oluşturan Şekil, Yüzey ve Renk öğeleri olarak belirlenen üç faktörün de memnuniyete doğrudan etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yemeğin tasarımına olan beğeni arttığında müşteri memnuniyet oranları da artmaktadır. Bu sonuçtan hareketle yiyecek içecek sektöründe faaliyet gösteren işletmeler müşterilerine tasarlanmış tabaklar sunarak memnuniyet oranlarının yükseltilebileceklerdir. Faktörlerin satın alma niyetine etkisi incelendiğinde, şekil öğeleri ile hazırlanan tabağın satın alma niyetine olumlu etkisinin olduğu görülmüştür. Şekil öğelerini oluşturan nokta, çizgi, kompozisyon vb. gibi tasarımda etkili olan kavramlar kullanılarak işletmelerin satışlarını artırılacakları belirlenmiştir. Yüzey öğeleri kullanılarak hazırlanan tasarımın ise satın alma niyetine etkisi bulunamamıştır. Etkinin oluşmama nedeninin yüzey öğelerini oluşturan olguların daha soyut kavramlar olması ve sadece bu kavramların vurgulandığı tasarımın katılımcılar tarafından daha az tercih edilmesi olarak düşünülmektedir. Renk öğeleri ile oluşturulan tasarımda ise satın alma niyeti ile ters yönlü bir ilişki gözlemlenmiştir. Tasarımda renk öğelerinin kullanımı arttıkça tabak tasarımının satın alma niyetine etkisi azalmaktadır. Tabak tasarımlarında renklendirme genellikle yenilebilir çiçekler, yardımcı garnitürler, çeşitli soslar ve gıda boyaları kullanılarak elde edilmektedir. Günümüzde doğal ürünlere ulaşmanın zorluğu ve hormonlu gıda ürünlerinin yaygın kullanımı sonucu yaşanan sağlık sorunları insanların organik ürün tüketimi isteklerini arttırmaktadır. Tasarlanan tabaklarda ki renk kullanımı arttıkça tasarıma olan beğenin arttığı belirlenmiş olsa da müşterilerin satın almak için tabağı yapay ve sağlıksız gördüğü düşünülmektedir. Tabak tasarımının müşteri memnuniyeti ve satın alma niyetini etkisinin incelendiği ana modelden elde edilen sonuçlarda ise tasarım ile müşteri memnuniyeti arasında oldukça güçlü bir ilişki mevcuttur. Fakat tasarımın satın alma niyetine etki sonuçları ortalama seviyelerde kalmıştır. Ülkemizde tasarıma sahip ürünlerin tüketiciler tarafından muadili ürünlere göre daha pahalı ve porsiyon miktarının az olarak algılanmasının satın alma niyeti oranlarının ortalama seviyelerde kalmasına neden olduğu düşünülmektedir. Bu sonuçlardan yola çıkılarak yiyecek içecek işletmeleri müşterilerine sunacakları tabakları tasarlarlarken şekil öğeleri kullanımına ağırlık

vermeleri, sunumlarını renklendirirken ise aşırıya kaçmadan doğal ürünler kullanarak sade tasarımlara yönelmeleri, ürün fiyatlarının belirlenirken yüksek fiyat düzeylerine çıkmaması tavsiye edilebilir. Yiyecek içecek işletmelerinde tabak tasarım uygulamalarının kullanımı ülkemiz yemeklerinin geliştirilerek popülerliğinin artmasına, gastronomi turizminin gelişmesine ve marka değeri kazanmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Yiyecek içecek işletmelerinin tasarlanmış tabaklar sayesinde reklam ve tanıtım giderlerinden tasarruf edebileceği ve hazırlanan tabakları fotoğraflayarak kullanılan menünün daha çekici hale getirilebileceği ön görülmektedir. Son olarak tüketicilerin tabak tasarım tercihleri arasındaki farklılıkların araştırılmasının literatüre ve yiyecek içecek işletmelerine hedef müşteri kitlelerini belirlemede ve üretilen ürünlerin pazarlanmasında yardımcı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ajzen, I. (2002). Perceived Behavioral Control, Self-Efficacy, Locus of Control and the Theory of Planned Behavior. *Journal of Applied Social Psychology*. 665-683.
- Atalayer, F. (1994). *Temel Tasarım Öğeleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Baysal, A. ve Küçükarslan, N. (2003). *Beslenme İlkeleri ve Menü Planlaması*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Budak, D. Nil. (2015). <http://www.dunyagida.com.tr/Yazar.Php?%C4%B0d=26&Nid=372>, [Erişim Tarihi: 01.04.2019].
- Chen, C. F. ve Tsai, D. C. (2007). How Destination Image and Evaluative Factors Affect Behavioral Intentions. *Tourism Management*. 28 (4), 1115-1122.
- Dahl, B. (2009): *Gastronomer: Grundbog for Kok, Og Smørrebrødsjomfru OgCater*. (2. Basım), Danimarka: Erhvervsskolernes Forlag.
- Douglas, M. ve Isherwood, B. (1999). *Tüketim Antropolojisi*.Ankara: Dost Yayınları.
- Faimon, P.ve Wieg and, J. (2004). *The Nature Of Design, ABD Cincinnati*: Oh: How Design Books.
- Gigerenzer, G.,Todd, P. M veThe ABC Research Group. (1999). *Simple Heuristics That Make us Smart*, New York: Oxford University Press.
- Gillespie, C. ve Cousins, J. A. (2001). *European Gastronomy into The 21st Century*, Oxford:Butterworth Heinemann.
- Gürer, L. (2004). *Temel Tasarım*, İstanbul: Birsen Yayınevi.
- Hill, T. (2005). *Operations Management*. (2. Basım), New York: Palgrave Macmillan.
- Kılıçhan, R. ve Ülker, M. (2016). Fast Food Restoranlarının Hizmet Kalitesinin Dineserv Modeli İle Ölçülmesi: Kayseri İli Örneği,16. *Ulusal Turizm Kongresi Bildiri Kitabı*, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi. Çanakkale. 885-904.
- Kivela, J. veCrotts J. (2006). Tourism and Gastronomy: Gastronomy's Influence On How Tourists Experience A Destination. *Journal of Hospitality & TourismResearch*, 30(3), 354-377.

- Hung, K-P., Chen, A.H, Peng, N., Hackley, C., Tiwsakul, R.A, ve Chou, C. (2011). Antecedents of Luxury Brand Purchase Intention. *Journal of Product & Brand Management*, (20)6, 457-467.
- Uçuk. C. (2017). *Gastronomide Tabak Tasarım Teknikleri ve Yenilikçi Sunum Anlayışları*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Yurdugül, H. (2005). Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kapsam Geçerliği İçin Kapsam Geçerlik İndekslerinin Kullanılması, *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, Denizli.

BÖLÜM V

POLİTİK İSTİKRAR VE FİNANSAL GELİŞME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

*The Relationship Between Political Stability and Financial Development:
The Case of Turkey*

Günay Özcan¹

*¹(Dr. Öğr. Üyesi) Necmettin Erbakan Üniversitesi,
e-mail: gaket@erbakan.edu.tr*

 ORCID 00-0002-1950-4255

1.GİRİŞ

Finansal sistem üstlendiği rol itibariyle ekonominin büyümesinde ve gelişmesinde önemli bir kanaldır. Finansal gelişme, ekonomik büyümeyi sağlamak, zenginlik yaratmak ve bir ülkeyi geliştirmek için gerekli veya yararlı olarak görülmektedir (Levine, 1997; King ve Levine, 1993; Rajan ve Zingales, 1998, 2003). Finansal gelişme, firmaların düşük maliyetle dış finansman elde etmelerine yardımcı olmaktadır (Rajan ve Zingales 1998). Girişimcileri ve şirketleri finanse etmek için doğru ortamı ve yatırımcının yüksek getiri elde etmesini sağlamaktadır. Sektörde çok düşük maliyetle tüm sürecin yürütmesi ve yeni firmaların piyasaya girişini kolaylaştırmaktadır (Rajan ve Zingales 2003).

Gelişmiş bir finansal sistem, izleme, işlem ve bilgi maliyetlerini düşürerek finansal araçların hizmetlerini geliştirmede önemli rol oynayarak iyi yatırım fırsatlarını belirler, tasarrufları harekete geçirir, alım satım faaliyetlerini teşvik eder, risklerden korunur ve riskleri azaltır. Bu işlevlerin bir sonucu olarak fon doğru bir şekilde tahsis edilir, teknolojik ilerlemedeki gelişmelerle birlikte fiziksel ve beşeri sermayenin gelişmesine de katkı sağlar. Sonuç olarak bir ülkenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunur (Creane, vd., 2004).

Finansal gelişmenin ülke ekonomilerindeki kilit rolü sebebiyle finansal gelişme farklılıklarının incelenmesi literatürün farklı konulara yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Finans sisteminin işleyişine kurumların kalitesi ve ülkedeki politik istikrar ortamının dolaylı ve dolaysız olarak çok yönlü etki etmesi bu konunun incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Politik istikrar, bir ülkenin hem ekonomik büyümesini hem de finansal gelişimini de etkileyen bir faktördür (Carmignani 2003), (Dutt ve Mitra 2008). İstikrar kavramı; belirli bir düzen içerisinde devamlılık, kararlılık anlamlarına gelmektedir. Bu tanıma bağlı olarak politik istikrar kavramından da mevcut hükümetlerin değişmeden görevde kalmaları gibi bir anlam çıkabilmektedir. Fakat bu durum bazı ülkelerde hükümet veya liderlerin uzun dönem iktidarda kalmalarına rağmen istikrarsız ekonomiler meydana getirmeleri sebebiyle geçerli sayılmamaktadır (Biçen, 2020:121). Genel olarak kabul gören tam bir tanım olmasa da politik istikrarın ne olduğunu anlamak için tersi durumu ifade eden politik istikrarsızlığın hangi durumlarda oluştuğunu belirlemek politik istikrar tanımına netlik kazandıracaktır. Hükümetlerin istikrarsız olduğu, siyasi partilerin verimsiz olduğu bir ülke durumu olarak tanımlanabilen (Memon, vd., 2010) politik istikrarsızlık, belirli kural ve davranışların oluşturulamayacağı, kanun ve eylemlerle düzenin sağlanamayacağı dönemleri ifade etmek için de kullanılmıştır (Ake, 1975). Berthelemy vd. (2002), politik istikrarsızlığı bazı risk göstergeleri ile tanımlanabileceğini belirtmişlerdir. Bunlar; muhalefetin olmaması, sivil medyayı ve topluma bakışı göz ardı etmek, toplumdaki bazı kesimlerin hem sosyal, hem ekonomik hem de politik olarak dışlanması, genç işsizliği, yoksullaşma ve eşitsizliklerin artması, insan hakları ihlalleri, siyasi güvensizlik ve göç dalgalarının artması gibi. Bu sebeplere ek olarak suikastler, toplumsal şiddet olayları, sık sık iktidar devri, iç savaşlar, politik çatışmalar, ekonomik ve finansal krizler gibi olaylar da politik istikrarsızlığa neden olmaktadır (Bollen ve Jones, 1982; Alesina vd.,1996; Feng, 1997; Campos ve Nugent, 2002; Şanlısoy ve Kök, 2010; Gür ve Akbulut, 2012; Georgiou vd., 2015; Shabbir vd., 2016).

Bu tanımlamalar ışığında politik istikrarsızlığın yarattığı ortam yabancı yatırımcılar için risk ve belirsizliğe neden olmakta ve finansal sistemin işleyişine negatif etki etmektedir. Yabancı yatırımcı, yatırımı için yasal hakların korunduğu siyasi olarak istikrarlı bir ortam aramaktadır (Alesina vd., 1996). Belirsizlik durumunun giderilmemesi ise ekonomik normalleşmenin sağlanması üzerinde baskı yaratmaktadır. Piyasaların sağlıklı bir şekilde işleyişi ve makroekonomik politikaların uygulanmasında politik olarak istikrarlı bir yapıya ihtiyaç duyulmaktadır (Ayaydın, 2015: 57).

Bu çalışmada politik istikrarın finansal gelişme ilişkisi Türkiye üzerinde 1984-2016 dönemleri arasında zaman serisi analizi yapılarak test edilmiştir. Çalışmada farklı dönem, yöntem ve değişkenler kullanılması itibariyle analiz sonuçlarıyla birlikte literatüre katkıda bulunması beklenmektedir. Çalışmanın 2. bölümünde konu ile ilgili ampirik literatür taraması ve değerlendirmesi yapılmış olup 3. bölümde veri seti ve yöntem ile ilgili açıklamalar yer almaktadır. 4. bölümde ise metodoloji ve analiz

bulguları yer almaktadır. Son olarak sonuç kısmında elde edilen bulgular değerlendirilerek politika çıkarımları yapılmıştır.

2.LİTERATÜR TARAMASI

Politik istikrar ve ile ekonomik büyüme ilişkisi literatürde uzun yıllardır araştırılan ve tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bu konuda uzun dönem ve kısa dönem ilişkileri araştırılmış olan konunun politik istikrarın tersi olarak da ifade edilen politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi üzerinde yoğun bir uzlaş (Alesina vd., 1996; De Haan ve Siermann, 1996; Asteriou ve Price, 2001; Ahmed ve Pulok, 2013; Karahan ve Karagöl, 2014) olsa da politik istikrarsızlığın olumlu etkileri (Goldsmith, 1987; Shabbir vd., 2016) görüşü de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra politik istikrarın finansal sistem üzerindeki etkisinin incelenmesi daha sınırlı kalmıştır. Literatürde yer alan çalışmaların bir kısmı Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Seçilmiş Literatür Özeti

Yazar	Ülke	Dönem	Yöntem	Bulgular
<u>Politik İstikrar/İstikrarsızlık Ekonomik Büyüme İlişkisi</u>				
Bıçer (2020)	BRICS-T	2002-2017	İlişkisiz Regresyon Yöntemi	BRST ülkelerinde olumlu etki, C’de negatif ilişki
Alesina vd (1996)	113 ülke	1950-1982	AGLS	Politik istikrarsızlık ekonomik büyümeyi negatif etkiler
Feng (1997)	96 ülke	1960-1980	EKK	Ekonomik büyümenin politik istikrarsızlık üzerinde negatif etkisi
Goldsmith (1987)	77 ülke	1958-1967 1968-1977		Politik istikrar ekonomik büyümeyi negatif etkiler
Asteriou ve Price (2001)	İngiltere	1961-1997	GARCH-EKK	Politik istikrarsızlık ekonomik büyümeyi negatif etkiler
Shabbir vd (2016)	D-8 (8 İslam ülkesi)	1995-2013	GMM	Politik istikrarsızlık ekonomik

				büyümeyi pozitif etkiler
Gür ve Akbulut (2012)	19 Gelişmekte olan ülke	1986-2003	Fixed Effect Model Random Effect Model	Politik istikrar ve ekonomik büyüme Asya ülkeleri için pozitif ilişki Latin Amerika ülkeleri için negatif ilişki
Nurudeen vd (2014)	Batı Afrika Devletler Topluluğu	1996-2012	Granger nedensellik	Politik istikrarsızlıktan ekonomik büyümeye kısa dönem nedensellik
Kalay ve Çetin (2016)	54 Afrika ülkesi	2000-2011	Granger nedensellik	Ekonomik büyümeden politik istikrarsızlığa nedensellik
Şanlısoy ve Çetin (2017)	Türkiye	1984-2015	Granger nedensellik	Politik istikrarsızlıktan ekonomik performansa nedensellik
Nomor ve Iorember (2017)	Nijerya	1999-2014	ARDL	Uzun ve kısa dönemde politik istikrar ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki
Campos ve Nugent (2002)	98 gelişmekte olan ülke	1960-1995	Granger nedensellik	Kısa dönemde politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme arasında negatif ilişki
Alper (2018)	BRICS-T	1996-2016	Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler	Politik istikrar ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki
Ahmet ve Pulok (2013)	Bangladeş	1894-2009	Eşbütünleşme analizi	Politik istikrarsızlık ekonomik büyümeye kısa dönemde pozitif etki, uzun dönemde negatif etki eder

Yalçinkaya ve Kaya (2017)	G-20 ülkeleri G-12(gelişmiş) ve G-8 (azgelişmiş)	1996-2015	Panel eşbütünleşme	Politik istikrar G-12 de ekonomik büyümeyi pozitif G-8 de negatif etkiler
<u>Politik İstikrar/İstikrarsızlık Finansal Gelişme İlişkisi</u>				
Outreville (1999)	57 gelişmekte olan ülke	1988-1990	OLS	Finansal gelişme seviyesi politik istikrar tarafından belirlenmektedir
Girma ve Shortland (2008)	150 ülke	1975-2000	OLS	Demokrasi ve politik istikrar finansal gelişmeyi pozitif etkiler
Çalışkan (2019)	Türkiye	1970-2017	Granger Nedensellik	Finansal gelişmeden politik istikrara doğru nedensellik
Ergür ve Özek (2020)	Kırılğan 5'li ülkeleri	2002-2017	Eşbütünleşme testi	Uzun dönemde finansal gelişmeden politik istikrara doğru nedensellik
Zahra vd. (2017)	Pakistan	1972-2011	OLS	Politik istikrarsızlık finansal gelişmeye etkisi negatif
Campos vd. (2011)	Arjantin	1896-2000	ARCH	Politik istikrarsızlık finansal gelişmeyi dolaylı olarak negatif etkiler

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

3.1. Veri Seti

Çalışmada Türkiye’de 1984-2016 yılları arasında politik istikrarın finansal gelişmeye etkisi analiz edilecektir. Literatürde kapsamında politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme ilişkisinde pozitif ve negatif ilişki hipotezlerinin yanı sıra finansal gelişme üzerindeki etkisi, araştırılan literatür çerçevesinde sonuçların genel olarak negatif etkilediği yönündedir (Girma ve Shortland, 2008; Campos vd., 2011; Zahra vd. 2017). Bu çerçevede çalışmada politik istikrarın finansal gelişmeyi pozitif etkilemesi beklenmektedir. Bununla birlikte modele kontrol değişken olarak finansal gelişme ile aralarında pozitif ilişki olduğu kabul edilen (King ve Levine,

1993;Patrick, 1996; Demetriades ve Hussein, 1996) kişi başına ekonomik büyüme verisi eklenmiştir. Kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla verisi Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

Finansal gelişme literatüründe ampirik uygulamalarda kullanılan finansal gelişmeyi temsilen özel sektör kredileri/GSYİH, yurtiçi krediler/GSYH, parasallaşma/GSYH, toplam mevduatlar/GSYH, piyasa kapitilizasyonu/GSYH ve sermaye piyasası işlem hacmi/GSYH gibi birçok değişken kullanılmıştır (Kar ve Pentecost, 2000; Demir vd. 2007; Law ve Singh, 2013; Beck vd. 2000; Rajan ve Zingales, 2003;Kappel, 2009;Müslümov ve Gürsoy, 2000; Özcan ve Özmen, 2019). Bu çalışmada modele bağımlı değişken olarak finansal gelişmeyi temsil eden Finansal Gelişme Endeksi kullanılmıştır. Finansal gelişme endeksi, Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından "Finansal Derinleşmeyi Yeniden Düşünmek: Gelişmekte Olan Piyasalarda İstikrar ve Büyüme" adlı çalışmada geliştirilmiştir (Sahay vd. 2015). Finansal kurumların ve finansal piyasaların derinlikleri (büyüklükleri ve likiditeleri), erişimleri (bireylerin ve şirketlerin finansal hizmetlere erişme kabiliyeti) ve etkinliklerini (kurumların düşük maliyetle ve sürdürülebilir gelirlerle finansal hizmetler sağlama yeteneği ve sermaye piyasalarının faaliyet düzeyi) temsil eden üç alt bileşenlerinden oluşan bir endeks oluşturulmuştur. Bu endeks 1980 yılından başlayan ve 180'den fazla ülkeyi kapsayan geniş bir veri setidir (IMF, 2016).

Çalışmada kullanılan diğer bir değişken ise politik istikrar göstergesi olarak kullanacağımız politik risk endeksidir. Bu endeks Politik Risk Grubu (PRS Group) tarafından hazırlanan "Uluslararası Ülke Risk Rehberi" (ICRG-International Country Risk Guide)'nden alınmıştır. Endeks; hükümet istikrarı, sosyo-ekonomik koşullar, yatırım profili, içsel çatışmalar, dışsal çatışmalar, yolsuzluk, politik alanda askerinin etkisi, politik alanda dinin etkisi, yasal düzenlemeler, etnik gerilimler, demokratik şeffaflık ve bürokrasi kalitesi olmak üzere toplam 12 alt bileşenden oluşmaktadır. (PRS). Ülkelere ait verilen bu 12 alt bileşenden elde edilen puanlar toplamı% 50'sinden azsa, bu bileşen çok yüksek risk olarak kabul edilebilir. Puanlar% 50-60 aralığında ise yüksek risk,% 60-% 70 aralığında orta risk,% 70-80 aralığında düşük risk ve% 80-100 aralığında çok düşük risk olarak belirtilmiştir (ICRG). Verilen risk derecelendirmesine göre endeks değerinin artması politik istikrar olarak tanımlana bilinir. Endeksin değerinin artması riskin giderek düşmesi yani istikrarın sağlanması anlamına gelmektedir.

3.2. Yöntem

Çalışmada ilk olarak serilerin durağanlığını ölçmek için kullanılan birim kök testlerinin yapılması analizin doğru ve anlamlı sonuçlar vermesi açısından önem taşımaktadır. Bu sebeple değişkenlere Augmented Dickey-

Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır. Durağanlık seviyesi belirlendikten sonra Johansen eşbütünleşme testi yapılabilmesi için uygun gecikme uzunluğu bilgi kriterlerine göre belirlenmiştir. Bu aşamadan sonra değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığını tespit etmek amacıyla Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Son olarak değişkenler arasında ilişkinin varlığının bulunmasıyla modelde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki uzun dönem etki katsayısı tahmini için Eşbütünleşme İlişki Katsayılarını ölçen FMOLS, DOLS ve CCR tahminicileri kullanılmıştır.

4. EKONOMETRİK ANALİZ VE SONUÇLARI

Ekonometrik analizlerde serilerin durağanlığının araştırılması oldukça önemlidir. Bu nedenle serilerin durağanlığı ampirik çalışmalarda sıklıkla kullanılan Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testiyle incelenmiştir. ADF birim kök testi sonucu Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. ADF Birim Kök Analizi Sonuçları

	Sabit				Sabit ve Trend			
	Seviye		1. Fark		Seviye		1.Fark	
	t-ist	P	t-ist	P	t-ist	P	t-ist	P
<i>lnFDI</i>	-1.319	0.608	-	0.001	-	0.873	-	0.007
			4.359***		1.287		4.434***	
<i>lnPRI</i>	-2.106	0.243	-	0.004	-	0.522	-	0.022
			3.998***		2.107		-3.935**	
<i>lnGDP</i>	0.090	0.960	-	0.000	-	0.494	-	0.000
			5.883***		2.160		5.833***	

Not: ***,**, * sırasıyla %1,%5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. ADF testinde gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterlerine göre belirlenmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde, ADF birim kök test sonuçları *lnfdi*, *lnpri* ve *lngdp* değişkenlerinin seviyede durağan olmadığını göstermektedir. Serilerin birinci farkları alındığında ADF test istatistiğinin değeri %1 ve %5 anlamlılık seviyesinde durağan hale geldiği görülmektedir. Serilerin birinci fark değerleri için birim kök olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla her 3 değişkenin de durağanlık derecesi I(1)’dir.

Tablo 3. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	99.93328	NA	1.98e-07	-6.923806	-6.781070	-6.880170
1	185.3037	146.3492*	8.49e-10*	12.37883*	11.80789*	12.20429*
2	191.5281	9.336592	1.06e-09	-12.18058	-11.18142	-11.87512
3	198.5258	8.997096	1.31e-09	-12.03756	-10.61019	-11.60120
4	204.5297	6.432799	1.85e-09	-11.82355	-9.967982	-11.25629

5	218.5242	11.99522	1.65e-09	-12.18030	-9.896518	-11.48212
* Kriterlerin Gecikme uzunluğunu gösterir.						

Değişkenler aynı düzeyde durağan olduklarından aralarındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek amacıyla Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Johansen Eşbütünleşme testi uygulanmadan önce modelde en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi modelin doğru sonuçlar vermesi açısından önemlidir. Tablo 3 incelendiğinde gecikme uzunluğu tüm bilgi kriterlerine göre 1 gecikmeli modeli işaret etmektedir. Dolayısıyla tahmin edilen VAR modeli 1 gecikmeli modeldir (Bkz. EK-1).

VAR(1) modeli için uygulanan Otokorelasyon testinde modelin otokorelasyona sahip olmadığı, değişen varyans problemi görülmediği ve her 3 değişkeninin de normal dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir. Bir sonraki aşamada Johansen eşbütünleşme testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4. Johansen Eşbütünleşme Testi Analiz Sonuçları

Hipotezler	Öz Değer	Trace İstatistiği	%5 Kritik Değer	P-değeri
Yok *	0.507069	36.17983	35.19275	0.0390*
En fazla 1 tane *	0.288274	14.25086	20.26184	0.2725
En fazla 2 tane*	0.112763	3.708930	9.164546	0.4572
Hipotezler	Öz Değer	Max-Eigen İstatistiği	%5 Kritik Değer	P-değeri
Yok *	0.507069	21.92897	22.29962	0.0563*
En fazla 1 tane *	0.288274	10.54193	15.89210	0.2875
En fazla 2 tane*	0.112763	3.708930	9.164546	0.4572
<i>Normalize Edilmiş Eşbütünleşme Denklemi</i>	<i>$\ln fdi = -10.923 + 3.703 \ln pri + 1.019 \ln gdp_i$</i>			

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Elde edilen Johansen eşbütünleşme testi bulguları finansal gelişme, politik istikrar ve kişi başı gelir değişkenlerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini göstermektedir. Bundan sonraki aşamada ise eşbütünleşik olan ilişkinin katsayı tahmini yapılarak politik istikrarın ve kişi başı gelirin finansal gelişmeyi nasıl etkilediği ortaya konulacaktır. Tablo 5’de Eşbütünleşme İlişki Katsayılarına ait bulgular yer almaktadır.

Tablo 5. Eşbütünleşme İlişki Katsayıları

	FMOLS		DOLS		CCR	
	<i>Katsayı</i>	<i>P- değeri</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P- değeri</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P- değeri</i>
<i>lnPRI</i>	1.542** *	0.008 7	2.023** 7	0.024 7	1.523** *	0.008 8
<i>lnGD P</i>	1.412** *	0.000 0	1.382** *	0.000 1	1.429** *	0.000 0
<i>C</i>	- 8.945** *	0.000 0	- 9.628** *	0.000 0	- 8.980** *	0.000 0

DOLS tahmininde öncül ve gecikme sayıları Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiş ve FMOLS tahmininde gecikme sayısı 1 olarak alınmıştır. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 5’de Eşbütünleşme İlişki Katsayılarına ait bulgular FMOLS, DOLS ve CCR tahmincileri ile ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular finansal gelişmeye hem politik istikrarın hem de kişi başı gelirin pozitif katkı sağladığını göstermektedir. Elde edilen katsayıların %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde geçerli olduğu görülmektedir. Ayrıca modeldeki sabit terimlerinde (C) her 3 modelde de anlamlı olduğu görülmektedir. FMOLS sonucuna göre politik istikrardaki %1’lik bir değişimin Finansal Gelişmeyi %1.542 artırdığı söylenebilir. DOLS ve CCR bulguları da sırasıyla finansal gelişmeyi %2.023 ve %1.523 oranında pozitif ve anlamlı şekilde etkilemektedir. Modelde kontrol değişkeni olarak kullanılan kişi başı gelir değişkeni de (*lnGDP*) beklendiği gibi pozitif ve anlamlıdır.

SONUÇ

Finansal gelişmenin ekonomik büyüme ve kalkınmada öneminin tartışılması uzun yıllar önce başlayıp farklı unsurları da içine alarak tartışmanın yönünün değişmesi literatür incelemelerinde görülmektedir. Ekonomik büyümenin sağlanmasında ve toplumların refah seviyelerinin artmasına yönelik uygulanan politikalarda finansal gelişmeye oldukça büyük vurgular yapılmaktadır. Bu sebeple finansal gelişmenin sağlanmasında ekonomilerin hangi şartlar altında olması gerektiği ve sadece ekonomik ortamın değil siyasi, hukuki ve diğer sosyal etmenlerin finansal sistem üzerindeki etkisinin belirlenmesi uygulanan makroekonomik politikaların etkinliğini şekillendirecektir.

Bu çalışmada Türkiye’de politik istikrarın finansal gelişmeyle ilişkisi incelenmiş olup literatürde yer alan çalışmaları destekler nitelikte sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan analizlerde ilk olarak değişkenlere birim kök testleri uygulanmıştır. Birim kök testleri sonucunda modelde kullanılan tüm değişkenlerin seviyede durağan olmadığı ve birinci

farklarında durağan oldukları sonucuna varılmıştır. Değişkenler aynı düzeyde durağan olduklarından aralarındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek amacıyla Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Johansen Eşbütünleşme testi uygulanmadan önce modelde en uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Johansen eşbütünleşme testi bulguları finansal gelişme, politik istikrar ve kişi başı gelir değişkenlerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini göstermektedir. Eşbütünleşme ilişki katsayılarına ait bulgular finansal gelişmeye hem politik istikrarın hem de kişi başı gelirin pozitif katkı sağladığını göstermektedir. Çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde literatürde yer alan ampirik çalışmalar olan Outreville (1999), Girma ve Shortland (2008) Zahra vd. (2017) ile benzer olduğu görülmektedir.

Bir ülkede politik istikrarın olması, en temel olarak ülkeye olan güvenin oluşması, risk ve belirsizliklerin ortadan kalkmasıyla yabancı yatırımların girişini sağlamaktadır. Böylelikle hem ekonomik büyümeye bununla birlikte kişi başı gelirin artmasına ve refah seviyesinin artmasına hem de finansal piyasalara destek olarak gelişime yardımcı olacaktır. Çalışma sonuçlarından hareketle Türkiye’de politik istikrarın finansal gelişime etkisi göz önüne alındığında, gelişmekte olan bir ülke konumunda olan Türkiye’nin yurtiçinde yaşanan terör olaylarıyla mücadele, toplumsal şiddet olaylarını kontrol altına alma, insan hakları ihlalini ortadan kaldırma, genç işsizliğin düşmesine yönelik adımlar atılması ve dış politikadaki sağlam duruş gibi istikrar ortamını hazırlayan durumları sergilemesi, ülkenin geleceğe yönelik ekonomik hedeflerinin gerçekleşmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, M. U. ve Pulok, M. H. (2013). The role of political stability on economic performance: The case of Bangladesh. *Journal of Economic Cooperation & Development*, 34(3), 61-100.
- Ake, C. (1975). A definition of political stability, *Comparative Politics*, 7(2), 271-283.
- Alesina, A., Ozler, S., Roubini, N., ve Swagel, P. (1996). Political instability and economic growth. *Journal of Economic Growth* , 1(2), 189-211.
- Alper, A. E. (2018). BRICS-T Ülkelerinde politik istikrar ve ekonomik performans ilişkisi üzerine bir analiz, *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 49-56.
- Asteriou, D. ve Price, S. (2001). political instability and economic growth: UK time series evidence. *Scottish Journal of Political Economy*, 48(4), 383-399.
- Ayaydın, H. (2015). Politik faktörler ile finansman arasındaki ilişki üzerine: teori ve literatür. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 4(8), 57-73.
- Beck, T., Levine, R. ve Loayza, N. (2000). Finance and sources of growth. *Journal of Financial Economics*, 58, 261-300.
- Berthelemy, J.C., Kauffmann, C., Renard, L. ve Wegner, L. (2002). Political instability, political regimes and economic performance in African Countries, The OECD Development Center, Working Paper.
- Biçen, Ö. F. (2020). Politik istikrar ekonomik büyümeyi sağlamada yeterli bir faktör müdür? BRICS-T ülkeleri üzerine bir inceleme, *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(43).
- Bollen, K. A., ve Jones, S. T. (1982). Political instability and foreign direct investment: the motor vehicle industry, 1948–65. *Social Forces* , 60 (4), 1070-1088.
- Campos, N. F., ve Nugent, J. B. (2002). Who is afraid of political instability?. *Journal of Development Economics*, 67(1), 157-172.

- Campos, N. F., Karanasos, M. G., ve Tan, B. (2011). Two to Tangle: financial development, political instability and economic growth in Argentina. *Journal of Banking and Finance*, 36, 290-304.
- Carmignani, F. (2003). Political instability, uncertainty and economics. *Journal of Economic Survey*, 17(1).
- Creane, S., Goyal, R., Mobarak, A. M., ve Sab, R. (2004). Financial sector development in the Middle East and North Africa. IMF Working Paper 04/201 .
- Çalışkan, Doğan, Z. (2019). Political stability and financial development: evidence from Turkey, *Fiscaoeconomia*, 3(3), 72-79.
- Demetriades, P. O. ve Khaled A. H. (1996). Does financial development cause economic growth? Time-series evidence from 16 countries. *Journal of Development Economics*, 51, 387-411.
- De Haan, J., Siermann, C. L. J. (1996). Political instability, freedom, and economic growth: some further evidence. *Economic Development and Cultural Change*, 44(2), 339-350.
- Demir, Y., Öztürk, E. ve Albeni, M. (2007). Türkiye’de finansal piyasalar ile ekonomik büyüme ilişkisi. *Kahramanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13, 438-455.
- Dutt, P., ve Mitra, D. (2008). Inequality and the instability of polity and policy. *Economic Journal* . 118(531), 1285-1314.
- Ergür, H. O. ve Özek, Y. (2020). Finansal gelişme politik istikrara destek olur mu? Kırılgan Beşli ülkelerinden örnekler. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1): 52-59.
- Feng, Y. (1997), Democracy, political stability and economic growth. *British Journal of Political Science*, 27(3), 391-418.
- Georgiou, M. N., Kyriazis, N. ve Economou, E. M. (2015). Democracy, political stability and economic performance. a panel data analysis. *Journal of Risk & Control*, 2(1), 1-18.
- Girma, S., ve Shortland, A. (2008). The political economy of financial development. *Oxford Economic Papers* , 60 (4), 567-596.

- Goldsmith, A. A. (1987). Does political stability hinder economic development? Mancur Olson's Theory and the Third. *Comparative Politics* , 19 (4), 471-480.
- Gür, T.H. ve Akbulut, H. (2012). Gelişmekte olan ülkelerde politik istikrarın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, *Sosyoekonomi Dergisi*, 17(17), 281-301.
- IMF, (2018). International Monetary Fund Database.
- Kalay, M. ve Çetin, D. (2016). Afrika ülkelerinde politik istikrar ve ekonomik büyüme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 2277-2290.
- Kappel, V. (2009). Financial development and economic performance. ETH Zürich Research Collection Doctoral Thesis.
- Kar, M. ve Pentecost, E. J. (2000). Financial development and economic growth in Turkey: Further evidence on the causality issue. Loughborough University Economic Research Paper
- Karahan, H. ve Karagöl, E.T. (2014). Ekonomik performansın temel taşı: siyasi istikrar, *SETA Perspektif*, 41.
- King, R. G., ve Levine, R. (1993). Finance and growth schumpeter might be right. *Quarterly Journal of Economics*, 108(3), 717-737.
- Law, S. H. ve Singh, N. (2013). Does too much finance harm economic growth. *Journal of Banking & Finance*, 41, 36-44.
- Levine, R. (1997). Financial development and economic growth: Views and agenda. *Journal of Economic Literature* , 35, 688–726.
- Memon, A. P., Memo, K. S., Shaikh, S., ve Memon, F. (2010). Political instability: a case study of Pakistan. *Journal of Political Studies* . 18(1), 31-43.
- Müslümov, A. ve Gürsoy, C. T.(2000). Stock markets and economic growth: A casualty test. *Dogus University Journal*, 2000, 124-131.
- Nomor, T. D. ve Iorember, P. T. (2017). Political stability and economic growth in Nigeria. *IOSR Journal of Economics and Finance (IOSR-JEF)*, 8(2), 45-53.
- Nurudeen, A., Karim, A., Zaini, M. ve Aziz, M. I. (2014). Corruption, political instability and economic development in the economic

community of West African States (ECOWAS): Is there a causal relationship?. *Contemporary Economics*, 9(1), 45-60.

Outreville, J. F. (1999). Financial development, human capital and political stability. UNCTAD Discussion Papers 142 .

Özcan, G. ve Özmen, İ (2019). E7 Ülkelerinde finansal derinleşme ve yoksulluk ilişkisi: Bootstrap panel nedensellik analizi, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 508-521.

Patrick, T. Hugh (1966). Financial development and economic growth in underdeveloped countries. *Economic Development and Cultural Change*, 14, 174-189.

Rajan, R. G. ve Zingales, L. (1998). Financial dependence and growth . *American Economic Review* ,88(3), 559-586.

Rajan, R. G. ve Zingales, L. (2003). The great reversals: the politics of financial development in the twentieth century. *Journal of Financial Economics* .69(1), 5-50.

Sahay, R., Martin C., Papa N'D., Adolfo B., Ran B., Diana A., Yuan G., Annette K., Lam N., Christian S., Katsiaryna., ve Seyed R. Y., (2015). Rethinking financial deepening: stability and growth in emerging markets. IMF Staff Discussion Note 15/08. Washington: International Monetary Fund (May).

Shabbir, G., Anwar, M. ve Adil, S. (2016). Corruption, political stability and economic growth. *The Pakistan Development Review*, 55(4), 689-702.

Şanlısoy, S. ve Kök, R. (2010). Politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme ilişkisi: Kuznets eğrisi yaklaşımı. *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 47(541), 9-19.

Şanlısoy, S. ve Çetin, M. (2017). Türkiye ekonomisinde politik istikrarsızlık-makroekonomik performans ilişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 207-237.

Yalçınkaya, Ö. ve Kaya, V. (2017). Politik istikrarın/istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: dünyanın en büyük ilk yirmi ekonomisi üzerinde bir uygulama (1996-2015). *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, 13(2), 277-298.

Zahra, T., Waheed, A., Mahmood, H. ve Rafique, M. A. (2017). Impact of political instability on financial development of Pakistan, *International Journal of Management Sciences and Business Research*, 6(4).

Ek-1 VAR Modeli (1 Gecikmeli)

Vector Autoregression Estimates

Date: 12/04/20 Time: 13:53

Sample (adjusted): 1986 2016

Included observations: 31 after adjustments

Standard errors in ( ) & t-statistics in [ ]

	D(LNFDI)	D(LNPRI)	D(LNGDP)
D(LNFDI(-1))	-0.022530 (0.20747) [-0.10860]	-0.148218 (0.16052) [-0.92338]	-0.075927 (0.09237) [-0.82197]
D(LNPRI(-1))	0.572861 (0.28022) [2.04435]	0.427303 (0.21680) [1.97091]	0.117973 (0.12476) [0.94558]
D(LNGDP(-1))	-0.681178 (0.42515) [-1.60220]	-0.415345 (0.32894) [-1.26267]	-0.101017 (0.18929) [-0.53365]
C	0.027394 (0.01049) [2.61184]	0.007709 (0.00812) [0.94999]	0.015529 (0.00467) [3.32539]
R-squared	0.223876	0.160011	0.043675
Adj. R-squared	0.137640	0.066679	-0.062584
Sum sq. resids	0.054348	0.032533	0.010774
S.E. equation	0.044865	0.034712	0.019976
F-statistic	2.596085	1.714427	0.411024
Log likelihood	54.38116	62.33474	79.46467
Akaike AIC	-3.250397	-3.763532	-4.868688
Schwarz SC	-3.065367	-3.578501	-4.683657
Mean dependent	0.017430	-0.000800	0.012752
S.D. dependent	0.048313	0.035931	0.019378

BÖLÜM VI

İKTİSADİ GÖRÜŞLER ALTINDA YOKSULLUK OLGUSU ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Assessment of The Phenomen on Poverty Under Economic Views

Suna Şahin¹

¹(Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, e-mail: suna.sahin@yeniuyuzyl.edu.tr

 ORCID 0000-0002-8241-739X.

1.GİRİŞ

Yeryüzü coğrafyasında dünya ticaretinin yayılımı konusu oldukça karmaşıktır. Ülkelerle ticaret yapılmasının altında birçok neden olsa da en temel nedeninin, ülkenin mevcut kaynakları ile üretemeyeceği ya da maliyet unsurlarını dikkate alarak karşılaştırmalı üstünlükleri neticesinde katlanacağı maliyetleri hesaplayarak üretebilecekleri malları almak olduğu söylenebilir.

Ülkeler birçok bakımdan birbirlerinden farklı özellikler taşırlar. Bu durum ülkeleri birbirleriyle ticaret ağı içerisinde bir oluşum kurmaya iter. Çünkü; arz ve talep dengesizlikleri, coğrafi farklılıklar, tüketici zevk ve tercihleri, ulaşım masrafları, iklim yapısı, işgücü potansiyelleri gibi nedenler ülkelerin birbirleriyle ticaret yapmasına neden olmakta ve bu ağı zorunlu hale getirmektedir. Buna ilaveten ülkelerin kendilerinde fazla olan herhangi bir kaynağı israf etmeleri ya da bir malı daha ucuza temin edebilecekken maliyetli bir şekilde üretmeyi tercih etmeleri mantık ilkeleri dışındadır. İnsanların, tüketim ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde üretim seçenekleri sunabilen bir ekonomiye daima ihtiyaçları vardır. Ülke ekonomilerinin başarısı ise ihtiyacı ne denli iyi sağlayabildiklerine göre değerlendirilir. İktisadi iyileşmenin temel yollarından biri, nelerin üretileceği ve üretimin kimlere nasıl dağıtılacağına merkezi bir planlamanın karar vermesine izin vermektir. Ancak bu teoride işe yarıyor olsa da pratikte uygulanması oldukça zordur. Bir diğer alternatif ise üretim seçeneklerinin merkezden değil de fiyat mekanizması aracılığıyla yönlendirilen piyasa mekanizmasına güvenmektir. 18.yüzyılın sonlarından itibaren serbest piyasaların tüketicilerin taleplerine hizmet edebilmek adına üretimi verimli bir şekilde yönlendirebileceği anlaşılmaya başlanmıştır. Bir ekonomiyi bu yolla organize etmek sonraki iki yüzyıl boyunca da geçerli olmuştur. Piyasa mekanizması, merkezi bir planlamanın yardımı

olmadan, arzı talebe göre uyarlamadaki temel sorunun çözümüne yönelik mantıklı bir yoldur. Bununla birlikte en iyi işleyen piyasa mekanizmasının bile malları çok az satın alma gücüne sahip olan yoksul insanların ihtiyaçlarını karşılaması pek beklenemez. Bu nedenle piyasa doğal olarak malları satın alma gücüne sahip olanlara yönlendirme eğiliminde olacaktır. Bazı yerlerde ve zamanlarda daha da fazla olmakla beraber, bu gücün dağılımı oldukça adaletsizdir. Piyasa mekanizması, mülkiyet haklarının temlikine (devlet tarafından hukuki ve adli sistem ile desteklenen) saygı gösterilmesi üzerine ısrarcı bir tavırla birleştiğinde, ortaya çıkan sonuçların aşırı şekilde adaletsiz olduğu yargısına varılabilir. Buna ilaveten adaletsizlik, yoksulluğun yaşanmasında da etkilidir.

Yoksulluk geçmişten günümüze kadar çok önemli bir sorundur. Günümüzde ise bu sorun gerçekten önemli ve kritik bir küresel sorun hâlini almıştır. Bu sebeple yoksulluk üzerinde birçok çalışma ve inceleme yapılmıştır. Hatta yoksulluk sorunun bu kadar gündeme gelmesi, çeşitli kurum ve kuruluşlarca yoksullukla mücadele etmek amacıyla birtakım strateji, politika ve uygulamaların geliştirilmesine neden olmuştur. Bu perspektifte akla gelen sorulardan birisi, küreselleşme sürecinde serbest ticaretin yoksulluğun azaltılmasında etkili bir politika olup olmadığı iken, bir diğer soru da bu sürecin yoksulluğu derinleştirdiği mi yoksa yoksulluktan çıkış için bir anahtar mı teşkil ettiği. Yoksulluğun kalıcı olması, serbest piyasaları ısrarla savunanlar için bile sürpriz olmamalıdır. Bunun farkına varılmasıyla, daha az yoksulluk için piyasa ekonomisini tercih edilen paylaşımlara yönlendirmek için çeşitli çabalar ortaya konulmuştur. Bu çabalardan biri, arzı talebe göre uyarlamada piyasa mekanizmasının avantajlarını korumak ancak paylaşımın daha adil yollarla sağlanmasıdır. Bu durum Hükümetlerin müdahalesinin birincil nedenini oluşturmaktadır. Bu müdahale hem piyasa öncesi dağıtımı hem de piyasaların dağıtımı nasıl yönettiğini etkilemeye yönelik çabaları içermektedir.

2. YOKSULLUK TANIMLARINA KISA BİR BAKIŞ

Ekonomik nedenleri etkin bir şekilde analiz etmek ve soruna potansiyel çözümler önermek için, önce yoksulluğun ne olduğunu tanımlanması gerekir. Farklı düşünce okulları tarafından yoksulluğa verilen tepkilerle ilgili görüşler her birinin kullandığı tanımdan oldukça etkilenir.

Bu nedenle, her birinin benimsediği belirli tanımlardaki farklılıkları değerlendirmek önemlidir. Örneğin, Joseph (2013) yoksulluğu "bir kişinin kaynaklarının (esas olarak maddi kaynaklar) asgari ihtiyaçları karşılamak için yeterli olmaması (sosyal katılım dahil)" olarak tanımlarken, Dünya Bankası tanımlarından birinde ise "yetersiz beslenme", "cehalet" ve "hastalık" gibi daha spesifik koşulları vurgulamakta, aynı zamanda "insan ahlakı"ndan da söz edilmektedir (Coudouel ve diğerleri, 2002). Yoksulluk

kavramı, mutlak ve göreceli yoksulluk gibi niteleyicilerle çerçevelemiştir. Modern ekonominin kurucusu Adam Smith, yoksulluğu doğanın veya geleneğin gerektirdiği gereksinimleri "satın alamama" olarak tanımlamıştır (Smith, 1776). Smith, yoksulluğun geleneksel açıdan sosyal/psikolojik yönünü, doğa üzerinden maddi yönünü açıklamaktadır. Ayrıca, yoksul olarak nitelendirilmemesi gereken bireylerin ihtiyaçlarına yönelik bir sınıflandırma yaparak bu tanımı detaylandırmıştır. Smith'e göre, "sadece yaşamın devam etmesi için gerekli olan mallar değil, ülkedeki bütün insanların (en alt seviyede olanların bile) değerlerine, gelenek ve alışkanlıklara ters düşen her şey bu tanımın içinde yer alır" (Smith, 1776). Böylece doğanın gerekli kıldığı mutlak bir ölçüt ile geleneksel yapıya bağlı olarak ortaya çıkan göreceli ölçütleri harmanlamış olur. Örneğin keten bir gömlek, kesinlikle yaşam için gerekli değildir. Romalılar ve Yunanlılar çarşaf olmadan yaşayabilmişlerdir. Ancak günümüzde, Avrupa'nın büyük kesiminde, itibarlı bir günlük işçi, keten bir gömleği olmadan toplum içinde görünmekten utanacaktır. Söz konusu, hiç kimsenin aşırı bir uygunsuzluk olmadığı sürece içine düşmeyeceği sanılan utanç verici yoksulluk derecesine işaret eden bir ihtiyaçtır" (Smith, 1776). Bu nedenle, klasik ekonomik düşünce okulunun öncüsü için bile, fakir olma durumu ile ilgili bir görelilik unsuru olması gerektiğini doğrularken, aynı zamanda fakir olanların "kötü davranış" eleştirel görüşünü de göstermektedir. Bu eleştirel bakış açısı yoksulluk içinde olanları damgalamanın ve utandırmanın merkezinde yer alan kilit bir noktadır. Karl Marx, yoksulluk kavramının bağlamsal ve göreceli boyutu hakkında daha açık olmuş ve mutlak bir ölçüden söz etmemiştir: "İhtiyaç ve zevklerimiz toplumdaki kaynakları; bu nedenle onları tatmin ettikleri nesnelere değil toplumla ölçüyoruz. Çünkü onlar sosyal nitelikte olduklarından göreceli bir yapıya sahiptirler" (Wood, 1988). 20. yüzyılın başlarında Joseph Rowntree tarafından önerilen yoksulluk tanımı, birincil ve ikincil yoksulluk arasında ayırım yapmaktadır. Birincil yoksulluk yalnızca fiziksel verimliliğin sürdürülmesi için asgari gerekliliklerin karşılanmasındaki "yetersiz kazanç" olarak tanımlanmıştır (Rowntree, 1901). Ona göre ikincil yoksulluk kavramı, görüştüğü kişilerin, belirttiği yoksulluk sınırının üstünde yer almalarına rağmen "bariz ihtiyaç ve bakımsızlık içinde" olup olmadıklarına dair daha öznel bir yargıya dayanmaktadır (Laderchi ve diğerleri, 2003). Bununla birlikte, Rowntree, "yoksul olmama" için bir şartın "banyo ve bahçeye sahip olmayı" içerdiğini belirterek birincil yoksulluk tanımını genişletmiştir (Laderchi ve diğerleri, 2003). Rowntree, yoksulluğu "bir kişinin kaynaklarının (esas olarak maddi kaynakları) asgari ihtiyaçları (sosyal katılım dahil) karşılamaya yeterli olmadığı " durum" olarak tanımlamaktadır (Rowntree, 2013). Bu tanım, yukarıdakiler gibi tarihi tanımlara dayanmaktadır, ancak aynı zamanda bireyin sosyal yaşamının önemini kabul ederek ve salt maddi koşulları değil daha geniş yoksulluk tanımlarından unsurları da benimsemektedir. Dolayısıyla,

yoksulluğun hem mutlak hem de göreceli özelliklerini yakalamaktadır. Amartya Sen, yoksulluk ve kalkınma literatürüne en önemli katkıda bulunan isimlerden biridir. Bir yandan, yoksulluğun göreceli tanımlarının savunucuları ile yukarıdaki tanımlarda vurgulandığı gibi, yoksulluğa mutlak bir bakış açısını savunanlar arasındaki (hala devam eden) tartışmaya ışık tutmuştur. Her iki görüşü de bazı eksikliklerden dolayı eleştirmiştir. Sen 'e göre, "bir kişinin kapasiteleri açısından mutlak yoksunluk, mallar, gelirler ve kaynaklar açısından göreceli yoksunluk ile ilgilidir". Sen, her insanın yoksul olarak nitelendirilmemesi için kullanılabilmesi gereken sabit (yani, hem toplumlar hem de zaman boyunca değişmeyen) bir dizi kapasiteler öngörür. Buradaki fikir, bu gereksinimi yerine getirmek için, alım gücünü geliştirmek için gerekli olan maddi ihtiyaçlar / kaynaklar zamanla ve toplumlar arasında değişebileceğidir (kapasitelerin aksine). Dolayısıyla, yoksulluk, onu sona erdirme araçlarına bağlama bağlıdır, ancak yerine getirilmesi yoksulluğu karakterize eden maddi olmayan hedeflerde bağlama bağlı değildir. Sen, Adam Smith'in yukarıda söz edilen örneğini, 18.yüzyılda haysiyet için keten bir gömleğe duyulan ihtiyaçla ilgili olarak, belirli ihtiyaçların mutlak memnuniyetinin nihayetinde bir kişinin diğerlerine karşı göreceli konumuna bağlı olduğunu göstermek için kullanır. Mesele şu ki, keten gömlekler -yani, malzeme/kaynak temeli- "kamu onuru" -yani maddi olmayan kapasite / amaç- için olmazsa olmaz bir gereklilik değildi ama kesinlikle Adam Smith zamanında öyledi. Bu nedenle, aynı mutlak hedef (örneğin, "kamu haysiyetini" elde etmek), farklı bağlamlarda farklı göreceli maddi ihtiyaçlar gerektirir (örneğin, eski Yunanlılar ve 18.yüzyıl Britanya'sı). Böylece, bireyi çevreleyen sosyo-ekonomik çevre, bu yoksulluk kavramına görelilik duygusu verir. Sen'e göre "yoksulluk, kapasiteler alanında mutlak bir kavramdır, ancak çoğu zaman meta veya özellikler alanında göreceli bir biçim alacaktır" (Sen, 1983). Belirli mutlak seviyelerde yapabilirlik/ kapasitelere duyulan ihtiyaç maddi mallar, kaynaklar ve gelirler açısından göreceli ihtiyaçlara dönüşebilir. Bunun bir başka örneği, günümüz ağ ekonomilerinde gelişmiş iletişime erişim ihtiyacının artması olabilir. İleri iletişim teknolojisi servislerine ihtiyaç, başkalarıyla iletişim kurabilme temel gereksinimi karşılamak ve sosyal izolasyondan kaçınma gereksiniminden doğmuştur. Geçmişte, (aynı) toplumsal katılım hedefine ulaşmanın, günümüzde olduğu kadar bu tür son teknoloji mal ve hizmetlerin kullanılmasını gerektirmediğini söylemek mümkün olacaktır. Peter Townsend, yoksulluğu "toplum tarafından yaygın olarak onaylanan faaliyetlere, geleneklere ve diyetlere katılıma olanak sağlamak için gerekli kaynakların eksikliği" olarak tanımlar (Townsend, 1979) ve, bu tamamen göreceli bir ölçüdür. Bu tanımdan, yalnızca kazançların değil, farklı kaynak türlerinin de incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır (örneğin, miras alınan ve birikmiş servet de kilit öneme sahiptir). Townsend'e göre, bireylere tahakkuk eden kaynakların akışı, her

biri için çalışan bir dizi farklı sistem tarafından yönetilmektedir. Yoksulluk, kısmen bu sistemlerin kombinasyonunun bir sonucudur. Ücret ve sosyal güvenlik sistemleri gibi bazıları, diğerlerine kıyasla, nüfusun daha büyük paylarını etkiler. Townsend'in göreceli yoksulluk tanımı, yoksulluğun beraberinde getirebileceği dışlama etkisinden açık bir şekilde bahsedilmesi açısından diğerlerinden daha rafine bir versiyondur; onun zihninde göreceli yoksulluk, bir kişinin "kaynaklarının ortalama bireyin veya ailenin komuta ettiği kaynakların çok altında olduğu ve aslında olağan yaşam kalıplarından, geleneklerinden ve faaliyetlerinden dışlandığı" bir durumdur (Seymour, 2009).

Sosyal dışlanma, literatürde önerilen yoksulluğun bazı açıklamalarının önemli bir yönüdür. Dünya Bankası (Ravallion ve Chen, 2008), "yoksulluğu ölçmek için kullanılan yaygın bir yöntemin gelir veya tüketim seviyelerine dayandığını" belirtmektedir. Bir kişi, tüketim veya gelir düzeyi, temel ihtiyaçları karşılamak için gereken asgari düzeyin altına düşerse yoksul olarak kabul edilir. Bu minimum düzey genellikle "yoksulluk sınırı" olarak adlandırılır " Dünya çapında yoksulluk tahmin edilirken, aynı yoksulluk sınırı kullanılmalı ve ülkeler arasında ortak bir birimde ifade edilmelidir. Bununla birlikte, Dünya Bankası (2004), yoksulluğun "refahta belirgin yoksunluk" olarak tanımlandığı farklı ülke koşullarına uyarlanabilir yoksulluğun daha ayrıntılı bir tanımını da sunmaktadır. Onuru ile yaşamak için gerekli olan hizmetleri ve temel malları, düşük gelirle edinmemeyi içerir. Yoksulluk aynı zamanda düşük sağlık ve eğitim düzeylerini, temiz su ve sanitasyonla yetersiz erişimi, yetersiz fiziksel güvenliği, (politik) söz sahibi olmamayı ve kişinin hayatını iyileştirmek için yetersiz kapasite ve fırsatları da kapsar". Hem mutlak hem de göreceli unsurları sergileyen bu tanım, yoksulluğun çok boyutlu karakterini ve anlaşılması zor olan "haysiyet" kavramını içeren çok geniş bir tanımını oluştururken, politik ve bireysel özgürlüklerin önemini, tartışılan diğer tanımlardan çok daha fazla vurgulamaktadır. Yoksulluk tuzağı "kendi kendini güçlendiren mekanizmalar" nedeniyle yoksulluğun devam etme eğiliminde olduğu bir durumdur (Azariadis ve Stachurski, 2005). Bu olumsuz geri bildirimler, yoksulluk ile yetersiz beslenme, sigortaya erişim eksikliği, nüfus artışı, bozulmuş bir çevre ve hatta ekonomik büyüme gibi bir dizi durum arasında bulunur.

3. YOKSULLUK NEDEN VAR VE NASIL ÖLÇÜLÜR?

Yoksulluğu, yoksul erkek ve kadınların davranışlarından sorumlu tutma çabaları uzun süredir vardır ve hala devam etmektedir. Yoksulluk, fakir insanların tercihlerine - tembel ya da tedbirsiz olmalarına ya da risk almaya isteksiz olmalarına - ya da yaptıkları geçmiş hatalara atfedilir. Aralarında geçen bir diyalogda, F. Scott Fitzgerald'ın "zenginler sizden ve benden farklıdır" dediği, Ernest Hemingway'in ise "Evet, daha çok paraları var" diye yanıtladığı iddia edilmektedir. Fitzgerald'ın görüşü, yoksulluğu

insanların özelliklerindeki farklılıklara atfetmek olarak yorumlanabilir bunun tersine, Hemingway'in farklı görüşü, toplumları, insanların yaşamlarında karşılaştıkları, piyasaların ve kurumların gelir dağılımındaki rolünden kaynaklanan kısıtlamalara daha derinlemesine bakmaya yönlendirmektedir. Yoksul insanların farklı davranışları şaşırtıcı değildir. Kararlarında, gelir etkisi yeterince önemli bir parametredir. Ekonomi, davranışların yoksulluğu yaratan ekonomik ve sosyal faktörlerden (gittikçe artan) nasıl etkilendiğinin anlaşılması için derin incelemeler yapar. Yoksul insanları yoksulluklarından dolayı suçlamak yerine, yoksul erkek ve kadınların karşılaştığı kısıtlamalara işaret eder. Bu kısıtlamaların mevcut kurumların, piyasaların ve hükümetlerin yetersizlikleri ile ilişkisini inceler, kısıtlamalarının nasıl olduğu ve nasıl gevşetilebileceği konusuna dikkat çeker. Makro ekonomiden mikro ekonomiye; teorilerden amprik bilimlere; fakir ülkelerden zengin ülkelere kadar ekonominin tüm alanlarını içerir. Ekonominin ayırt edici bir özelliği, politikayla yakın ilişkisidir ve yoksullukla ilgili politikalar bu ilişkinin merkezinde yer alır (Ravallion, 2016). Yoksullukla ilgili geçmiş yazılar bazen yoksulluğu açıklamak veya ortadan kaldırmak yerine onu mazur görmeyi amaçlamıştır. Fakir insanları tanımlamak için genellikle önyargılı bir üslup kullanılmış, daha şanslı olan kesimin ayrıcalıklarını haklı çıkarmaya yönelik olmuştur. Yoksullukla ilgili geçmiş bilimsel yazıların her zaman yoksul insanlara fayda sağladığı söylenemezken, yoksulluk konusunun modern bilim dalının birçok alanını ne kadar şekillendirdiği dikkate değerdir. Yoksulluk veya yakından ilgili konular üzerine ilk araştırmalar modern psikoloji (özellikle on altıncı yüzyılın başlarında Jean Luis Vives), epidemiyoloji (Dr. John Snow'un on dokuzuncu yüzyıl Londra'sındaki kolera salgınlarının nedenlerine ilişkin öncü araştırmalarında olduğu gibi), ev ekonomisi (Ernst Engel'in on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Almanya'daki yoksul ve yoksul olmayan insanlar arasındaki harcama davranışlarındaki farklılıklara ilişkin çalışmaları gibi), sosyal bilimler (Charles Booth'un on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Londra'daki yoksullukla ilgili itinalı gözlemsel çalışmaları gibi), makro ekonomi (özellikle John Maynard Keynes'in 1930'ların başındaki Büyük Buhan'da ortaya çıkan kitlesel işsizliğin nedenlerini anlama çabalarında) ve elbette kalkınma ekonomisi çemberindedir (Ravallion, 2016:9).

Kişi başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), bir nüfusun ortalama gelirinin en yaygın olarak kullanılan ölçüsüdür. İnsanlar “düşük gelirli bir ülke” veya “ekonomik büyüme” den söz ettiklerinde, neredeyse her zaman, nüfus büyüklüğüne göre normalize edilen GSYİH düzeyini veya değişikliklerini kastederler. GSYİH, bir ekonomide belirli bir dönemde (genellikle bir yıl)yurtiçinde ister yerli ister yabancı kişiler tarafından üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa değerinin bir ölçütüdür. Tarihsel not verilmesi gerekirse, Simon Kuznets, 1930'larda ABD Kongresi'ne sunduğu bir raporda, GSYİH kavramını icat etmekte

anılmaktadır. Kuznets, GSYİH hesaplamasındaki sorunların farketmiştir. O'na göre; açık ve kesin GSYİH tahminleri aldatıcıdır. Emtia ve hizmetlerin dolaşımında gelirin ayrıştırılıp ölçüleceği aşama seçiminde ulusal toplama eklenecek olan çeşitli mal ve hizmetlerin dahil edilmesi, hariç tutulması ve değerlendirmesi temelinde, 'ulus' tanımlanmasında teorik sorunları ortaya çıkarır. Son olarak, tahminler arasındaki farklılıklar, kullanılan istatistiksel veri türleri ve kullanılan yöntemlerdeki farklılıklardan kaynaklanabilir (Simon, 1933:5). Yoksulluğu ölçmek için "gelir kavramını" kullanmak, refah için önemli görülen tek şeyin gelir olduğu anlamına gelmez. Metalara hâkimiyetin bir kişinin refahı için araçsal olarak önemi vurgulanmakla beraber, diğer faktörlerin de kişi refahında etkili olduğu görüşü, ekonomide uzun zamandır kabul görülmektedir. Bu, diğer faktörlerin yoksulluk ölçümünü ne kadar etkilediği; gelirin nasıl ölçüldüğüne, farklı koşullara izin verecek şekilde nasıl ayarlandığına ve yoksulluk sınırının nasıl belirlendiğine bağlıdır. Neredeyse tüm yoksulluk ölçütlerinin temel bileşeni, hane halkının tüketim veya gelirinin hesaplanmasını içeren bir hane anketidir. Gelir anketlerinin tüm gelir kaynaklarının benzer bir muhasebesini yapması beklenir, ancak uygulamalar ayrıntı ve bütünlük açısından farklılık gösterir. Yoksulluk sınırı, belirli bir bağlamda yoksul olarak kabul edilmemek için gerekli görülen sabit bir asgari ekonomik refah düzeyi olarak tanımlanabilir. Bu, tüketim veya gelir açısından mutlak veya göreceli olabilir. Pek çok ülke tarafından kullanılan yoksulluk sınırları mutlak ancak (küresel olarak bakıldığında) ülkeler arasında görecelidir ve daha zengin ülkelerde daha yüksek sınırlar görülmektedir (en azından belirli bir gelir düzeyinin üzerinde). Son olarak, hane halkı anketi, her bir yoksulluk sınırının altında kaç kişinin yaşadığını ve bunların hangi tüketim veya gelir düzeylerine sahip olduğunu belirlemek için kullanılır. Burada bireylerin ya da hane halklarının hepsi, yoksulluk sınıra yakın mı yaşıyor yoksa bir sınıf diğerlerinden çok daha fakir durumda mı? Sorularına cevap aranır. Genellikle, bu ankette mikro (hane düzeyinde) veriler kullanılır. Ancak, pratikte kullanılan yöntemlerin eksiklikleri vardır. Mesela, hane içi eşitsizlikler büyük ölçüde göz ardı edilmektedir. Sağlık bakımı ve eğitim gibi piyasa dışı mallara erişim eksikliğiyle bağlantılı yoksulluk, standart ölçümlerde çoğu zaman iyi yansıtılmamaktadır (Ravallion, 2016 : 232).

4. İKTİSADİ GÖRÜŞLER DÜNYASINDA YOKSULLUĞA GENEL BAKIŞ

18. yüzyılın sonlarına yakın, egemen ekonomik düşünce okulu, yurtiçinde ve yurtdışında yoksulluğu sosyal bir fayda olarak görmüş ve ana ülke ekonomisi için gerekli olduğunu öne sürmüştür. Diğer şeyler eşit olduğunda, daha az yoksul bir toplumun tercih edileceği kabul edilmiş olabilir, ancak diğer şeyler eşit görülmemiştir. Yoksulluk, işçileri teşvik etmek ve ücretlerini düşük tutmak ve böylece güçlü, küresel olarak

rekabetçi bir ekonomi yaratmak için gerekli görülmüştür. Bu dönemde yoksulluğa karşı devlet müdahalelerine şüphe ile bakılmıştır. Günümüzde ise yoksulluğa bakış bu perspektiften farklıdır. Yoksulluk, bugün yaygın bir şekilde kalkınma için bir ön koşul olmaktan çok kalkınma üzerindeki bir kısıtlama faktörü olarak görülmektedir. 16. ve 18. Yüzyılların büyük bir bölümünde baskın iktisat teorisi merkantilizm olmuştur. 18. yüzyılın sonları, sanayileşmenin etkisiyle, Britanya, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da bir ekonomik dönüşüm döneminin başlangıcıdır. İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi, bir dizi akıllı ve karlı teknik yeniliğin üretimde uygulanmasıyla başlamıştır. 1776'da Adam Smith ile doğan uluslararası ticaret teorisi ile serbest piyasa ekonomisine geçiş dünya üzerinde ticaret ağının önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur. Merkantilist düşüncesin savunduğu koruyucu politikaların yerini serbest ticaret politikalarının alması böylece ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ülkelerin refah ve kalkınma seviyeleri açısından önemli olmuştur. Klasikler, serbest ticaretin ülkelere üretim olanaklarından daha ileri bir düzeyde tüketime olanak sağlayacağını savunmuşlar bu durumun ise ülkelerin refah düzeyini artıracığını ortaya koymuşlardır. Büyüme, iktisadi üretim potansiyelindeki artışı yansıtmaktadır. Bir ülkede GSYİH içindeki reel artış ya da üretim olanakları eğrisinin sağa kayması -yani üretim kapasitesindeki artış- iktisadi büyüme olarak adlandırılır. Diğer bir ifadeyle bir ülkenin ihracatının artması üretiminin artması anlamı taşıyorsa o ülkede iktisadi büyüme gerçekleşiyor demektir. Serbest ticaret politikalarının benimsenmesi ekonomik büyümeyi tetikleyeceği bunun sonucunda da gelir seviyesinde artış dolayısıyla yoksulluğun azaltılması yönünde uygun bir tercih olarak görülmekteydi. Ülkelerin ekonomik olarak büyümelerine imkan sağlayacağı savunulan serbest ticaret politikalarının yoksulluğu da azaltacağı yönünde birçok çalışma literatürde yer almaktadır. Büyümeyi arttırıcı politikalar aynı zamanda yoksulluğu azaltıcı politikalar olarak kabul edenlerle (Dollar ve Kraay, 2001:27) bu görüşe karşı eleştirilerde bulunup karşı çıkanlarda (Milanovic, 2002 :18 ve Rodrik, 2001:19) olmuştur. Serbest dış ticaret politikalarının kaynaklardaki etkinliği daha da artırdığı dolayısıyla arttırıp mal ve hizmet üretim miktarını yükselttiği buna karşın korumacı politikaların kaynaklardaki etkin dağılımı bozduğu ve rekabet fikrini aşağıya çektiği düşünülmektedir. Şöyle ki korumacılık politikalarının monopolü beslediği düşünülürse yeniliklerin olmayacağı ya da rekabetin azalıp piyasalarda durgunluk yaşanacağı, bürokrasinin artıp, kaynak israfı rüşvet ve yolsuzlukların artacağı durumlar ortaya çıkacaktır. Bu husus ise gelir seviyesi düşük olan yoksul kesimin daha da yoksullaşmasına sebebiyet verecektir. Korumacılık politikalarının temelinde aslında ülkelerin ulusal güvenlik ihtiyaçları ya da ülkelerinde kurulmuş olan Genç Endüstri Tezi (Bebek Sanayi Argümanı) olarak kabul edilen ileride gelişerek karşılaştırmalı üstünlük elde edileceğine inanılan endüstriler için bu güce

kavuşuncaya kadar korunması gerekliliği yatmaktadır. Serbest ticaret ve korumacılık politikaları iktisat dünyasında farklı bakış açıları yaratmıştır. Buna göre bu politikalar ülkede yaşayan lehine ve aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Şöyle ki serbest ticaret ülkede yaşayanların lehine sonuçlar doğururken, korumacı politikalar ülkede yaşayanların aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Bu görüş iktisatçılar arasında uzun bir süre kabul görmüş olsa da daha sonraları Stolper- Samuelson tarafından eleştirilmiştir.

4.1. STOLPER-SAMUELSON GELİR DAĞILIMI TEORİSİ VE SERBEST TİCARET

Stolper-Samuelson Teoremi, üretim faktörleri endüstriler arasında hareket halindeyse, ticaret politikası üzerindeki bölünmelerin faktör çizgileri boyunca oluşacağını öngörür. Tersine; faktörler hareketsizse, bölünmeler endüstri çizgileri boyunca oluşacaktır. Ticaret politikası tercihlerinin önemli belirleyicileri üretim faktörleri olarak bulunmuştur. Bununla birlikte, istihdam endüstrisi de ticaret politikası konusundaki tercihlerin belirlenmesine yardımcı olur. Bu sonuçlar, kısmi faktör hareketliliği ile tutarlıdır (Stolper ve Samuelson, 1941). Stolper ve Samuelson, serbest ticaretin herkese eşit sonuçlar doğurmadığı ifade etmiş olup, eğer ülkeler serbest ticaret politikası uygulamayı seçerlerse ihracat endüstrilerinde yoğun kullanılan faktörün lehine sonuçlar elde etmiş olacaklardır. Eğer korumacılık politikasını uygulamayı seçerlerse de ithalata rakip endüstrilerde yoğun kullanılan faktörlerin yararına sonuçlar ortaya çıkacaktır. Kısacası serbest ticaret ile ülke hangi üretim faktörüne bol olarak sahipse orada reel gelir artışı yüksek olacak, hangi faktöre kıt olarak sahipse orada da reel gelir düşecektir. Korumacılık ve serbest ticaret politikalarına iktisatçıların bakış açıları açısından değerlendirme yapan Stolper ve Samuelson, iktisatçıların bakış açısını değiştirmeyi başarmıştır. Dış ticaret politikası araçlarından en önemlileri arasında bulunan gümrük tarifeleri, gelir sağlamak ve ithalata rakip yerli endüstrileri korumak amaçlı kullanılmaktadır. Gümrük tarifeleri, ithalata konu olan malların yoğun olarak kullandığı faktörü korumaya yönelik görünse de aynı zamanda, ihracata konu olan ürünün yoğun kullandığı üretim faktörünün gelirini azaltıcı etki yapmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 72).

4.2. KLASİK TEORİ VE YOKSULLUK

18. ve 19. yüzyıllarda geliştirilen klasik ekonomi, hem değer hem de dağılım teorilerini içermektedir. Bir ürünün değerinin sadece o ürünün üretim maliyetlerini bağlı olduğu düşünülmekeydi. Klasik ekonomideki maliyetlerin açıklanması, aynı anda dağıtımın bir açıklaması olarak da görülmekteydi. Bu yaklaşım David Ricardo ve Adam Smith'in öne çıkan çalışmalarını içeriyordu. Genel olarak, klasik teori piyasada gerçekleşen değişimlerin sonuçlarının verimli olduğunu ve dolayısıyla ücretlerin bireysel üretkenliği doğru bir şekilde yansıttığını varsaymaktadır. Buna

göre, yoksulluk esas olarak üretkenliği olumsuz yönde etkileyen zayıf bireysel seçimlerin (örneğin, zayıf "öz kontrol eksikliği") bir sonucu olarak görülmektedir ancak altta yatan genetik yeteneklerdeki saf farklılıkların da yoksulluğun potansiyel nedenleri olduğu kabul edilmektedir. Bireyler tarafından yapılan "yanlış" seçimler, kendilerini "yoksulluk veya refah tuzağı" içinde bulmalarına neden olabilir. Yoksulluğu önlemek için asgari düzeyin ötesinde, devlet müdahalesi genellikle olumsuz bir ekonomik verimsizlik kaynağı olarak görülüyor. Yoksul bireyler ve bir bütün olarak toplum arasında yanlış teşvikler üreterek, refah programları yoksulluğun potansiyel bir nedeni veya güçlendirilmesi (refah bağımlılığı yoluyla) olarak algılanır. Hükümetler, en fazla, fakir insanlar ters ekonomik teşvikleri düzeltmek için destekleyici faaliyetlere veya tehditlere ihtiyaç duyduklarında müdahale etme hakkına sahiptirler. Bu görüş kapsamındaki politika reçetelerinin büyük bir çoğunluğu, yoksun bireylerin bir an önce işgücüne katılabilmeleri için üretkenliklerini artırma çabalarına odaklanmaktadır (ancak bazı bireyler - genç, hasta, yaşlı - katılamaz ve alternatif desteğe ihtiyaç duyar). Bu geniş tanımlayıcı özellikler göz önüne alındığında, klasik gelenek içinde, her biri yoksulluk nedenleri olarak farklı faktörlerin altını çizen birkaç farklı yaklaşım ayırt edilebilir. Bu yaklaşımlara aşağıda değinilmiştir (Davis ve Martinez, 2014:15).

4.2.1 DAVRANIŞSAL / KARAR TEMELLİ TEORİ

Esping-Andersen'in (1990), farklı gelişmiş ülkelerde halihazırda kullanılan farklı refah modellerinin "üç rejim" sınıflandırmasında öne sürdüğü gibi, yoksulluğa ilişkin klasik görüşler, çoğunlukla, bireylerin refahı gibi sonuçlarının sorumluluğunu kendi ekonomik kararlarına atfetme eğiliminde olan piyasa-destekli, laissez-faire ilkesine tekabül etmektedir. Bu nedenle, insanlar nihayetinde tamamen bireysel eksikliklerle bağlantılı olan yoksulluk deneyimlerinden sorumlu tutulmalıdır. Rank ve diğerleri (2003), bu bireysel özelliklerin "Çalışkan bir iş ahlakı veya erdemli ahlak eksikliğinden düşük eğitim seviyeleri veya rekabetçi piyasa becerilerine" kadar uzanan bir yelpazede, 1970'lerin ortalarından beri zemin kazandığını iddia ettikleri bir görüş öne sürer. Bu, yoksulluğa neden olan bireysel özelliklerin "verilmiş" olduğu veya piyasa güçleri tarafından belirlendiği düşünüldüğünde, devletin müdahalede bulunabileceği fiilen hiçbir rol olmadığı anlamına gelir. 19. yüzyılda, "yoksulluğun gerekli olduğuna" inanıldığı zamanlar da davranışsal bakış açısı yaygın görüş olarak benimsenmiştir. Bu teoriye göre, yoksulluk gereklidir, aksi takdirde işçiler çalışmak için motive olmayacaktır (Townsend, 1979). İlgili politika, o zamanlar "erdemli işle" ilişkilendiren laissez-faire kavramlarıyla iç içe geçmiştir. Yoksulluk konusundaki bu duruş, Victoria Yoksullar Yasası'nda olduğu gibi "azınlık için şartlı refah" ilkesinden de oldukça etkilenmiştir. Bu ilkeden türetilen politika reçeteleri, yardımseverlik ve gönüllü çaba yoluyla azami yardım sağlarken, kamusal

yeniden dağıtım harcamalarını düşük tutmaya ve araçların test edilmesine odaklandı. Bu nedenle, yoksulluk meselesinin bu anlayışı, yoksulların, piyasa başarısızlığının bir sonucu değil, kendi çabalarındaki ve kapasitelerindeki eksikliklerin bir sonucu olan yoksunluğa dönüştüğü inancı etrafında döner (Townsend, 1979). Düşük üretkenliğin ve/veya piyasalara katılmamanın bilinçli seçimin sonucu olduğunu öne süren bu klasik literatürde, bireylerin kendilerinin sonuçlarını etkilemede aktif bir rol oynadıklarına inanılmaktadır. Onları çevreleyen sosyal ve/veya politik çevre çok az veya hiç rol oynamamaktadır. Öyle ki, altta yatan en önemli öncül, başka seçenekler mevcut olmasına rağmen, ekonomik kaynaklara erişimlerini sınırlayan ve böylece yoksulluğa düşme riskini artıran seçimler yapmalarıdır (Blank, 2010). Bu, yaklaşımın savunucularının, yoksulluğu hafifletmek için bir önlem olarak sübvansiyonların kullanılmasına karşı çıkmasına yol açmıştır. Kasarda ve Ting (1996), diğerlerinin yanı sıra, insanların çalışmak için bir teşvikten yoksun olduğu bir "refah tuzağını" önlemek için refah transferlerine aşağıdaki alternatif küçük ölçekli önlemler önermektedir. Bu önlemlerden ilki, uygun fiyatlı konutları ademi merkezileştirmek ve transit seçeneklerini iyileştirmek; ikincisi, sosyal yardımları azaltmak ve vergi teşvikleri yoluyla ücretleri artırmak ve üçüncü olarak, sosyal hizmet personelini, refah alıcılarının refahından işe geçmelerine yardımcı olmak için eğitmektir. Teşvikin gerçek boyutu hakkında anlaşmazlık olsa bile yanlış hizalama etkisi, ikinci tür politika seçenekleri klasik düşünürler tarafından yaygın olarak teşvik edilmiş ve İngiltere gibi gelişmiş endüstriyel ülkelere benimsenmiştir. "Olumsuz kararlar" argümanı, yoksullukla mücadele programlarının, iş, eğitim ve sağlık hizmetleri açısından fırsatlar geliştiren ve fırsatlar sunan uzun vadeli kalkınma yardımı yerine, yoksullara kısa vadeli gelir yardımı sağlamayı amaçladığı zaman en çok ortaya çıkar. Yoksullar için sübvansiyonlar mevcut olduğu sürece, yoksulluktan kaçmaya yönelik davranışsal caydırıcı unsurların geçerli olabileceği ileri sürülmektedir. İngiltere de dahil olmak üzere gelişmiş dünyanın çoğunda, bu mantık "refah bağımlılığı" konusunda büyük bir tartışma ve endişe yaratmıştır.

4.2.2 YOKSULLUĞUN ALT KÜLTÜRÜ

Nesiller arası yoksulluk teorileri, klasik teorilerde vurgulanan davranışsal tercihlerin, genetik bir bileşen veya yetiştirme nedeniyle hanedan ailelerinde nesiller boyunca aktarıldığını iddia etmektedir. Bu nedenle, işlevsiz ailelerde büyüyen çocuklar, rol model olarak hareket eden atalarının sapkın davranışlarından beslenirken "yoksulluk yoksulluğu doğurur" (Blank, 2010). Bu perspektiften ortaya çıkan, yoksullukla ilgili tutumların nesiller arası aktarımının kalıcı bir "yoksulluk kültürü" yoluyla sürdürülebileceğini, yoksul ailelerin düşük ekonomik yollarla başa çıkmasına yardımcı olabileceğini ileri sürmektedir. Yoksulluk alt kültürünün en önde gelen isimleri arasındaki Oscar Lewis, toplumun en

yoksul kesimlerinin "büyük ölçüde kendi kendini sürdüren" ayırt edici özelliklere sahip özel bir alt grup oluşturma eğiliminde olduğunu öne sürmektedir. Kısacası O, "yoksulluğun, istikrarlı ve kalıcı, nesilden nesile aile çizgileri boyunca aktarılan dikkat çekici bir şekilde bir yaşam biçimi olduğunu" belirtmiştir (Lewis, 1965). Bu alt kültürün temelini oluşturan bir dizi sosyal ve psikolojik özellikleri sıralamıştır. Bunlar; hazı erteleyememe, kalabalık odalar ve sık sık şiddete başvurmaktır. Bununla birlikte, yoksulluk alt kültürü yoksullukla eşitlenmemelidir. Örneğin, "ABD'deki yoksulluk sınırının altındaki nüfusun sadece %20'si yoksulluk kültürüne ait olarak sınıflandırılabilir." Bu tür teoriler, yoksulluğa yönelik çözümlere olan ilginin piyasa mekanizmalarından bireysel düzeyde eğitim ve karakter reformuna, yüksek maliyetli yeniden dağıtım politikalarından düşük maliyetli sosyal çalışmaya ve toplum psikiyatrisine yönlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu nedenle, yoksulluk alt kültürü (yoksulluk döngüsü ile eşdeğer), yoksulluğun toplum çapında bir yapısal problemden ziyade artık bir kişisel veya ailevi olgu olarak ele alındığı bir teoridir. Teoriye göre, bir piyasa ekonomisinin, gelir dağılımına yansıyan tahsis edici sonuçları, yoksulluk hikayesinin bir parçası değildir. Bu nedenle, klasik literatür dizisine ilişkin tüm teoriler doğrultusunda refah ve gelir dağılımı amaçları açısından geniş kapsamlı sonuçları olabilecek politika eylemleri, desteklenmemektedir.

Yoksulluğun bu potansiyel açıklamasının aldığı ana eleştiriler şunlardır Townsend (1979):

➤ Yoksul birey grupları arasında gözlemlenen ortak tutum ve örüntülerin yorumlanmasında önyargı: Bu, belki de bu görüşe karşı yapılan ana itirazdır ve yoksulluk kültürünü ayırt etmek için yaygın olarak kullanılan kriterlerin çoğunun Batı, orta sınıf değerleri (yani, orta sınıf arka plan /önyargılara karşı) açısından formüle edildiği argümanına dayanmaktadır.

➤ Kontrolsüz, bireysel yönelimli araştırma metodolojisi: Ampirik çalışmalarda, değerlerin, inançların ve kurumların bireyler üzerindeki etkisi büyük ölçüde incelenmemiştir ve hatta dikkate alınmamıştır.

➤ Yanlışlık: Alt kültür yoksulları ile yoksulların geri kalanı arasındaki sınırlar, ölçülmekten de ziyade genellikle usulüne uygun olarak bile belirtilmemiştir.

➤ Tutarsızlık: Fakirlerin doğal olarak sahip olduğu düşünülen değerler ve tutumlar fakir insanlar tarafından kabul edilmediğinde, yoksulluk alt kültürü kavramı uygulanamaz. Karşı argümanla; gözlemlenen tutumlar ve koşullar, içsel değerlerden ziyade dışsal nedenlerin sonucu olabilir.

➤ Refahı sürdürme seçiminin arkasındaki ana itici güçler olarak eğitim ve çalışma ile ilgili tutumlara işaret eden ampirik kanıtların hala

sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Dış faktörlerin (çevresel ve yapısal) hala daha büyük bir rol oynadığına inanılmaktadır (Jung ve Smith, 2007).

Son olarak, yukarıda tartışılan her iki klasik yoksulluk teorisi için de geçerli olan önemli bir politika sonucu, Blank'ın (2010) iddia ettiği gibi, yoksulluğun içsel kişisel zayıflıkların bir sonucu olup olmadığı veya taklit edilebilecek uygun davranış eksikliğinin (yani, zayıf rol modelleri), herhangi bir politika girişimi her zaman bireylerin davranışlarında yapıcı bir değişim yaratmayı hedeflemelidir. Genel yoksulluğun azaltılması (örneğin, nakit transferleri), teşvik sorunlarına yol açtığı düşünüldüğünden, ilk etapta yoksul bireylerin zararlı alışkanlıklarını ve işlevsiz davranışlarını teşvik ettiği için tavsiye edilmez.

4.3. NEO-KLASİK TEORİ VE YOKSULLUK

Alfred Marshall tarafından 1890'da "Ekonominin Temel İlkeleri" eserinin yayımlanması, Neo-Klasik ekonominin ortaya çıkmasına yönelik en önemli adım olarak kabul edilir. Marshall, fiyatı, arz ve talep eğrilerinin kesişmesiyle açıklamıştır. Farklı piyasa "dönemlerinin" tanıtılması Marshall'ın literatüre kazandırdığı önemli bir yenilik olmuştur. Klasik geleneği temel alan neo-klasik teori, piyasa temelli rekabetçi bir ekonomik sistem içinde bir bireyin yoksulluk yaratmada üretkenliğini belirleyen ve başlangıçta eşit olarak dağılmayan yeteneklerin, becerilerin ve sermayenin rolünü vurgular. Dışsallıklar, ahlaki tehlike ve olumsuz seçim gibi piyasa başarısızlıklarının yanı sıra eksik bilgiler de yoksulluğun artırıcıları olarak görülmektedir (Davis, 2007). Belirsizlik, yoksulluğa neden olmada önemli bir rol oynayabilir, çünkü yoksullar refahlarına yönelik şoklara karşı daha savunmasızdır (örn. durgunluk, hastalık, aile çöküşü). Klasik düşüncede olduğu gibi, neo-klasik düşünürler arasında da hükümetin rolü hakkında şüpheler vardır ancak piyasa başarısızlıklarını ele almak için, bazı durumlarda, seçilen politikalar gerekçelendirebilir. Örneğin, mikro kredi veya Birleşik Krallık'ta kredi birlikleri, tamamen ekonomik açıdan bakıldığında potansiyel olarak değerli görülmekteydi. Bunun nedeni, bu birliklerin gelirlerindeki dalgalanmalarla karşı karşıya kaldıklarında veya küçük bir işletme kurmak istediklerinde fakir bireylere borç vermekle ilgili ahlaki tehlike riskinin üstesinden gelebilmeleridir. Aksi takdirde, ahlaki tehlike yüksek sosyal maliyetlere ve/veya kredinin kullanılabilirliği kısıtlamalara neden olur. Son olarak, klasik yaklaşımla eleştirilen kötü seçimler, bazen teşvikleri değiştirmeyi amaçlayan "küçük ölçekli politikalar" yoluyla kısmen çözülebilecek bilgi sorunları olarak rasyonalize edilebilir (Banerjee ve Duflo, 2012). Refah teorisinin ikinci refah Teoremi sayesinde Pareto-verimli bir tahsisin en iyi şekilde yürütülmesi koşuluyla yeniden dağıtımdan sonra elde edilebileceği-eşitsizliği azaltmayı amaçlayan yeniden dağıtım politikaları verimlilik açısından tarafsız olabilir. Bununla birlikte, klasik görüşe benzer şekilde, neo-klasik ekonomistler genellikle çoğu pratik durumda, örneğin,

verimlilik açısından çok yüksek bir maliyete maruz kalmadan tam gelir eşitliği hedefine ulaşılamayacağı konusunda hem fikirdir. Gerçekten de, mevcut refah ekonomistleri Kaldor-Hicks kriterine uymaktadır. Bu kriter gere, kamu politikası, kayıplardan fazla kazanç üretirse haklı çıkar, böylece politikadan kazananların kaybedenleri telafi etmesi her zaman mümkün olur(ikinci refah teoremi sayesinde); bu tazminat fiilen gerçekleşmese bile(Jung ve Smith, 2007). Gerçekten de, faydaların kişilerarası karşılaştırılmasının uygunsuz olduğu inancı ve ilgili Kaldor-Hicks kriteri nedeniyle, neo-klasik okuldaki pek çok kişi yoksulluğun azaltılmasını eşitlik pahasına verimliliğe odaklanmaya yol açan öncelikli bir ekonomik hedef olarak görmemektedir; verimliliği artırmak için yoksulluğun azaltılması hala arzu edilebilir olarak görülebilir. Bu, klasik iktisatçılar, Marshall (yanı sıra Keynes gibi) ve ilk neo-klasiklerle tezat bir durumu oluşturmaktadır. Şöyle ki, bireyler arasındaki faydayı karşılaştırmanın geçerli olduğuna ve gelir boyunca azalan marjinal fayda olduğuna, yani fazladan bir birim gelirin fakir bir insan için zengin bir kişiden çok daha değerli olduğuna ve bu nedenle yeniden dağıtımın faydayı arttırdığına inanmaktadırlar.

4.3.1 PARASALCI YAKLAŞIM VE YOKSULLUK

Bu görüşe göre, gelir ve tüketim aynı anda ana faiz değişkenlerini ve herhangi bir yoksulluk analizinde kullanılacak ana ölçüm birimlerini oluşturarak sahnenin merkezini almaktadır. Burada belirtildiği gibi, neo-klasik yaklaşım gelirin marjinal üretkenliğe bağlı olduğunu varsaymaktadır. Temel varsayım, tek tip parasal ölçütlerin bireyler ve durumları arasındaki ilgili tüm heterojenliği başarılı bir şekilde yakalayabileceğidir. Bhalla (2002), gelirin yoksulluğun azaltılmasında birincil düşünce olması gerektiğini, çünkü gelirin yoksulların satın alma gücü elde etmesini sağladığını, aksi taktirde yoksullar için mevcut olmayan kaynaklara erişim sağladığını (böylece kaynak eşitsizliği sorununu ele aldığını) ve yoksulların ücretsiz kamu mallarını satın almasına veya almasına izin verdiği için gelirlerin yoksulluğun azaltılmasında önemli bir faktör olması gerektiğini savunmaktadır. Para temelli ölçümlerinde, pazarlanmayan mal ve hizmetlerin değerini girmek için farklı yöntemler kullanırlar (Laderchi ve diğerleri, 2003). Bu yaklaşımı izleyen ekonomistler için, yoksulluğun parasal ölçümlerinin ana cazibesi, refahın, bireylerin harcama veya gelir verileri ile tahmin edilen toplam tüketimi olarak ölçülebilmesidir; yoksulluk ise, belirli yoksulluk sınırı tarafından verilen bazı asgari kaynak seviyesinin altında kalması olarak tanımlanır. Parasal yaklaşım altında, para birimi cinsinden ifade edilen göstergelerin birçok temel boyutta yoksulları belirlediğine inanılmaktadırlar. Rowntree'nin (1901) çalışmasının öncülüğünü yaptığı asgari haklar yaklaşımı, bu parasal yoksulluk görüşünde gruplandırılabilir. Çünkü, herkesin hakkı olması gereken maddi kaynakların düzeyi olarak belirli bir

gelir düzeyini önermektedir. Rowntree, dengeli bir beslenme düzeni için gerekli olan için parasal gereksinimleri, giyim ve kira için tahmini ihtiyaçları da içine alacak şekilde tahminde bulunarak bir yoksulluk sınırını hesaplamıştır. Belirtildiği gibi, bu çizginin altında olanlar birincil yoksulluk içinde olarak kabul edilmiştir. Yoksulluk sınırının üzerinde olmasına rağmen, "açık bir ihtiyaç ve sefalet içinde" yaşadıkları kabul edilenler, ikincil yoksulluk içinde olarak sınıflandırılmıştır. Rowntree tarafından yoksulluğun kavramsallaştırılmasının en dikkat çekici özellikleri, nesnel olduğu inancı, dışsal bir değerlendirmeye dayandığı (yani, yoksulları dahil etmeme) ve sorunun bireyselci bir bakış açısı olduğu gerçeğidir (yoksul insanların bireysel koşulları dışındaki faktörlerden kaynaklanmadığı) (Laderchi ve diğerleri, 2003).

Parasal yaklaşımın bazı eleştirileri şunlardır:

➤ Yaklaşımın geçerliliği, tüketimde ifade edilen faydanın refahın güvenilir bir tanımı olup olmadığı, para harcamasının tüketim seviyesini tatmin edici bir şekilde yakalayıp kapsamadığı ve kaynaklardaki bir eksikliğin yoksulluk olarak tanımlanabilecek her şeyi kapsayıp kapsamadığı gibi, bir dizi önceden bilinmeyen varsayıma dayanmaktadır (Laderchi ve diğerleri, 2003).

➤ Volatilité ve ortalama gelir çok önemlidir. Bu da gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesine ve insan ve diğer sermaye biçimlerine yatırım yapma yeteneğine bağlıdır. Yoksullar doğum, boşanma, hastalık ve durgunluk gibi şoklara karşı savunmasızdır. Ayrıca, geçici olarak fakir ve ısrarla yoksulları ayırt etmek için zaman içinde yoksulluğu ölçmeye ihtiyaç duyulabilir (Ulimwengu, 2008).

➤ Gerçekten de, varlıklar ve gelir yoksulluğun anahtarıdır. Aslında tasarruf, borç, dayanıklı tüketim malları, mal sahibi tarafından işgal edilen konutlar, ulaşım ve çocuk bakımı gibi işle ilgili masraflar ve fiyatlardaki coğrafi farklılıklar dahil olmak üzere cari gelirin ihmal ettiği çeşitli faktörler vardır. Buna ek olarak, sosyal mallardan ve hizmetlerden kaynaklanan hizmet akışının ihmal edilmesi, genellikle olduğu gibi, politika reçetelerinin özel gelir elde etmeyi teşvik etmek ve kamu mallarının sağlanmasına karşı önyargılı olabileceği anlamına gelir (Dollar ve Kraay'ın (2004). Bu, büyümenin yoksullar için iyi olduğu görüşüne uygun olarak ortaya çıkar. Gerçekten de parasal yaklaşım, yoksulluğu sosyal bir olgu olarak değil de bireysel bir değerlendirme olarak tanımlar.

➤ Çoğunlukla, beslenme gereksinimleri bu yaklaşımın bir parçası olarak yoksulluk sınırının temelini oluşturur. Bununla birlikte bireyler arasındaki farklı metabolik hızlar, aktiviterler, büyüklük, cinsiyet ve yaş, beslenme yeterliliğinin kendi aralarında farklılık gösterdiği anlamına gelir ve bu da "herkese uyan tek beden" yoksulluk sınırının etkili olmadığı anlamına gelir. Benzer şekilde, farklı tatlar ve fiyatlar, farklı

bağlamlarda herhangi bir beslenme düzeyini sağlamak için ne kadar gelire ihtiyaç duyulduğunu etkiler.

➤ Teori bireylere odaklanmıştır ancak veriler genellikle dağılımın oldukça düzensiz olabileceği hane halkı düzeyindedir. Örneğin erkekler ve kadınlar, yetişkinler ve çocuklar arasında vb.

➤ Değer yargıları, fakirlerin katılımı olmadan "dışarıdan" yapılır.

Özetle, parasal yaklaşım yoksulluğu cari gelirden türetilen tüketim açısından dar bir şekilde tanımlar, bireylerin ihtiyaçlar ve tercihler açısından özdeş olduğunu ve tamamen bireysel bir bakış açısıyla toplumun, sosyal malların ve sosyal etkileşimin potansiyel faydalarından özdeş olduğunu varsaymaktadır. Bu yaklaşımdan ortaya çıkan ana politika mesajı, yoksulların ihtiyaçlarını karşılamak için ücret ve istihdamı artırmak için GSYİH'nın genişlemesi için çaba gösterme ihtiyacıdır. Parasal bir kavramın kullanılması, hemen para birimlerinde de ölçülen gelirlerin üretilmesine dayanan bir çözüme dönüşür.

4.3.2 VARLIKLAR VE FİNANSAL / GELİR RİSKİ

Parasal yaklaşımdan yola çıkarak, son zamanlarda yaygın olarak atıfta bulunulan yoksulluk ve sosyal dışlanmanın neo-klasik bir açıklaması, varlık kıtlığının görülme sıklığıdır. Bunun altında yatan genel teori, yeterli düzeyde varlığa sahip olan hanelerin, elde tutulan varlıkları çeşitlilik gösterebileceğinden gelirlerindeki dalgalanmalardan daha az etkilenmesidir. Bu nedenle, olumsuz bir gelir şokuna maruz kaldıklarında yoksul olma riski, varlığı fakir hane halklarına göre daha düşüktür (yani, gelir riskine daha kolay dayanabilirler). Bu bağlamda, Ulimwengu (2008), çok az varlığın elde tutulması nedeniyle gelir çeşitlendirmesinin olmamasının hem yoksullaşma olasılığını hem de yoksulluğun süresini etkilediğini özellikle asıl iş güvenli olmadığı ve bir ailenin kendi iç durumunun değişkenliğe yatkın olduğu durumlarda- iddia etmektedir. Bu yoksul haneler arasında ortak bir özelliktir. Ayrıca, hem yoksulluk oranlarını hem de kalıcılığını artırmada önemli olanın sadece özel varlıkları biriktirememeye değil, aynı zamanda sosyal varlıklar (sağlık ve eğitim gibi) olduğunu da belirtmektedir. Ayrıca, bir hane halkının servet stoğu, başka bir nedenden ötürü yoksulluğa neden olma ve onu sürdürme konusunda büyük bir rol oynayabilir. Çünkü varlıklar bir nesilden diğerine aktarılabilirliğinden, zaman içinde sosyal hareketliliği azaltabilir. Bu noktalar, nakitten beşeri sermayeye kadar ekonomik olarak değerli her tür varlık için farklı derecelerde geçerlidir Hayat sigortası ve emeklilik programları gibi daha az likit olmasına ve dolayısıyla gelir şoklarının etkisini iyileştirmede daha az etkili olmasına rağmen, konut da değerli bir varlıktır. Yoksullar, tasarruf etmeyi zor bulmakla karakterizedir, bu da genellikle banka hesapları olmadığı ve ayrıca finansal piyasalarda ayrımcılıkla karşı karşıya kalabileceği anlamına gelir. Buna göre, varlık

yoksulluğunu azaltmak için, ABD'de önerilen bireysel gelişim hesaplarının (yani, yoksullar için uygun tasarruf hesapları) uygulanması düşünülebilir (Johnson ve Mason, 2012). Yoksullar, aynı zamanda, doğrudan borçlandırılmalı “Temel” banka hesaplarıyla daha düşük enerji fiyatları gibi, bankacılığın sunduğu çeşitli yan hizmetlere erişimden de yararlanacaklardır. Daha sonra yoksullar, gelir şoklarına karşı koruma sağlayabilen ve uzun vadede, gelir dalgalanmalarının etkilerine karşı koymak için yeterli bir zenginlik seviyesine yol açabilecek kendi kendini güçlendiren bir varlık biriktirme sürecine başlamalarını sağlayan düşük maliyetli kredi piyasalarına erişimin kolaylaştırılmasına ihtiyaç duyarlar. Bu bağlamda, mikro kredi veya kredi birliklerinin gelişimi önemli bir rol oynayabilir. De Freitas ve diğerleri (2009), yoksulluk açısından özellikle savunmasız bir grup olan yaşlılar için hayat sigortası veya emeklilik planlarına sahip olmanın önemini vurgulamaktadır. Yoksullar için devlet sübvansiyonları ile uygun yasalarla teşvik edilen uzun vadeli hayat sigortası ve emeklilik maaşı birikimi emekliler arasında yoksulluğun önlenmesinde büyük bir yol olabilir. Gerçekten de, bu yazarlar hayat sigortası eksikliğinin yoksul emekli haneler arasında genel bir özellik olduğunu bulmuşlardır. Bunun acil politika sonucu, bu risklerden kaçınmak için düşük tasarruf kapasitesine sahip bireyler arasında gelecek için tasarrufların teşvik edilmesi gerektirir.

4.3.3 TEŞVİKLER, PİYASA BAŞARISIZLIKLARI VE KREDİ PİYASALARINA ERİŞİM

Banerjee ve Duflo (2012), yoksulların kendi çıkarlarına aykırı kararlar vermesinin üç nedenini ortaya koymaktadır. Birincisi, yoksullar o kadar az kaynağa sahipler ki, arzu edilen diğer amaçlar için sağlıktan vazgeçmek zorunda kalabilirler. İkincisi, örneğin, gelişmiş bir ülkede obeziteye yol açabilen optimal diyetten sapmalar, bilgi eksikliğini yansıtabilir. Son olarak emeklilik, kendini kontrol etme ve şimdiki tüketim önyargısı gibi davranışsal kısıtlamalar vardır. Yazarlar, ikinci argümanın fakir insanların sadece tembel ve hoşgörülü olmalarıyla karıştırılabileceğini iddia etmektedirler, ancak daha zengin insanların farklı olmadığını, sadece ilk etapta bu maliyetlerle karşılaşmadıklarını savunmuşlardır. Örneğin, onların yaşlılıktan tasarruf etmeye ve tüketimi ertelemeye zorlayan emeklilik planları var ve daha kaliteli ve daha çeşitli bir diyete sahipler. Tüm bu faktörler, bilgi asimetrisi biçimindeki piyasa başarısızlıklarının ve olumsuz teşviklere neden olan diğer kısıtlamaların belirtisidir. Bu koşullar, sonuçta yetersiz tasarrufların potansiyel nedenleri olarak tanımlanmıştır. Bu da, çaba / işlem maliyetlerinin yanı sıra pahalı idari maliyetlerin de dahil olduğudur. Bu yazarların önerdiği şey, fakirlerin hayatını marjinal olarak iyileştirebilecek müdahalelerdir. Sachs (2005) tarafından önerildiği gibi derin kurumsal reformlardan pratik, sahada doğrudan yardıma doğru odak değişikliği anlamında radikal bir

yeniden düşünme önermişlerdir. Bu yardım, küçük ölçekli transferleri, davranış değişikliğini teşvik eden politikaları ve sübvansiyonları içermektedir. Örneğin, yoksullar eğitime geri dönüşlerin düşük seviyelerde düşük ve sadece daha yüksek seviyelerde yüksek olduğuna ve daha yüksek seviyelere ulaşamayacaklarına inanıyorsa, daha düşük seviyelere yatırım yapmak için çaba sarfetmek istemeyebilir ve çocuklar ücretsiz olsa bile okuldan uzak tutulabilir. Bu durumda, bilgi ve inançları değiştiren müdahalelerin güçlü etkileri olabilir. Ele alınan diğer konular arasında iş kurma sorunları, doğum kontrol ihtiyaçları ve iyi beslenmeyi seçmek için teşvikler bulunmaktadır. Bu "küçük düşünme" yaklaşımını çevreleyen ana eleştiriler bireysel düzeydeki sorunların üstesinden gelmenin getirdiği kazanımların, göreceli terimlerle karşılaştırıldığında mutlak olarak oldukça küçük olduğu gerçeğini içerir (Rosenzweig, 2012). Dahası, bazıları yoksulların yeni küçük işletmeler kurma mücadelesinin, bunun yerine yoksullar için istihdam fırsatlarının artırılmasına odaklanılması gerektiği anlamına geldiğini öne sürüyor. Bilgi maliyetleri nedeniyle, bu mikro düzey politikaların uygulanmasının maliyeti, toplam düzeyde yoksullukla mücadele etmek için tasarlanan tam teşekküllü programlara kıyasla paradoksal olarak daha yüksek olabilir. İnsanları yoksulluktan kaçmasını engelleyen temel kısıtlamaları bulmak ve ondan kaçamayanların hayatlarını marjinal olarak iyileştirmeye odaklanmak, yine de birbirini tamamlayan gündemlerdir. Piyasa başarısızlığı ile ilgili sorunların bir başka kaynağı da işgücü piyasasındaki becerilerin özellikle düşük işgücü geliri elde edenler için uyumsuzluğudur (Pemberton ve diğerleri, 2013). Yoksulluktan kaçınmak için sadece niceliğin değil, aynı zamanda becerilerin türünün de önemli olduğunu, yani yanlış olanlara sahip olmanın yoksulluğu artırabileceğini vurguluyorlar. Bu sorunun arkasındaki piyasa disfonksiyonu, işgücü piyasasındaki eksik / asimetrik bilgi, yoksulların karşılayamayacağı eğitim ve öğretim maliyetleriyle de bağlantılı olabilir. Ayrıca, Machin (2009), dezavantajlı geçmişte sahip çocukların, becerilerdeki yetersizlikleri artıran başarı ve eğitim düzeyleri açısından daha kötü olduğunu belirtmektedir. Bunun daha sonraki yaşamda yoksulluk üzerindeki etkisi vasıfsız işçilere olan talebin azalmasıyla daha da kötü bir hale dönüşebilir. Besley ve Burgess (2003), yoksulluğa yol açabilecek piyasa başarısızlıklarının türlerine bir çözüm olarak işgücü ve ürün piyasalarının düzenlenmesinin yararlarını tartışmışlardır. Onlara göre, piyasaların kamu düzenlemesi, bu tür piyasa başarısızlıklarının yoksulluğun bir nedeni olduğu veya yoksulluğun piyasa başarısızlığının kendisi olarak kabul edildiği sürece yoksulluğun gidericisi olarak kabul edilebildiğidir. Bununla birlikte, aşırı düzenleme, yoksulluğun azaltılması için de bir engel oluşturabilir. Çünkü özel girişimciliği engelleme ve yatırım ortamını kötüleştirme, böylece ekonomik faaliyeti ve istihdam yaratmayı azaltma eğilimindedir. Bununla birlikte, aşırı düzenleme, özel girişimciliği engelleme ve yatırım ortamını kötüleştirme eğiliminde

olduğundan, dolayısıyla ekonomik faaliyeti ve istihdam üretimini azalttığı için yoksulluğun azaltılması için bir engel oluşturabilir. İşaret ettikleri gibi, ampirik olarak, bir iş kurma ile ilgili işlem maliyetlerinin daha yüksek olduğu ülkelerin genellikle piyasaları en yoğun şekilde düzenlenmiş ülkeler olduğu gösterilmiştir. Bu durumda, düzenleme kamu yararına zarar verir ve yoksulluğu teşvik etmektedir. Benzer şekilde, işçi yanlısı düzenlemenin en düşük gelirli kişilerin haklarını ve gelirini korumaya yardımcı olabileceği düşünülse de, ekonomik büyüme üzerinde kısıtlayıcı bir etkisi varsa, tipik klasik iddiasında yer alan "eşitlik kazanımları, asgari ücret gibi yasaların getirdiği verimlilik maliyetinden ağır basamaz " görüşünden yola çıkarak, daha yüksek yoksulluk ile de ilişkilendirilebilir (Persky, 2004). Bu nedenle, kapitalistler ve emekçiler arasındaki güç dengesini düzeltme girişimleri, sonunda yoksullara zarar verebilir. Sıkı düzenleme ayrıca, birincisinde istihdamın güvende olduğu ve düzenleme ile korunduğu, ikincisinde istihdam güvencesiz olduğu ve yoksulluğa yol açabileceği bölümlere ayrılmış birincil ve ikincil işgücü piyasalarına da yol açabilir. İspanya bu modelin tipik bir örneğidir. Kredi piyasalarına erişim eksikliği de yoksulluğun ek bir nedeni olarak da tanımlanmıştır. Çünkü yeterli teminatı olmayan bireylerin yoksulluktan kurtulabilecek iş faaliyetlerine başlamalarını engellemektedir (Granville ve Mallick, 2006). Bu sorun, ilgili ekonomik varlıkların düşük seviyesinin yanı sıra asimetrik bilgi, ahlaki tehlike ve kredi piyasalarına özgü olumsuz seçim sorunu ile açıkça bağlantılıdır. Krediyeye erişim eksikliği ile varlıkların eksikliği arasındaki nedensellik yönü her iki yönde ve ters bir şekilde işlediği için bir "kısır döngü" olabilir. Likidite ve teminat kısıtlamaları gibi kalıcı kısıtlamalar, insanların yoksulluktan kaçınmak için yeterli kaynak/varlıklar biriktirmesini engeller. Bu da dönüşlü olarak kredilere erişim olasılığını düşürür. Bu geri bildirim süreci etkili bir şekilde bir yoksulluk tuzağına neden olur (Ulimwengu, 2008). Besley ve Burgess (2003), temel finansal kavramlarda eğitim seviyesinin daha düşük olması nedeniyle yoksul bireylerin bu fırsatlardan yararlanmasının zor olması durumunda, krediyeye erişimin insanları yoksulluktan kurtarmada oynadığı rolün nitelikli olması gerekebileceğini öne sürmektedir. Bu yazarlar yine de bu eksikliklerin yoksulların krediyeye erişimini genişletmenin avantajlarını geçersiz kılmadığını iddia eder. Eğitimde olduğu gibi, sadece ekonomik büyüme ile yoksulluğun azaltılması arasındaki (pozitif) esnekliği arttırmakla kalmayıp (ekonomik büyümenin sunduğu fırsatlara geri dönüşleri daha muhtemel hale getirerek), aynı zamanda iş fırsatları ve finansal kaynakların mülkiyeti açısından bir yeniden dağıtım biçimi (böylece eşitsizliği azaltma) olarak da hareket eder. Dahası, tipik olarak daha eğitim seviyeleri düşük olmasına rağmen, düşük gelirli haneler mükemmel para yöneticileri olmak zorundadır. Çünkü özellikle esnek ve düşük maliyetli kredi limitlerine erişimleri olmadığında her kuruluşun önemi vardır. Bu bağlamda, mikro kredi, yoksullara borç vermenin ahlaki tehlike

sorununun üstesinden geldiği için ekonomik açıdan özellikle değerli görülmektedir. Yerel halk grupları (dönüşümlü olarak kredi alan) tarafından kredi kullanımının akran takibi olduğu ve genellikle erkeklerden daha sorumlu olan kadınlara kredi verildiği için teminata ihtiyaç yoktur. Bangladeş'teki Grameen Bankası önemli bir örnektir (Bornstein 2005).

4.4 KEYNESYEN /LİBERAL TEORİ

Liberal teori, yalnızca piyasa çarpıklıklarının değil, aynı zamanda çeşitli yönleriyle geniş bir az gelişmişliğin de yoksulluğa neden olduğu fikri etrafında dönmektedir. Bu arada Keynesçiler, büyümenin ekonomik kalkınmayı destekleyebileceğini ve böylece yoksulluğu azaltabileceğini, dolayısıyla esas olarak istemsiz işsizlikle mücadele için makroekonomik düzeyde (mali ve para politikası yoluyla) hükümetin müdahalesini daha da haklı çıkarabileceğini öne sürmektedirler.

4.4.1 SERMAYE VE KAMU MALLARININ SAĞLANMASI

Liberal yaklaşımda (Sachs, 2005), bir ülke veya bölgedeki az gelişmişliğin ana belirtileri şunlardır: yetersiz beşeri sermaye seviyeleri (sağlık, beceri ve eğitim), işletme sermayesi (makine ve binalar), altyapı (ulaşım, güç ve sanitasyon), doğal sermaye (uygun toprak), ortak kurumsal sermayesi (hukukun üstünlüğü ve güvenlik) ve bilgi sermayesi (üretkenliği artırmak için gerekli teknik bilgi). Sachs'ın yaklaşımı, yoksulluğa karşı müdahalenin tasarlanmasında "klinik" olma ve "herkese uyan tek boyut" yerine koşullara uyum sağlama ihtiyacı konusunda yenilikçidir. İnsanlar gibi ekonomiler, bir kısımdaki başarısızlıkların (örneğin yolsuzluk) başka yerlerde başarısızlığa yol açtığı (örneğin piyasa sistemleri) ve "hastalıkların" farklı olduğu karmaşık sistemler olarak görülmelidir (Davis, 2007). Dikkate alınması gereken faktörler arasında bir yoksulluk tuzağının varlığı, ekonomik politika çerçevesi, mali çerçeve ve mali tuzaklar, fiziki coğrafya, yönetim kalıpları ve başarısızlıklar, kültürel engeller ve jeopolitik yer almaktadır. Bu bağlamda, belirli bir ülkedeki yoksulluk, örneğin piyasaların işleyişini olumsuz etkileyen, yolsuzluğun var olduğu çok zayıf bir kurumsal çevrenin varlığından büyük ölçüde etkilenebilir. Diğer yandan, en önemli faktör coğrafi izolasyon olabilir, ve bireylerin belirli bir refah seviyeye ulaşması için gereken temel mal ve hizmetlerin ithalatını engelleyebilir. Bu nedenle, bu bakış açısına göre, makro düzeyde bu çok çeşitli faktörlerin önemi, her bir özel durumda tartışılmalıdır ve ancak o zaman, yoksullukla mücadele için özel, özel bir politika gündemi tasarlanabilir. Benzer argümanlar, gelişmiş ülkelerde yerellik veya bölge düzeyinde uygulanabilir. Eleştirmenler, Sachs yaklaşımının, 1950'lerde oldukça popüler olan ancak işe yaradığına dair çok az kanıt gösteren, kitlesel yardımlarla yoksulları yoksulluk tuzağından kurtarmaya yönelik "büyük itme"ye benzediğini savunmaktadırlar. Belki de yaklaşım, yoksullara "yukarıdan aşağıya" değil, daha "aşağıdan

yukarıya” olmalıdır. Bu yaklaşım kapsamında temel kabul edilen sermaye stoklarından bazıları, Samuelson (1955) tarafından tanımlanan kamu mallarının özelliklerine, yani bir bireyin başka bir birey için kullanılabilirliğini azaltmadan tüketebileceği ve kimsenin dışlanmadığı bir ürüne uygundur. Ekonomistler, kamu mallarını "rakip olmayan" ve "dışlanamaz" mallar olarak adlanmaktadırlar. Örnekler hukukun üstünlüğü ve güvenlidir. Liberal-Keynesyen teorinin bu tür kamu yararının önemini kabul etmesi, kısmen Sen'in yapabilirlik yaklaşımıyla uyumlu olduğu anlamına gelir. Bu yaklaşım altında vurgulanan fikir, "arzunun yerine getirilmesi" için önemli olan kaynakların elverişliliğinden çok kaynakların yeterliliğidir (Laderchi ve diğerleri, 2003). Dolayısıyla hem dışsallıklar hem de kamu malları, yoksulluğun genel tablosunda kapasiteler açısından anlaşılan önemli unsurlardır. Liberal ekonominin en önde gelen öncüsü J. M. Keynes, piyasa güçlerinin ekonomik kalkınmayı teşvik edebileceğine inanmakta ve bu da yoksulluğa karşı en önemli araç olarak algılamıştır. Bu bağlamda, Keynesyen modelin çıkış noktası, neo-klasik paradigma ile aynıdır; ekonomik büyüme nihayetinde yoksulluğun sona ermesinde etkili faktör olarak kabul edilir. Aslında, genellikle neo-klasik iktisadın babası olarak kabul edilen Marshall, Keynes'in ve sonraki yeni Keynesçi bilim adamlarının çalışmalarını büyük ölçüde etkilemiştir. Marshall ve sonraki neoklasik yazarlar, eğitimin beşeri sermayeyi artırarak, bireylerin piyasada daha verimli olmalarına, daha yüksek bir iş sınıfına ulaşmalarına, vasıfsız işgücünü kıtlaştırmalarına ve sonuç olarak da basit bir arz argümanı ile vasıfsız gelirlerini artırmalarına izin verdiğini iddia etmişlerdir (Jung ve Smith, 2007).

4.4.2 MAKRO BAKIŞ AÇISIYLA YOKSULLUK

Neo-klasik teorinin perspektifindeki en büyük değişim, önceki daha çok mikro yönelimli modeller ile karşılaştırıldığında liberal teoride makro tarafa daha fazla vurgu yapılmasında yatmaktadır. Bu nedenle Keynes'de eğitimin önemini benimsemiştir. Ancak beşeri sermayenin bu önemli yönünün teşvik edilmesindeki vurgu, birikimine yol açan bireysel kararlar üzerinde değil, daha ziyade, kamu eğitimine toplu yatırım yoluyla beşeri sermaye birikiminin teşvik edilmesidir. Bu nedenle, hükümetin ekonomideki rolü sahnenin merkezinde yer almaktadır. Yoksulluğa karşı hükümet müdahalesinin, istemsiz işsizlikle mücadele etmekten beşeri sermaye birikimini teşvik etmeye ve halk eğitimine yatırım yoluyla, hem ünlü çarpanlar yoluyla ekonomik büyümeyi teşvik edebilecek hem de kalkınma yoluyla yoksullukla mücadele edebilecek çok çeşitli ekonomik konularda gerekli olduğu ileri sürülmektedir. Bu, ekonominin her alanında hükümetin varlığının sınırlandırılması gerektiği şeklindeki klasik ve neo-klasik görüşle tam bir tezat oluşturuyor. Keynesyen liberal bir perspektiften, yoksulluk esas olarak isteler bile; işsiz kalan, çalışmayan veya çalışması beklenmeyen bazı azınlıkların talihsizliği ile

açıklanmaktadır. Bu nedenle, devletin “düzenlemek, takviye etmek ve teşvik etmek, ancak empoze etmemek” için hareket etmesi gerekmektedir (Townsend, 1979). Bu teori, yoksulluğun, belirli koşullar altında nakit ve aynı yeniden dağıtım vergisini haklı çıkaran piyasa başarısızlıklarının bir yansıması olabileceğini öne sürmektedir. Keynes ve yeni Keynesçilerin vurguladığı makroekonomik değişkenler kümesinden, istihdamdaki olumlu etkisiyle birlikte toplam yatırım, yoksulluğun azaltılmasına izin veren büyüme türünün oluşturulmasında anahtar unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Girişimcilik yatırımı düşükse, bu durum işgücü tedarikçileri arasında işsizlik ve yoksulluk oranlarını yükseltecektir. Bu nedenle, vergiler veya tahvil ihracı yoluyla elde edilen devlet gelirinin kamu yatırımlarına aktarılması önerilmektedir. Bu, Keynes'in kendi sözleriyle, “yatırımın toplumsallaştırılması” olarak görülmektedir (Jung ve Smith, 2007). Girişimciler aynı zamanda, doğrudan vergiler artırılırsa tasarruf etmek yerine kârlı projelere yatırım yapmaya yönlendirilecekti. Ekonomik büyüme, istihdam ve yoksulluğun azaltılması gibi tamamlayıcı hedeflere ulaşmak için kamu yatırımlarına odaklanma, en yüksek çarpan etkilerini göstermeleri açısından stratejik olduğu düşünülen bazı önemli sektörlerde en güçlü yöntemdir. Bu sektörler temel olarak altyapı ve insani gelişme veya eğitim sektörlerine karşılık gelmektedir. Bu alanlara kaynak enjekte ederek, özel sermaye yatırımlarının takip ettiği, aktiviteyi daha da artırdığı ve katma değer yaratarak yoksulluğun hafifletilmesine yardımcı olduğu düşünülmektedir. Dahası, büyüyen bir ekonomi, yoksulluğu azaltacak şekilde istihdam büyümesini teşvik etmeyi başarırorsa, o zaman bunu yapmak caziptir. Bu şekilde yoksullukla mücadele programlarını finanse etmek için vergi oranlarındaki artışlara başvurma ihtiyacını ortadan kaldırır; vergi geliri otomatik olarak artarken, daha düşük yoksulluk sayımı, yoksullukla mücadele programlarına olan talepleri azaltmaktadır (Jefferson, 2012). Büyüme, toplumun tüm üyelerinin gelirlerini artırma eğiliminde olacağından, mutlak yoksulluğu azaltması muhtemel olsa da, ekonomik faaliyetin genişlemesinin göreceli yoksulluğu üzerindeki olumlu etkileri, sadece ekonomik büyümenin izin verdiği ortalama gelirdeki artışa, gelir dağılımının varyansında bir azalma eşlik ettiği veya ortalama gelir düzeyindeki artışı telafi etmeyen dağılımda bir artış eşlik ettiği sürece geçerli olacaktır (Granville ve Mallick, 2006). Dickens ve Ellwood'un (2001) belirttiği gibi, genellikle GSYİH'da ki büyümeye eşlik eden ücretlerdeki artış, ortalama ücret artsa bile, ücret dağılımı da onunla birlikte artarsa, göreceli yoksullukta artışlara neden olabilir. Ortalama ücretin de artması koşuluyla, mutlak yoksulluk üzerindeki etki belirsizdir. Bu hipotez, yoksulların "büyüme vagonu"ndan ayrılmalari durumunda yoksulluk oranlarının ekonomik büyümeye rağmen devam edebileceği ve hatta büyüebileceği teorisine karşılık gelmektedir (Dickens ve Ellwood, 2001). Yeni Keynesçilerin gelirdeki genel büyümenin yoksulluğun ortadan kaldırılmasında en etkili tek unsur olduğuna inandıkları düşünüldüğünde,

bu yaklaşımda dağılımla ilgili endişeler hala ön planda değildir (Morazes ve Pintak, 2007). Yoksulluğu azaltmak için büyümenin sürdürülebilir olması gerekmektedir. Bu, işgücü ve sermaye büyümesi açısından toplam arzın talep artışına eşlik etmesi durumunda olmalıdır. Ancak genellikle talep, arzın önünde hızlanır ve sürdürülemez patlamalara yol açar ve ardından derin durgunluklara yol açacaktır. Bu tür modeller finansal serbestleşmeye eşlik edebilir.

4.4.3 İŞSİZLİK VE YOKSULLUK

Liberal görüşe göre, yoksulluğun birincil kaynağı olarak işsizliğe verilen en büyük önem, bireylerin işgücü geliri almazlarsa, yoksul olma olasılıklarının daha yüksek olduğu mantığına dayanmaktadır. Yoksulluğun işsizliğe olan bu duyarlılığı, eğer yoksul bireyler yaşamları boyunca kesintili, kısa istihdam dönemleri yaşama eğilimindeyse, aslında güçlendirilebilir. Bir işe kaydolan yoksul insanlar, maaşları ne olursa olsun, bu işte devamlılık gösteremezlerse, birikmiş tasarruf miktarının yoksulluk sınırının üzerinde yaşam standardını sürdürmek için yetersiz olması muhtemel olduğundan, muhtemelen işten ayrıldıklarında yoksulluğa geri döneceklerdir (Aassve ve diğerleri, 2005). Bazı emeklilik ve sosyal güvenlik sistemlerinde, haklardaki boşluklar nedeniyle emeklilikte yoksullukla karşılaşmaları da muhtemeldir (Pemberton ve diğerleri 2013). Bu nedenle, istihdamın istikrarı, yoksulluğun kalıcılığını önlemede merkezi bir özelliktir. Sadece bireylerin gelecekte beklenen daha yüksek gelire izin veren daha iyi kariyer beklentileri tasavvur etmelerine ve böylece borçlanmayı (daha uzun vadeli tüketim tasarrufu kararlarına yol açan) ve yatırımı kolaylaştırdığı, kişinin kendi beceri ve bilgisine olan (beşeri sermaye) yatırımı kolaylaştırdığı için değil, aynı zamanda sosyal sermayeye olan yatırımı da kolaylaştırdığından önemli bir faktördür (Ulimwengu, 2008). Sen'e (1983 ve 1999) göre geçici (kısa vadeli) ve kalıcı (yaşam boyu) yoksulluk arasında ayırım yapmak çok önemlidir.

Bu bağlamda, yoksulluk "histerezis" kavramından sözedilebilir. Histerezis "süreci, mevcut yoksulluk deneyimlerinin insanların yetenekleri ve yoksulluğun yeniden görülme sıklığına karşı dayanıklılıkları üzerinde kalıcı olumsuz" yara izlerine " yol açabileceği bir süreçtir. Yoksulluğa en çok maruz kalan bireyler için geniş kapsamlı sonuçlara yol açabileceğinden, yoksulluk içindeki ve dışındaki hareketler belirgin şekilde zararlı olabilir. Bu dinamiklerin etkileri, aynı özelliklere sahip olarak görülebilir. Yoksulluğun bir ömür boyunca tekrar etmesi, bireyleri, herhangi bir birikimde gereken pürüzsüzlüğü zayıflatan birçok kesintinin varlığı nedeniyle, yoksulluktan tamamıyla kurtulmak için temel olan varlıklardan (özellikle insan sermayesi ve likit tasarruf) hiçbirini elde edemeyecek hale getirebilir. Benzer şekilde Reinstadler ve Ray (2010), bölgesel işsizlik oranının yoksulluk üzerinde doğrudan ve dolaylı bir etkisi olabileceğini savunmaktadır. Daha yüksek bir toplam işsizlik oranı,

bireysel işsizlik olasılığını artırır. İşsizlik oranının, toplam bölgesel işsizlik oranı yükseldiğinde işten çıkarılma veya daha düşük bir ücret alma riski daha yüksek olan (daha yüksek rekabetle karşı karşıya oldukları için) çalışanların ücret pazarlık gücü üzerindeki olumsuz etkisinden doğan dolaylı bir etkidir. Daha da önemlisi, bölgesel istihdam gibi toplam faktörlerin, temel bireysel özellikler kontrol edildikten sonra bile, yoksul olma olasılığını etkilediğini bulmuşlardır. Bu durum, Keynesçi yaklaşımın makroekonomik düzeydeki faktörlere yaptığı vurguyu desteklemektedir, ancak ulusal maliye politikasının etkinliğini kısmen zayıf görür ve bölgesel odaklı politikalara (özellikle kamu yatırımı) ihtiyaç duyulduğunu ima etmektedir. İstihdamın genel olarak yoksullukla mücadele aracı olarak algılanmasına rağmen, pratikte istihdam bazı özel koşullar altında yoksulluğa neden olabilmektedir. Örneğin, bu durum, yarı zamanlı, düşük ücretli ve geçici işlerin (yani güvensiz ve güvencesiz işler) genişletilmesi yoluyla istihdam yaratıldığında gerçekleşebilir. Bu, şiddetli arz tarafına, işgücü piyasasına esneklik kazandırmayı amaçlayan işgücü piyasası reformlarına bağlanabilir ancak niteliksiz işgücüne olan talebi azaltan ve dolayısıyla bu tür işler için ücretleri düşüren teknik değişikliklerle bağlantılı da olabilir (Machin, 2009). Nitekim, Almanya'da böyle bir süreç yaşanmış: işsizlik oranındaki düşüşe rağmen, yoksulluk aslında artmıştır (Kyzyma, 2013). Osterling'de (2007) bu görüşe bağlı kalarak, geniş kapsamlı ekonomik yeniden yapılanmanın bazı durumlarda, en azından kısa vadede bir yoksulluk kaynağı olabileceğini eklemektedir. ABD'de, Edwards ve Foley (1997) sanayileşme ve küreselleşme ile ilgili eğilimlerin ABD ekonomisini üretim temelli bir ekonomiden hizmet temelli bir ekonomiye dönüştürdüğünü belirtmişlerdir. Bu büyük değişim, özellikle şehir merkezlerinde üretim tesislerinin yaygın bir şekilde kapanmasına neden olmuştur. Bu değişiklikler, şehir merkezi sakinleri için sendikali üretim işlerinin önemli ölçüde kayıplarına ve dolayısıyla bu kentsel alanların sınırları içinde yoksulluğun yoğunlaşmasına neden olmuştur.

4.4.4 YOKSULLUĞUN ALTINDA YATAN DİĞER MAKROEKONOMİK FAKTÖRLER

Yoksulluğun potansiyel tetikleyicileri olarak öne sürülen diğer makroekonomik faktörler şunlardır:

Enflasyon: Özellikle düşük gelirli kişilerin bağlı olduğu nominal ücretler durgunlaştığında veya fiyatlardan daha düşük bir oranda arttığında, enflasyon, işçilerin reel gelirini azaltabilir ve yoksulluk yaratabilir. Temel malların fiyatlarındaki etki bu durumun olasılığını arttıracaktır.

Yüksek devlet borcu: Bu yük, tasarruf programları dolayısı ile, ekonomik büyümeyi ve kamu kaynaklarının yoksulluğun azaltılmasına

tahsis edilmesini engelleyerek yoksulluğu daha da kötüleştirebilir (Granville ve Mallick, 2006).

Varlık piyasası balonları: konut fiyatlarındaki büyük artışlar ve kiralardaki buna bağlı artışlar, evsizlik riskini artırabilir (Early ve Olsen, 2002). Bu risk, sosyal konutların olmadığı veya yetersiz olduğu durumlar ile kira veya faiz ödemek için gelirden yoksun olanlar ve/veya ipotek başvurusunda bulunabilecek kadar az varlığa sahip olanlar için daha yüksektir. Bu nedenle, emlak balonları, en savunmasız grupların konut piyasasına katılma ve dolayısıyla temel barınma hakkını tatmin etme yeteneğini reddederek artan bir yoksulluk kaynağı olabilir.

4.5 MARKSİST/RADİKAL TEORİLER VE YOKSULLUK

Marksistler, kapitalizmin ve sınıf ayrımına dayalı sosyal ve politik faktörlerin yoksulluğa neden olduğunu iddia ederler. Bu düşünce okulunun taraftarları, "pazarın doğası gereği işlevsiz olduğunu" savunmaktadırlar (Blank, 2010). Bu görüşe göre, kapitalist toplumlar, işsizlik tehdidi yoluyla emeğin maliyetini doğal olmayan bir şekilde katma değerinden daha düşük tutmaktadırlar ve bu nedenle kapitalist bir ekonomide yoksulluk, ancak piyasanın sıkı bir şekilde düzenlenmesi yoluyla azaltılabilir (örneğin, asgari ücret ödemeleri ile). Politik ekonomi alanındaki daha geniş bir yazar yelpazesi, yoksulluğun ağırlıklı olarak, katmanlı işgücü piyasaları, önyargı ve yolsuzluk gibi yapısal faktörlerin bir sonucu olduğunu öne sürmektedir. Her iki durumda da, politika mesajı, istihdamı engelleyen ve yoksulluğa neden olan yapısal engellerin üstesinden gelmek için ayrımcılık karşıtı yasaların ve işgücü piyasası reformlarının gerekli olduğu yönündedir. Çevre sorunlarının yoksullukla olan bağlantıları da radikal bir bakış açısıyla analiz edilebilir. Marx, kapitalistlerin fazla işgücüne sahip olma ihtiyacından kaynaklanan işsiz işçilerin varlığının, ücretleri yapay olarak düşürdüğünü (basit bir işgücü arzı argümanı ile) savunmuştur. Bunun, yalnızca işçi sınıfı tarafından kontrol edildiğinde devletin düzenleyebileceği işgücü piyasasının doğal bir işlev bozukluğu olduğuna inanılır. Marksist teorinin temel unsurlarından biri, bu devlet düzenlemesinin temel amacının emekçilerin çalışma koşullarını iyileştirmek ve daha yüksek ücretlerin teşvik edilmesi gerekliliğidir (Blank, 2010).

4.5.1 YOKSULLUK VE ÇEVRE

Ekonomik büyüme sağlanırken, doğal kaynakların sürdürülemez bir şekilde sömürülmesi ve doğal çevre üzerindeki olumsuz etkilerin yoksulluk üzerinde dolaylı, zararlı bir etkiye sahip olabileceği yaygın olarak kabul edilmektedir. Özellikle, üretimdeki artış genel olarak tüm bireylerin gelirlerini artırmasına rağmen, çevresel dışsal sorunların gelirdeki büyümenin faydalarını olumsuz etkilemesi noktasında sorunlar yaratacaktır. Yoksulluk-çevre bağının analizi çoğunlukla gelişmekte olan

lkeler bağlamında yapılmıştır. Örneğin, Dasgupta ve diğerleri (2005), en az gelişmiş ülkelerde hava, su ve toprak kirliliğine doğrudan maruz kalan yoksul hanelerin karşı karşıya kaldığı sağlık sorunlarını değerlendirmişlerdir. Bu durum, yoksul bireylerin beşeri sermaye stoğunu tüketir ve böylece gelirlerinin ancak yoksulluk düzeyinde kalma olasılığını arttırır. Bu düşünceler, gelişmiş ülkeler bağlamında da oldukça uygundur. Örneğin İngiltere gibi ülkelerde de yoksulların sağlığının çevresel sorunların sonuçlarına duyarlı olması muhtemeldir. Aynı Şekilde, belki de daha az ölçüde de olsa, iklim değişikliğinin ve evre felaketlerinin (ve belki de evre ile ilgili çatışmalar), bunlarla en az başa çıkabilen bireylerin hayatlarına zarar vermede oynayabileceği rol, fakir ülkeler için olduğu gibi zengin ülkeler için de geçerli olabilir. Sanchez-Martinez'in (2012) gösterdiği gibi, ekonomik ve çevresel yoksulluk tuzaklarının toplam düzeyde varlığı gelişmekte olan ülkelerle sınırlı değildir. Başlangıçta daha düşük sermaye düzeylerine sahip olan ülkelerin yoksulluk-evre tuzağına düşme olasılığı daha yüksek olsa da, çevreyi belirli bir kirlilik düzeyini açacak kadar kirleten herhangi bir ülke sonunda düşük gelir-düşük çevresel kalite düzeyine düşebilir. Nüfusun en fakir alanlarını etkileyen en belirgin olumsuz çevresel dışsal sorun türü, radikal teorinin; genelde daha yüksek gelir grupları, özelde de ağır sanayinin sebep olduğunu öne sürdüğü hava kirletici faaliyetlerdir (Duraiappah, 1998). Bu konuda yapılan bir dizi çalışma, daha yüksek gelir gruplarının kendilerini hava kirliliğinin olumsuz etkilerinden büyük ölçüde koruyabildiğini göstermiştir (Dixon ve diğerleri, 1994).Ayrıca, hava kirliliğine sebep olan fabrikalar genelde düşük gelirli mahallelerde veya yakın çevrelerinde bulunur. Bu nedenle, dış hava kirliliğinden kaynaklanan sağlık sorunları düşük gelirli bireyler arasında daha belirgindir. Solunum yolu hastalıklarının görülme sıklığındaki olası artış, mavi yakalı çalışanların verimlilik düzeylerini zayıflatabilir ve dolayısıyla bu kişilerin gelirlerini tehlikeye atabilir. Gelirde meydana gelen düşüş yoksullukla sonuçlanabilir (Duraiappah, 1998). Bu durum, sınıf ayrımcılığına bağlı çevresel bozulmanın nasıl yoksulluğa neden olabileceğinin klasik bir örneğidir. Kurumsal faktörler, bu sorunlu piyasa başarısızlıklarının düzeltilmesine yardımcı olmada büyük bir rol oynayabilir. Sorunu kökünden ortadan kaldırılmasına yönelik politika önlemlerine (genellikle daha yüksek gelir grupları tarafından yaratılan zararlı çevresel sorunların önlenmesi yoluyla) ncelik verilmelidir. Çevresel yükün daha eşit bir dağılımını sağlamaya çalışan ex-post transfer politikalarına da genellikle ihtiyaç vardır. Yaygın bir örnek, kirletici dayanıklı mallara sahip olan bireyler için kirlilik vergilerinin uygulanması ve emisyon hakları için bir pazarın empoze edilmesi yoluyla emisyonların düzenlenmesidir (yani, "sınır ve ticaret" zm).

5. SONUÇ

Halkın refahını maksimize etmeye çalışmak iktisat biliminin temel hedeflerinden birisidir. Söz konusu doğrultuda, bu bilimin ilgilendiği konulardan birisi yoksulluk sorunudur. Geçmişten günümüze kadar literatürde yoksulluğu konu alan ve inceleyen pek çok çalışma yapılmıştır. Yoksulluğa ilişkin farklı perspektiflerden bakarak birçok farklı tanım geliştirilmiştir. Genel bir tanımlamayla yoksulluk, insanların yaşamlarını idame ettirebilmek adına en temel ihtiyaçlarını bile sağlayamamasıdır. Bu noktada yoksulluk yalnızca gelir ve harcama gibi içeriklerin yoksulluğu değil, bunun yanında eğitim sağlık gibi temel hizmetlerden de yoksun olunmasını ifade eder. Bu tanımların farklılığı yoksulluğun mevcudiyetinin neyden kaynaklandığına bakış açısındaki farklılıktan meydana gelmektedir.

Anlatılan yaklaşımların her birinin yoksulluğun anlaşılmasına önemli bir katkısı olduğu, ancak hiçbir teorinin kendi başına yeterli olmadığı, bir senteze ihtiyaç duyulduğu sonucuna varılmıştır.

Yeni Keynesçiler tarafından yönetilen neo-liberal okul, klasik ve neoklasik ile aynı öncüllerden ayrılrsa ve aynı zamanda para merkezli bir okul benimsese de yoksulluğa karşı bireysel duruş, hükümetin işlevlerine verilen önem, ortodoks iktisatçılar tarafından açıkça kabul edilmeyen yoksulluğun boyutlarını etkileyebilecek kamusal mallara ve eşitsizlik konularına daha fazla odaklanmaya izin vermektedir. Marksist teorisyenler, sosyo-ekonomik sistemde radikal değişiklikler önererek, ekonomik büyümenin tek başına yoksul insanları yoksulluktan çıkarmak için yetersiz olabileceği olasılığını vurgulamaktadır. Çünkü bazı sosyal sınıf kesimleri genel gelir artışının faydalarından hiçbirini elde edemezler. Belki de yoksullukla ilgili en önemli gözlemlerdir. Benzer şekilde, sınıf kavramını (bireyin aksine) vurgulayarak, yoksulluğu incelerken grup özelliklerine odaklanma yönünde perspektifte ciddi bir değişim sağlamaktadır. Buna ek olarak, Marksistler statülerinin hesap verebilirliğini bireylerden yaşadıkları dışsal sosyo-ekonomik çevreye doğru genişletirler. Bununla birlikte, yoksulluğun suçlusu olarak yeterli gelir eksikliği fikri, bu alışılmışın dışında görüşler altında hala mevcuttur. Kapitalizmin işçilerin sürekli ezilmesine yol açan sistemik başarısızlıklarından kaynaklanıp kaynaklanmadığına bakılmaksızın, yoksulluk sorunu nihayetinde ayrılmaz bir şekilde maddi refaha bağlıdır. Marksist/Radikal ekonomistlerin bir diğer önemli katkısı, yoksulluğun sadece kaynakların kullanımında verimlilik değil, aynı zamanda ahlaki ve teknik bir mesele olduğu, bir adalet meselesi olduğu algısıdır. Yoksulluğun dünyanın geleceği açısından büyük bir problem oluşturduğu gerçeğinin gündend güne kendini göstermesi ve yoksulluğun dünyayı saran küresel bir sorun teşkil etmesi, bu sorun ile dolaylı ve doğrudan mücadele etmek amacıyla çeşitli strateji, program ve uygulamaların geliştirilmesine sebep olmuştur. Bu yöntemlerden bir kısmı yoksul bireylerin fırsatlarının

arttırılarak bu sorun ile mücadele edilmesini amaçlamaktadır. Yoksul kişilere yönelik “fırsatların arttırılması” ve “güçlendirme” ilkelerini bulunduran mücadele yöntemleri denildiğinde mikro kredi uygulamaları ön plana gelmektedir. Sözü geçen kredi uygulaması yoksulun yoksuluna ulaşma ve bu sorunu hızlı bir çözüme ulaştırılmasını hedeflemektedir. Fakat yapılan çalışmalar bu uygulama ile erişilen kişilerin sayısının pekte fazla olmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak, yoksulluk günümüzde önemli bir küresel sorundur ve önemi gün geçtikçe artmaktadır. Bu sebeple bu sorun ile mücadelede amacıyla farklı kişiler, kurum ve kuruluşlar tarafından çok çeşitli yaklaşım, uygulama ve programlar geliştirilmiştir. Farklı çeşitli mücadele yaklaşımlarının olması bu sorunun çok boyutlu bir sorun olması ve bu soruna farklı açılardan bakılmasından kaynaklanmaktadır. Yoksulluk sorununu kesin olarak tek bir mücadele yaklaşımının azaltacağını söylemek güçtür. Çünkü bu sorun dinamik bir sorundur ve aynı zamanda her ülkedeki profili, ülkeyi etkileme düzeyi ve biçimi de farklıdır. Bu sebeple bu sorunun çözümü için tek bir değişmez doğru reçetenin olduğunu söylenemez. Ancak bu sorunun kaynağı ülkenin veya toplumun yetersiz kaynağının olmasından ziyade mevcut kaynağın bölüşümündeki eşitsizliklerden kaynaklanmaktadır. Bu durumun bir göstergesi olarak ekonomik olarak büyüyen bazı ülkelerde yoksulluk sorununun azalmadığı hatta arttığını gösterebiliriz. Yani bölüşüm konusunda derin bir eşitsizlik söz konusudur. Bu noktada yoksulluk ile mücadele için bölüşüm sorununu çözmeye çalışmak yerinde bir uygulama olacaktır. Son iki yüzyılda, dünyada yoksulluğa karşı bir ilerleme kaydedilmiş olsa da bu ilerleme yeterli olmaktan çok uzaktır. Gitgide ilerleyen eşitsizlik durumu ABD’de dahil dünyanın birçok bölgesinde bu ilerlemeyi geciktirmiştir. Son yıllarda genel olarak dünyada görece yoksulluğun arttığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde aşırı yoksulluğa karşı bir takım önlemler alınmaya başlandığı görülmüştür. Aslında 2000 yılından bu yana küresel olarak, birçok yerde yoksulluğun azaldığı görülse de çoğu yerde kalıcı yoksulluğun olduğu görülmektedir. Aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerdeki nispeten yoksul insanların muhtemel risklere karşı daha savunmasız oldukları görülmüştür. Yeni zorluklar ortaya çıkarken uzun bir süredir devam eden kalkınma zorlukları, zengin ve fakir ülkelerin her ikisi içinde adil bir büyümenin sağlanması ortak bir zorunluluktur. Yüksek ve yükselen eşitsizlik, yoksul insanların ekonomik büyümeden elde edilen kazançlarını kısmaktadır. Yoksulluğu ölçmek, uygulamalı ekonominin en eski konularından biridir ve ekonomi biliminin tanınmasından bile önceye kadar uzanır. Yoksulluğun ölçülmesindeki zorluklar, diğer ekonomik ölçüm konularından temelde farklı değildir. İki de hemen hemen aynı kavramsal ve deneysel problemleri içermektedir. Ancak, aralarındaki farklardan birisi yoksulluğun ölçülmesinin ekonomistler için bir görev olarak görülmemiş olmasıdır. İktisatçı olmayanların konuya gösterdiği

ilgi, bazı önemli ipuçları sağlamıştı ve çoğu ekonomistin aynı zamanda şüpheli bulduğu bazı ölçüm uygulamalarını da ortaya çıkarmıştır. Yoksulluk, bireylerin ve toplumların eğitim hayatlarını kısıtlar, hem mental hem de bedensel sağlık bu sebeple ile sık sık zarar görür ve olumlu spiritüel yaşam beklentilerinin eşik düzeylerini azaltır. Düşük besin alımı ve kötü beslenme şartları, iş çabasını azaltır ve çocuklar için sonraki yıllarda telafi edilemeyen yetenek ve üretkenlik kayıpları getirir. Sağlık ve gelir risklerinin yanı sıra şiddet ve şiddet korkusu hayatın gerçekleridir. Ek olarak, yoksul kadınlar özellikle savunmasızdırlar ve tüm bunları değiştirmek için göz ardı edilemez bir güçsüzlük vardır ,daha iyi bir yaşama ulaşmak için. Çünkü yoksullukla beraber kaybedilen özgürlükler genellikle bu özgürlüklere dayanan ekonomik olmayan (politik ve sosyal) süreçleri etkileme yeteneğini içermektedir. Bugün dünyadaki mutlak yoksulluğun büyük çoğunluğu gelişmekte olan ülkelerde bulunmaktadır. Şaşırtıcı olan ise bu ülkelerde “zengin dünyadan” daha fazla göreceli yoksulluğun bulunmasıdır.

KAYNAKÇA

- Aassve, A., Burgess S., Dickson M. ve Propper, C. (2005), Modelling Poverty by not Modelling Poverty: An Application of a Simultaneous Hazards Approach to the UK, *Institute for Social and Economic Research*, 1-69.
- Azariadis, C., ve Stachurski, J., (2005), *Poverty Traps*, in eds. P Aghion and S Durlauf, Elsevier : Handbook of Economic Growth.
- Banerjee, A., ve Duflo Esther V., (2012). *Poor Economics: A Radical Rethinking of The Way To Fight Global Poverty*. Public Affairs, ISBN 978-1-58648-798-0.
- Besley, T., ve Burgess R., (2003), Halving Global Poverty, *Journal of Economic Perspectives*, 17 (3), 3-22.
- Bhalla Surjit, S., (2002), *Imagine There's No Country: Poverty, İnequality And Growth In The Era of Globalization*, Institute for International Economics, Washington, DC.
- Blank, R. (2010), Selecting among anti-poverty measures, can an economist be both critical and caring?, *Review of Social Economy*, 61,447-469.
- Bornstein, D., (2005), *The Price of a Dream: The Story of the Grameen Bank*. New York: Oxford University Press.
- Coudouel A., Hentschel, J. ve Wodon, T. Q. (2002), Poverty Measurement and Analysis , <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/10490>
- Dasgupta, S., Deichmann, U., Meisner, C. ve Wheeler, D., (2005), Where Is The Poverty-Environment Nexus? Evidence From Cambodia, Lao Pdr and Vietnam, *World Development*, 33 (4), 617-638.
- Davis E. P., (2007), A Confrontation of Economic and theological Approaches to Ending Poverty in Africa, Economics and Finance Working papers, Brunel University, 07-14.
- Davis, E. P. ve Miguel Sanchez-Martinez. (2014), A Review of the Economic Theories of Poverty , *National Institute of Economic and Social Research, Discussion Paper*, 435, 1-65.
- De Freitas N., Clark, G. ve Legendre, B. (2009), Individual Private Pension Insurances: the Effects of Socio-Demographic Characteristics on Poverty, <https://www.researchgate.net/publication/267241199>
- Dickens, R. ve Ellwood, D. T. (2001), Wither Poverty in Great Britain and the United States? The Determinants of Changing Poverty and Whether Work Will Work, *NBER Working Paper* 8253.

- Dixon, John A., Fallon Scura, L., Carpenter, R. A. ve Sherman, P. B. (1994), *Economic Analysis of Environmental Impact.*, London: Earthscan Publications Ltd.
- Dollar, D. ve Kraay, A., (2001), Trade, Growth, and Poverty, *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 2615.
- Dollar, D. ve Kraay, A., (2004), Trade, Growth and Poverty, *The Economic Journal*, 114 (493), F22-F49.
- Duraiappah, A. K., (1998), Poverty and Environmental Degradation: a Review and Analysis of the Nexus, *World Development*, 26(12), 2169-2179.
- Early, D. W. ve Olsen, E. O., (2002), Subsidized Housing, Emergency Shelters and Homelessness: an Empirical Investigation Using Data From the 1990 Census, *Advances in Economic Analysis and Policy*, 2 (1),1-36.
- Edwards, B. ve Foley, M. W., (1997), Social Capital and The Political Economy of Our Discontent, *American Behavioral Scientist*, 40(5), 669-679.
- Esping A. G., (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, New Jersey: Princeton University Press Princeton.
- Granville, B. ve Mallick, S. (2006), Integrating Poverty Reduction in IMF-World Bank Models, *Working Papers*,1-29.
- Jefferson, P. N., (2012), The Oxford Handbook of the Economics of Poverty, *Oxford University Press*.
- Johnson C. K. ve Mason P. L., (2012), Theories of Poverty: Traditional Explanations and New Directions, Jefferson, Philip N.(ed) The Oxford Handbook of the Economics of Poverty, *Oxford University Press*.
- Joseph Rowntree Foundation (2013), Monitoring Poverty and Social Exclusion 2013, *Joseph Rowntree Foundation and the New Policy Institute*.
- Jung, Sun Young ve Smith, R., (2007), The Economics Of Poverty: Explanatory Theories To Inform Practice, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 16(1-2), 21-39.
- Kasarda, J. D., ve Ting, Kwoik-fai., (1996), Joblessness And Poverty In America's Central Cities: Causes And Policy Prescriptions, *Housing Policy Debate*, 7(2), 387-419.
- Kuznets, S., (1933), *National Income in the Encyclopedia of the Social Sciences*, London: Macmillan and Co.
- Kyzyma, I., (2013), Changes In The Patterns of Poverty In Germany, 1992-2009, *Ceps-Insead Working Paper* , No. 2013-06.

- Laderchi, Caterina R., Saith., ve R., Stewart, F., (2003), Does it Matter That We do not Agree on The Definition of Poverty? A Comparison of Four Approaches, *Oxford Development Studies*, 31 (3). <https://doi.org/10.1080/1360081032000111698>
- Lewis, O.(1965), *The children of Sanchez*. Penguin, Harmondsworth.
- Machin, S., (2009), Education and inequality Wiemer Salverda, Brian Nolan and Timothy M Smeeding (eds.), *The Oxford Handbook of Economic Inequality*, Oxford University Press. Doi: 10.1093/oxfordhb/9780199606061.001.0001
- Milanovic, B., (2002), True world income distribution 1988 and 1993:First Calculations based on Household surveys alone, *Economic Journal*,112 (476), 51-92.
- Morazes, J., Pintak, I., (2007), Theories of Global Poverty Comparing Developed World and Developing World Frameworks, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 16(1-2),45-78.
- Osterling, K., (2007), Social Capital and Neighbourhood Poverty: Toward an Ecologically-Grounded Model of Neighbourhood Effects, *Journal of Social Behaviour in the Social Environment*, 16(1-2).
- Pemberton, S., Sutton, E., ve F. Eldin.,(2013), A Review Of The Qualitative Evidence Relating To The Experience of Poverty and Exclusion, *Working Paper Methods Series*, 22,1-60.
- Persky, J. J., (2004), When Did Equality Become a Non- Economic Objective?, *American Journal of Economics and Sociology*,63(4), 921-938.
- Rank, M. R., Yoon, Hong-Sik., Hirschl, T. A., (2003), American Poverty As a Structural Failing: Evidence and Arguments, *Journal of Sociology and Social Welfare*, 30 (4), 3-29.
- Ravallion, M., (2016). *The Economics of Poverty: History, Measurement, and Policy*, New York: Oxford University Press.
- Ravallion, M., Chen, S., (2008), The Developing World is Poorer Than We Thought, But No Less Successful in The Fight Against Poverty, *Policy Research Working Paper Series*, 4703.
- Reinstadler, A., Ray Jean C., (2010), Macro Determinants Of Individual Income Poverty in 93 Regions of Europe, *Ceps-Instead Working Paper*,2010-13. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/>.
- Rodrik, D.,(2000), *Comments on 'Trade,Growth and Poverty by David Dollar and Aart Kraay*. Harvard University.
- Rosenzweig, M. R., (2012), Thinking Small: a Review of Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty by Abhijit Banerjee and Esther Duflo, *Journal of Economic Literature*,50 (1), 115–127.

- Rowntree B. S., (1901), *Poverty, A Study Of Town Life*. MacMillan:London.
- Sachs, J., (2005), *The End of Poverty*. London: Penguin.
- Samuelson, Paul A., (1955), A Diagrammatic Exposition Of A Theory Of Public Expenditure, *The Review of Economics and Statistics*, 37(4), 350-356.
- Sanchez, M. M., (2012), Population And Environmental Quality In A Neoclassical Model With Pollution Irreversibilities, *European University Institute*, Cadmus repository.
- Sen, A., (1983), Poor, Relatively Speaking, *Oxford Economic Papers*, 35(2), 153-169.
- Sen, A., (1999), *Development As Freedom*. Oxford University Press.
- Seyidoğlu, H., (2007), *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, 16. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seymour, D., (2009), Reporting Poverty in The UK: A Practical Guide For Journalists, *Joseph Rowntree Foundation publications*,1-88.
- Smith, A., (1776), *An Enquiry Into The Nature And Causes Of The Wealth Of Nations*. London: Methuen & Co., Ltd.
- Townsend, P., (1979), *Poverty in the United Kingdom*. London: Allen Lane and Penguin Books.
- Ulimwengu, J. M., (2008), Persistent poverty and Welfare Programs in the United States, *IFPRI Discussion Paper* ,00818.
- Wolfgang.F. Stolper ve Paul A. S., (1941), Protection And Real Wages, *Review of Economic Studies*, 9(1), 140-176.
- Wood, J. C., (1988), *Karl Marx's Economics: Critical Assessments*, London: Croom Helm Ltd.

BÖLÜM VII

TANZİMAT ÖNCESİ GENEL İKTİSADİ DURUM VE TANZİMAT'I GEREKLİ KILAN ŞARTLAR

*General Economic Situation Before “Tanzimat” and Conditions That
Make “Tanzimat” Necessary*

Engin Aras¹

¹ (Dr.), e-mail: enginaras81@gmail.com

ORCID 0000-0002-8617-4372

GİRİŞ

İlk olarak belirtilmesi gereken konu Tanzimat'ın bir devrim olmadığı ve bu hareketin bir yenileşme hareketi olduğudur. Tanzimat Osmanlı Devleti'nde birçok değişime neden olmuştur. Bu yenilikler ile ilgili de bilim adamlarının zıt fikirlere sahip olduğu görülmektedir. Bir kesim Tanzimat'ın Osmanlı Devleti'nin yıkılışında büyük önemi olduğunu savunurken diğer kesim ise Sanayi Devrimi'ni kaçırmış olan Osmanlı Devleti'nin, Tanzimat sayesinde oluşturduğu ya da koruduğu kurumsal yapıları sayesinde Cumhuriyet'in bu kurumlar ile devam edebilmesine olanak sağladığı yönündedir. Her iki görüşte kıymetli ve tartışmaya açıktır. Tanzimat Osmanlı Devleti'nde hemen hemen tüm alanlarda etkisini bir şekilde göstermiştir. Dönem incelendiğinde görülmektedir ki merkezi otorite tarafından uygulanması istenilen yenilikler, özellikle taşrada ve memur kesiminde sorunlara yol açmıştır. Hukuki, sosyal ve iktisadi alanlarda etkisinin belirgin olduğu görülmektedir. Özellikle iktisadi alanlardaki etkisi tartışmaya açıktır. Bu tartışmanın sebebi ise iktisadi olarak yaşanan durumun Tanzimat ile açıklanmaya çalışılmasıdır. Tanzimat Osmanlı Devleti'nde gelişen sürecin bir sonucu olarak tezahür etmektedir. Tanzimat bir yenileşme hareketidir fakat bu yenileşme hareketi fermanın okunması ile başlamamıştır. Osmanlı Padişahı III. Selim'in şehzadeliği döneminde başlayan zihinsel harekettir ve nihayete ermesi 1839 yılını bulmuştur. Biz bu çalışmada ilk bölümde Tanzimat öncesi Osmanlı Devleti'ndeki mevcut iktisadi yapı hakkında bilgi vereceğiz. İkinci bölümde ise Tanzimat'ı gerekli kılan şartların neler olduğunu inceleyeceğiz.

1. TANZİMAT ÖNCESİ GENEL İKTİSADİ DURUM

Vergi¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda vergilendirme temelde dört usule göre yapılandırılırdı. Bunlardan ilki dini öğelere dayanan Şer-i vergilerdir (Akdağ, 1979a:511). İslam İmparatorluğu'nda gayrimüslimler askere alınmadıklarından devlet tarafından korunmaları karşılığında bir baş vergisi verirler, bu vergiye “ cizye-i şer'iyeye” denir. Şer 'an gayrimüslimlerden alınan diğer vergi türü mal varlıklarından alınan “harac”dır ve toprak sahiplerinin arazisinden ve üretilen ürün üzerinden alınırdı (Ortaylı, 2008: 66). İkinci vergi türü ise Örfi Vergilerdir. Devletin devamlı veya olağanüstü ihtiyaçları için padişah emirleriyle konulan ve alınan vergi türüdür. Mahiyetleri itibari ile geçici olmaları gerekirken zamanla kalıcı hale gelmişlerdir. İki bölüme ayrılırlar, savaş için tarh edilenlerine adi vergiler, mantıklı hiçbir dayanağı olmadan tarh edilenlere ise şakka vergileri denir (Karal, 2007: 196-197). Mali sıkıntılar nedeni ile alınır ve devamlılık gösteren vergi türüdür. Üçüncü vergi türü, harp masraflarını karşılamak için alınan “Avarız” veya “Tekâlif-i Divaniye” vergileridir. Son olarak ise kanun dışı olarak alınan, hükümdardan başlamak üzere, devlet ricali ve yüksek memurlarca kabul edilen ve fakat mecburi olduğu için de vergi olarak kabul edilen hediyelerdir (Akdağ, 1979a: 511). Devletin yürütme ve uygulama görevlerini yerine getirmekle mükellef olanların hizmetleri karşılığı halktan alınan bu bedellere “Rüsum-ı Örfiyye” (Tekâlif-i Örfiyye) denilmektedir (Çadırcı, 1997: 105). Harp masraflarını karşılamak için ancak gerek duyulduğunda alınan “Avarız” ve “Tekâlif-i Divaniye” vergileri zamanla devamlı alınan vergilere dönüşmüştür (Çadırcı, 1997: 105).

Selçuklu'lardan Osmanlı devletine geçen tımar sistemi de vergi toplama usulleri açısından hayati bir öneme sahipti. Bir askeri sınıf olan sipahiler vergi toplayıcısı olarak kendilerine verilen tımar, zeamet ve haslardan vergi gelirlerini toplama yetkisine sahip ve buna karşılık olarak sefer sırasında Osmanlı askeri gücüne destek sağlamakla yükümlüydüler (Mardin, 1985: 618). 16. yy'ın ikinci yarısından itibaren tımar sistemi bozulmaya başlamıştır. Daha sonraları tımarların kontrolünde bulunun miri araziler iltizamlara verilmeye başlandı. Fakat bu usul bir mültezim sınıfının doğmasına neden oldu ve reyanın soyulmasına yol açtı. 1831 itibari ile de tüm tımarların devlete geçmesi ile bu sistem sona erdi (İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2006: 19). Osmanlı Devlet'inin vergi toplama usulleri

---

¹ Vergi kelimesi yerine daha önceden kullanılan kelimeler mevcuttur. Bunlar **Resim, Teklif, Bac, Adet**'tir. Detaylı Bilgi için Ziya Kazıcı, Osmanlı'da Vergi Sistemi'ne bakınız.

ve vergi çeşitleri ² zamanla farklılık göstermiştir. Harpler ve yeni fethedilen topraklar yahut kaybedilen topraklar gelirlerde değişikliklere neden olmuştur. Bu durumlar mali bunalımlara neden olmuştur. 16. yy. sonlarında başlayan 17. ve 18. yy 'da devam eden mali bunalımlar için bazı önlemler alınmıştır. Genel hatları ile bu önlemler (Çakır, 2001: 18-21);

- i. Vergilerin arttırılması ve olağanüstü vergiler koyulması
- ii. Yeni gelir toplama usulleri
- iii. İç hazineden merkez hazineye kaynak aktarılması
- iv. Müsadere yapılması
- v. Tağşiş'e başvurulması
- vi. Esham ya da iç borçlanma
- vii. Dış borçlanma teşebbüsü

Ticaret

Osmanlı Müslümanlarının uzun bir süre, devletin sıkı denetimi altında İstanbul'un ikmalini yapan ve hatta bazen Osmanlı merkezi idaresinin bir kolu gibi görünen ticaret dışında, ticaretten uzak durduklarını kabul eden bir anlayış uzun süre kabul görmüştür. Ayrıca Osmanlı seçkinlerinin de ticaretle ilgilenmedikleri ileri sürülmüştür. Bu bilgilerin doğru olmadığı artık yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Hem Müslüman tebaanın hem de Osmanlı seçkinlerinin ticaretle ilişkileri belgeler ışığında anlaşılmıştır (Faroqhi, 2010: 195-214). Halil İncalcık'ta Türklerin yalnız asker ve göçebe oldukları biçiminde oluşan dar ve bağınaz görüşün yanlış olduğunu, daha ilk dönemde Orhan'ın kurduğu "yaya ordusu"nun Türk çiftçilerden oluştuğunu ve 1330'larda İbn Battuta'nın 300 şehir ve kalesi olan Orhan'ı Türkmen beyleri arasında en zengini saydığını belirtir (İncalcık, 2016: 216). Osmanlılar bir İslam toplumu olarak ticarete değer veriyorlardı. Sosyal statü olarak tüccar, köylü, esnaf ve bazı askeri zümre mensuplarına göre daha çok itibara sahipti. Ticaret, kötülünen, kınanan değil tam aksine korunan ve teşvik edilen bir faaliyet idi. Bunu vergilendirme sisteminde de görmek mümkündür. Ticaret, ziraat ve madencilğe kıyasla daha az vergi ödeyen bir sektördü (Genç, 2014: 203-204).

Osmanlı'da İç Ticaret

Osmanlı Devleti, fetihlerle beraber önemli ticaret yollarını ele geçirmişlerdi. Bunun önemi dış ticarete de gelir elde etmek anlamına gelmesiydi. Hem yabancı ülkelere getirilen ya da bu ülkelere gönderilen,

---

² Osmanlı Devleti'nde alınan vergi türleri ve ayrıntıları için, Abdurrahman Vefik Sayın, Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)'ne bakınız.

kara ya da deniz yoluyla bir yöreden diğer bir yöreye sevk edilen mallar ser'i ve örfi hukuk gereği vergilendirilerek bir gelir elde ediliyordu (Toprak, 1985: 668). Osmanlılar bu ticaret yollarının korunmasının öneminin farkındaydılar. Bu farkındalığın iki önemli amacı vardı. Bunlardan ilki mali değeri politik amaçlardı. Mali amaç, ülkeden transit geçen mallardan vergi alarak, hazineye önemli gelirler sağlamaktı. Politik amaç ise Osmanlılar'ın kendi emniyet ve çıkarlarını korumak gayesi ile batı devletlerine imtiyazlar vererek, devletlerden birini diğerine karşı kullanmaktı (Bağış, 1983: 2). Osmanlılar ticaretin gelişmeye başlamasıyla birlikte müdahaleye başlamıştır. Bu müdahaleler hem iç ticarete hem de dış ticarete yapılmıştır. İç ticarete yapılan müdahaleleri doğrudan ve dolaylı müdahaleler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Doğrudan müdahaleleri ise kendi içinde iâşe sistemi ve yed-i vahid sistemi diye ikiye ayırmak mümkündür (Kal'a, 1990: 50). İâşe sistemi, piyasada mal arzının en yüksek düzeyde tutulmasını hedefleyen politikalar bütünüdür (Genç, 2014: 42). Uygulamada iâşe sistemi, başta İstanbul olmak üzere nüfus yoğunluğu fazla olan bölgelerin hububat ihtiyacının devlet tarafından memurlar ya da devlet adına alış yapabilmeyen tüccarlar aracılığıyla cari değer altında bir narhla veya cari fiyatla üreticiden alınıp daha önceden belirlenen bölgelere nakledilmesi işlemlerini kapsar (Kal'a, 1990: 51). Yed-i vahid sistemi, ürünün alım ve satımı üzerinde devlet tekeli konması anlamına gelen sistemdir (Toprak, 1985: 668). Yiyecek, içecek ve her türlü zaruri ihtiyaçların narha³ tabi tutulması iç ticarete tekelleştirilmesinin varlığını göstermektedir. Bu sistem ziraatın gelişmesini de engellemiştir. Mahsulün devlet tarafından yine devletçe tayin edilen fiyattan satın alınması çiftçiden malını zorla almayla eşdeğer bir durumu meydana getiriyordu (Kartal, 2007: 219-250). Bu sistemde yed-i vahid'e konu olan malların ticaretine özel sektörün girmesi yasaktı (Kal'a, 1990: 52). Dolaylı müdahaleler olarak da karşımıza çıkan uygulama tezkire (tezkere) sistemidir. Üretilen ürünlerin bölge alım tekellerindeki esnaflara dağıtım yapıldıktan yani ihtiyaçları karşılandıktan sonra kalan ürünlerin yurt içinde ya da yurt dışına çıkışları için gerekli izin yetkili memurca verilmesi sistemine denmekteydi. Tezkire'si olmayan tüccar ürünü alıp hiçbir yere naklemezdi (Kal'a, 1988: 45-46). Tezkire ve yed-i vahid usulleri nedeni ile fiyat devlet tarafından asgari seviyede tutulmaya çalışılmıştır bu nedenle de üretim olumsuz yönde etkilenmiştir (Toprak, 1985: 669).

Osmanlı'da Dış Ticaret

Ticarete müdahale kapsamında ele almamız gereken bir diğer konuda gümrük rejimidir. Ülkeler ya da bölgeler arası ticari mübadeleye konu olan emtiadan alınan vergi gümrük vergisinin kapsamına girmektedir. Bugün gümrük vergisi ülkeler arası ticarete söz konusu iken

---

³ Narh: Devletin loncalarla müşterek olarak ürünlerin kalite normlarının ve fiyatların tespitinin yapılmasına ve kontrol edilmesi işlemine verilen genel ad.

bazı Avrupa ülkelerinde ve Osmanlıda 20. yy.'ın başlarına kadar mevzubahis olmuş bir konudur. Bu gümrük vergisi şehirden şehire, limandan limana, şehirden limana veya limandan şehire geçirilen mallardan girişte ya da çıkışta alınır. Bu gümrük vergisi türüne dâhili gümrük veya iç gümrük denilirdi (Özvar, 1998: 115). Osmanlı'da İç gümrük için sınır kavramı, deniz ile kara arasındaki hattı ifade etmekle birlikte bu hattı geçen denizden karaya çıkarılan veya karadan gemilere çıkarılan mallar gümrüğe tabi tutulurlardı(Genç, 1985: 787). Osmanlı gümrük rejiminde, girişte alınan vergiye “âmediye”, çıkışta alınan vergiye “reftiye” transit geçişlerde alınan vergiye ise “mürûriye” denilirdi. Osmanlı gümrükleri sınır gümrükleri ile sahil ve kara gümrükleri olarak ayrılmıştı. Sahillerde bulunan gümrüklere “sevâhil gümrükleri”, sınırlarda olanlarına “hudut gümrükleri”, sınırların içerisinde olanlara da “kara gümrükleri” denilirdi (Toprak, 1985: 668). İç ticarete mallara kara gümrükleri uygulanırken hem iç hem de dış ticarete sahil gümrükleri uygulanmaktaydı. İstanbul, İzmir, Antalya, Selanik, Beyrut gibi merkezler hem iç hem de dış ticaret için önemli liman gümrük merkezleriydi. Kara yolu ile yapılan ticarete gümrük alınması nedeniyle de Bursa, Erzurum, Tokat, Diyarbakir, Bağdat gibi büyük şehirlerde de kara gümrükleri mevcuttu. Bu büyük merkezlerin dışında yine bu büyük merkezlerin adı ile anılan daha küçük gümrüklerde mevcuttu. 1801'de Osmanlı'da gümrük sayısı 100'ün üzerindeydi (Kütükoğlu, 1996: 263).

Genel anlamda Osmanlı ticareti için şu bilgileri verebiliriz. 17. ve 19. Yüzyıllar arasında ticaret hacmi savaşlar ve karışıklıklar nedeni ile yavaş bir gelişme göstermiş fakat daha sonra gelişme hızı artmıştır. İmparatorluğun dünya ticaretindeki payı 19. yüzyılın başlarında çok sert bir düşüş yaşamış fakat daha sonra bu düşüş eğilimi azalmaya başlamıştır (Issawi, 2006: 165-166).

Tarım

Tarımsal üretimin Osmanlı İmparatorluğu için önemini daha iyi kavramak için toprak-mülkiyet ilişkisinin açıklanması gerekmektedir. Mülkiyet en genel tanımı ile belli nesnelere üzerinde sahip olma ve denetimde bulunma hakkını açıklamaktadır. Mülkiyet kavramının özellikle Avrupa'da yaygınlaşması ve önem kazanması sonucu mevcut toplumsal yapı ve ekonomik ilişkiler değişmiştir. Avrupa'da ortaya çıkan mülkiyet hakları, geri alınamaz, aktarılabilir ve askeri gücün kontrolü altında olmayan bir haklar demeti halinde evrilmişti (Arıcanlı, 1998: 129-130). Osmanlı İmparatorluğunda ki hukuki ve siyasi sistem 19.yy. ortalarına kadar mülkün serbestçe alınıp satılmasına müsaade eden mülkiyet haklarına izin vermemiştir (Keyder, 1998: 11). Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak hukuku ve miri arazi anlayışı ve dolayısıyla mülkiyet hakları kavramı yukarıda bahsettiğimiz şekliyle resmîyette yani şeriat ve padişahlar tarafından koyulan örfî kanunlarla yürürlükteydi. Fakat

reel hayatta işlerin tam anlamıyla bu şekilde yürümediğini ilişkilerin boyutlarının farklı olduğunu Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'ın Türkiye'de Toprak Meselesi isimli eserinden görmek mümkündür. Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan bu önemli eserinde; Osmanlı İmparatorluğu'nda toprağın yüksek mülkiyet ve denetleme hakkı devlete aittir ve miri olarak kabul edilir. Toprağı işleyenler için bu tür bir sınırlama (satılamama-miras bırakılmama vs.) onları daimi bir kiracı konumuna soksa da bu sınırlamalar- kısıtlamalar toprak mülkiyeti taraftarlarını korkutacak bir hale dönüşmemekte ve köylü toprağın gerçek sahibiymiş gibi gelişmektedir. Fakat bu tam anlamıyla bir mülkiyet tarzını ortaya koymamaktadır. Toprak sahibinin toprağını satması, hibe etmesi, vakfetmesi ya da miras bırakması gibi durumlar söz konusu değildir. Aynı zamanda köylünün, toprağında istediğini yetiştirmek ya da toprağı işlemek gibi haklar da yoktur (Barkan, 1980: 294). Prof.Dr. Mustafa Akdağ'da Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai Tarihi isimli eserinde miri arazinin mülkiyete dönüşmesine şöyle açıklamıştır (Akdağ, 1979a: 203):

“Yaş ve kuru üzüm, raki, şarap elde etmek üzere yetiştirilen bağlar, şehirlerin ve yakın köylerin etrafında süslü ve yeşil alanlar halinde idi. Ayrıca, bağcılığı geliştiren bir cihet de, bağ dikmek, ağaç yetiştirmek ve duvar çevirmek gibi emeklerle, tarlanın miri toprak durumundan kurtarılıp, mülk haline geçmesi kuralı idi. Sadece icarcı durumunda olan kimse bu suretle elindeki toprağı «imar etmiş» olacağı için, miri tarlayı mülkiyetine geçirmiş oluyordu. Türk toprak hakları anlayışındaki bu özelliğin uzun bir süre bağ ve bahçeciliği geliştirmeye hizmet ettiği bir gerçektir.”

Toprak üzerindeki hakların düzenlendiği kanunlara göre kiracı ve soyundan gelen varisleri toprağı usulüne uygun kullanmaları halinde miri toprağı sınırsız bir süre boyunca kullanabilmelerine olanak sağlamaktaydı. Sürekli kiracı olmak durumu ise fiiliyatta toprağına sahip olması anlamına da gelmekteydi. Devlet aynı zamanda reyanın konumunu değiştirmeye kalkışabilecek ve onu işçi, ortakçı veya serf konumuna getirecek üçüncü şahıslara karşıda korumaktaydı (İnalçık, 1998: 18). Toprak ve reaya 'ya uygulanan kanunların esasını teşkil eden İslam hukukudur. Toprak üzerindeki mülkiyet devlete aittir. Tarımla uğraşanlar sadece kiracıdır. Beyt-ul mâl-i müsîmîn yani İslam hazinesi toprakları köylü sınıfına sadece tasarruf hakkına sahip kiracılar olarak kabul etmiştir. Köylü tapu resmi ödemek koşulu ile bu hakka kavuşmuştur. Buradaki mantık merkezi bir imparatorluk hazinesi oluşturmaktan ileri gelmektedir (İnalçık, 2016: 291). Mülkiyet konusunda son olarak şunu söyleyebiliriz. Osmanlı İmparatorluğunun tarımsal hayatı göz önüne alındığında asla bir feodal bir yapı olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü reyanın belli başlı özgürlüklerinin olduğu – belli bir vergi ödeyerek köyünü terk edebilmesi-dolayısıyla toprağına bağlı olmak zorunda kalmadığı, sadece “ortakçı kul”

olarak adlandırılan ve toprağa bağlanmış küçük bir çiftçi grubundan oluşan köylü sınıfının var olması bizi bu sonuca ulaştırmaktadır (Beldiceanu, 1985: 102).

Tarımsal üretim Osmanlı imparatorluğu için Roma, Bizans ve Selçuklu'dan devralınan bir yapıdır (Demirdöğen ve Olhan, 2017: 2). Osmanlı ekonomisinin temelini tarımsal üretim ve emek gücü oluşturmaktadır. Tarım toplumlarında tarımsal alanlar sadece ürün alınan yerler değil aynı zamanda devletin ekonomik ve içtimai hayatının da temelini oluşturmaktadır (Öztürk, 2010: 250). Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu tipik bir tarım ekonomisine sahiptir. Tarım ekonomisi hem üretim hem de vergilendirme yoluyla imparatorluğun en önemli gelir ve kaynak sağlayıcısı konumundadır (Divitçioğlu, 1971: 77). Osmanlı toprak sisteminin ve tarımsal ekonominin dinamikleri arasında tımar çok önemli bir yere sahiptir. Buradan elde edilen vergi gelirleri Osmanlı İmparatorluğu için sefere hazır askeri birliklerin var olmasını sağlamıştır. Daha önce de belirttiğimiz tımar, zeamet ve has özellikleri bakımından birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bu özellikleri elde edilen vergi ile oranlıdır. Yıllık geliri 20 000 akçeye kadar olan yerlere tımar, 20 000 ile 100 000 arasında akçe geliri olanlara zeamet ve 100 000 akçeden fazla geliri olanlara da has denilirdi. Bu üç tip tımarında sefer sırasında asker getirme zorunluluğu vardı. Taşra örgütlenmesinin en önemli yapı taşı olan tımarların topladığı başlıca vergi türü aşar (ürünün onda biri) ve birim tarla olarak adlandırılan yani bir çift öküzle sürülebilen (çift olarak adlandırılan) alana eşit olan ve yılda bir kez alınan (çift akçesi) toprak vergisidir (Kıray, 19995: 46-48). 17. yy. sonları ve 18. yy. başları itibari ile miri araziler mukataaların malikâne şeklinde satılması ve bir bakıma özel mülkiyete geçişi devletin dönemin savaş faturalarının ağırlığından kurtulmak için başvurduğu bir finansman kaynağı olarak görülebilir. Bu durum aynı zamanda miri toprakların mukataalarda olduğu gibi peşin para ve evladiyet usulü ile satışına başlanması ile devam etti. Sonuç olarak ise kapitalist çiftliklerin doğuşu gerçekleşti (Öztürk, 2010: 254). Çiftliklerin ortaya çıkışını açıklamak için bazı teoriler öne sürülmüştür. Bunlardan ilki, çiftliğin ortaya çıkması, eski tımar sisteminin üzerine kurulan ve feodalizmden kapitalizme geçiş olarak açıklanır. Bu ilk teorideki en önemli vurgulardan biri ise reyanın sadece kira ödemekle yükümlü bir toprak çalışanı olmaktan çıkıp ücretli bir işçiye dönüşmüş olduğu iddiasıdır (Veinstein, 1998: 44-45). Bir diğer teori ise Celali İsyenları nedeni ile boşalan toprakların Seyfiye mensubu güçlü kişiler tarafından sahiplenilmesi ve buralara adamlarının ya da kölelerinin yerleştirilmesi sonucu özel mülk haline getirilmesidir (Kadir, 2017: 110).

Para

Osmanlı İmparatorluğu'nun parasal gelenekleri, Roma ve Bizans'tan, Ortaçağ İslam devletlerine, İlhanlı'lardan İspanya'ya kadar

geniş bir kökene sahiptir (Pamuk, 1999: 17). Osmanlı ekonomisi de geleneksel ekonomiler gibi madeni para sistemi üzerine inşa edilmiş bir para sistemine dayanıyordu. Bu sistemin temelinde altın ve gümüşün eşya olarak kullanımını en aza indirmek ve mübadele aracı olarak kullanılmasını sağlamak vardı. Osmanlı'lar da Selçuklular gibi merkantilist bir anlayışla kıymetli maden ihracını kısıtlayan ithalatını teşvik eden bir anlayışa sahipti (Tabakoğlu, 2012: 391). Akçe (akça) denilen para birimi Osmanlı para sisteminin temel para birimi olarak görülmüştür. İlk Osmanlı akçesinin 1326 yılında Orhan Bey için kestirilen akçeler olduğu kabul edilmiştir. Akçe XVII. Yüzyılın sonlarına kadar temel para birimi olma özelliğini korumuştur (Akyıldız, 2007: 164). Sikke (madeni para) basmanın birkaç nedeni vardır. Bunlardan ilki egemenliğin bir gereği ve göstergesi olması bir diğeri, devletin vergi gelirlerini hem ülke içinde hem de ülke dışında kendi para birimi ile toplamak arzusu ve son olarak da uluslararası ticarete ve borçlanmada yine kendi para birimini kullanma arzusu yatmaktadır (Erdem, 2006: 1). Para kullanımı sadece kentli nüfusla sınırlı değildir. XV. yüzyılın sonlarına doğru yaklaşıldığında, yapılan araştırmalar göstermiştir ki kentli nüfusun tamamı ile kırsal nüfusun bir bölümü para ekonomisinin içinde yer almaktaydı. Ayrıca XVI. yüzyıla gelindiğinde değerli madenlerin artması (Amerika'da keşfedilen değerli madenler nedeni ile dünya piyasalarında altın ve gümüş sayılarında kayda değer bir artış olmuştur) ve kırsal ekonominin pazar ekonomisi ile yakınlaşması sonucu para kullanımında ciddi bir artış yaşanmıştır (Pamuk, 2013: 113).

Temel para birimi özelliğini koruyan akçe değerini koruyamamıştır. Örneğin Orhan Bey zamanında 100 dirhem gümüşten 269 akçe kesilirken, Fatih devrinde 280, 1566 yılında ise 450 akçeye kadar çıkmıştır (Ergenç, 1978: 87). İlk akçenin kesilmesinden II. Mehmet dönemine kadar akçenin değerinde bir istikrar olduğu söylenebilir fakat daha sonra akçenin değerinde değişimler yaşanmıştır. Akçenin ağırlığı ve gümüş içeriği ile yapılan ayarlamalar yani tağşişler Osmanlı devletinin uzun süre izleyeceği tağşiş politikasının ilk izlerini taşımaktadır. Tecdid-i sikke adı verilen bu uygulama ile mali açıklar kısa süreliğine kapansa bile uzun vade de bir sonuç alınamıyordu (Özcan, 2005: 239). Osmanlı'larda da Selçuklular da olduğu gibi padişah adına sikke basma yetkisine sahip darphaneler mevcuttu. Bu darphanelerin belirli bir sayısı yoktu. Çeşitli yerlerde (İstanbul, Edirne, Bursa, Amasya, Tire, Ayasluğ, Serez (Rumeli bölgesinde)) darphaneler vardı. Bu kadar çok darphanenin olmasının en büyük avantajı "akçe kesme fermanı" 'nın çıkmasıyla beraber yeni basılan akçelerin tek bir darphaneden yurda dağılmasının alacağı zamandan büyük bir tasarruf sağlanması ve bir an önce yeni akçelerin bollaşmasına neden olarak piyasada akçe sıkıntısı yaşanmasını engellemesiydi (Akdağ, 1979b: 231). Bu darphanelerin yanı sıra XVI. yüzyıldan itibaren Mısır, Basra, Tunus, Cezayir, Belgrat, Halep, Şam, Bağdat, Basra, Trablus gibi

eyaletlerde de para basılmıştır (Marufoğlu, 2010, 149). Devlet sikke basımından darp hakkı ve darp ücreti adı altında bir gelir elde etmekteydi. Darphanelere ellerindeki altın ve gümüşleri getiren herkes bunlardan sikke kestirebilmek için bu ücreti öder ve darphane gelirleri bir süreklilik arz ederdi (Tabakoğlu, 2012: 393). Şevket Pamuk Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi isimli kitabında Osmanlı para tarihini beş farklı döneme ayırır (Pamuk, 1999: 22);

Birinci Dönem: 1300-1477 yılları arası gümüşe dayalı istikrarlı para birimi-akçe

İkinci Dönem: 1477-1585 yılları arası altın, gümüş ve bakır⁴ sikkelerden oluşan üçlü para sistemi.

Üçüncü Dönem: 1585-1690 yılları arası parasal istikrarsızlık, darphanelerin kapatılması ve Osmanlı piyasalarına yabancı sikkelerin hâkim olması.

Dördüncü Dönem: 1690-1844 yılları arası mali istikrar ile kuruşun (gümüş para birimi) yeni para ve hesap birimi olarak yerleşmesi, 1780'lerden sonra ise derin mali bunalım neticesinde hızlı tağşişi ve değer kaybı.

Beşinci Dönem: 1844-1918 yılları arası Sanayi devrimi sonrası dünya piyasaları ile hızlı bütünleşme ve gümüş ile altın liradan oluşan çift metalli yeni sistem.

Osmanlı para sisteminin geçirdiği evrelere daha yakından bakarsak;

Monometalizm Dönemi

Osmanlı'nın kuruluş dönemi olan XIV. yüzyıl batılı iktisat tarihçilerince batı iktisadının durgunluk dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu durgunluk döneminde Anadolu'da hiçbir devlet akçe (gümüş sikke) dışında bir para basma girişiminde bulunmamıştır (Sahillioğlu, 1978: 2). Devletin kuruluş döneminden 1479'a kadar süren bu döneme monometalist dönem denmesinin sebebi tek madeni paraya dayalı gümüş akçenin kullanılmasıdır. Bu dönemde tahta çıkan her padişah kendi adına sikke bastırmıştır. Bastırılan her sikke bir önceki padişahın bastırıldığı sikkeden 48mg (bir buğday tanesi) daha hafiftir (Erdem, 2006: 12). Monometalizm dönemi istikrarlı mali yapının devam ettiği sürece devam etmiştir. Bu dönemde resmi para akçedir fakat piyasada yabancı altın ve gümüş kullanımına ait bir yasakta bulunmamaktadır (Sahillioğlu, 1978: 3).

---

⁴ Bazı kaynaklar bu dönemdeki bakır paraların bozukluk ihtiyacını gidermek için çıkarılan "mankur-mangır-pul" olduklarını ve üçlü para sistemine geçiş tarihinin 1688 olduğunu ileri sürer. Bakınız Ahmet Tabakoğlu, Türkiye İktisat Tarihi, , 11. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012, 409.

Bimetalizm Dönemi

XV. yüzyıl ortalarından itibaren eski transit ticaret yollarının yeniden canlanması ve Osmanlı'nın zor günlerinden kurtulup güçlenmesiyle ticari faaliyetlerde artışlar yaşanmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in ilk Osmanlı altın parasını bastırması ile Osmanlı devletinde bimetalist döneme (ikili para sistemine) geçilmiştir. Altın ve gümüş aynı anda kullanılmaktadır (Tabakoğlu, 2012: 398). Sultani adı verilen ilk Osmanlı altın parası Venedik dükası gibi 3,5 gr ağırlığındadır. Sultani'nin tedavüle sürülmesi ile birlikte piyasadaki diğer yabancı altınlar yasaklanmamış kullanılmaya devam edilmiştir (Pamuk, 2013: 113). Fakat tüm bunların yanında bir karmaşa da mevcuttu, Mısır'da Pâre, Eflak/Boğdan, Macaristan dolaylarında Penz, Kırım'da Kefevi akçe gibi yerel paralar basılmaktaydı. Hatta devlet İstanbul'a yakın yerlerde akçe ve sultani kullanırken, uzak piyasalarda Venedik dükası, Ceneviz altını gibi paraları da kullanmakta ve Osmanlı darphanelerinde kestirilmesine onay vermekteydi (Akyıldız, 2007: 164). Bimetalist dönem olarak literatürde yer alan bu dönemle ilgili olarak şu yargıya da yer vermek gerekmektedir. 19. yüzyılda kullanılan tanımlara göre; bir para rejiminde, tüm malların değeri tek bir metal üzerinden belirleniyorsa, tedavülde birden fazla madeni ya da kâğıt para olsa dahi, bu para rejimini belirleyen metal değer ölçüsü olarak kullanılan metaldir. Bu nedenle Osmanlı'da diğer tüm malların değerleri-sultani ve mangır dâhil- gümüş akçe üzerinden belirlendiğinden, bu tanım Osmanlı para rejimine uymaktadır. Sonuç olarak ise bu dönemin monometalist mi bimetalist mi olduğu tartışılmalıdır (Pamuk, 1999: 77).

Trimetalizm Dönemi

XVII. yüzyılda altın, gümüş ve bakırın (mankur-pul) aynı anda kullanıldığı para rejimini ifade etmektedir. Osmanlı'lar da daha önce de bakır paralar kestirilmiş ve kullanılmıştır. İtibari para olmayan bakır ufaklık para olarak kullanılır büyük alışlarda zarara sebebiyet verdiği için kullanılmazdı (Sahillioğlu, 1978: 18). XVII yüzyılın sonlarına doğru altın ve gümüş para arzındaki yetersizliği karşılamak için bastırılmaya başlanmıştır. Mankurun madeni değeri ile nominal değeri arasında büyük farklılık olduğundan dolayı altın ve gümüş gibi darphanede özgürce halk tarafından kestirilmesi yasaktı (Tabakoğlu, 2012: 409). Nominal değeri ile madeni değeri arasında büyük fark olan mankur çok kolay bir kâr kapısı aralamıştı. Bunu fark eden kalpazanlar gemilerle bakır getirerek piyasaya sürdü. Bu durumun piyasalarda oluşturduğu enflasyon ve istikrarsızlık hali nedeni ile 1691 yılında mankurların basılması yasaklandı (Akyıldız, 2007: 164).

Sanayi

Tanzimat'ın ilanı öncesi Osmanlı'da sanayi, kuruluşundan beri fazla değişikliğe uğramamış, geleneklere bağlı ve küçük el sanatları ile gedik usulüne dayanan bir yapıya sahiptir (Seyitdanlıoğlu, 2009: 55). Sanayi Devrimi öncesi Osmanlı sanayi üretimini tarım ve hayvancılığa dayalı sınaî üretim ile madencilığe dayalı sınaî üretim olarak ikiye ayırmak mümkündür. Sanayi sisteminin temelini küçük esnaf oluşturmaktaydı ve bu sistemin içinde deri işletmeciliği, ipek ve yünlü dokumacılık hayvancılıkla, pamuklu dokumacılık ise tarım sektörü ile yakından ilintiliydi (Tabakoğlu, 2012: 325-340). Küçük sanayide durum esnaf teşkilatına verilmiş tekel haklarından ibaret bir haldeydi. Esnaf sisteminin tekel haklarından doğan gedik⁵ sistemi de sanayinin rekabetçi bir hal almasının önünde bir engel oluşturmaktaydı (Kal'a, 1990: 55). Osmanlı iş hayatında düzenleme loncalara⁶ aittir. Sanayi ve ticaret ile uğraşan her erbabin bir loncası vardır. Aynı sektörde çalışanlar, sektörlerini temsil eden loncalara girmek zorunda ve loncaların getirdikleri kurallara uymak zorundaydılar (Karal, 2007: 238). Aynı zamanda gedik usulü de Osmanlı sanayisi üzerinde lonca kadar etkili bir sistemdir. Esnaf tekelini anlamına da gelen gedik usulü hem ticaret hem de sanayinin her alanında mevcut olan ya da kurulacak olan üretim hanelerin ve çalışanların sayısını belirlerdi (Seyitdanlıoğlu, 2006: 55). Gedik sahibi olmayanlar ticaretle uğraşamaz yani ehliyet alamazlardı. Girmek istedikleri sektörde işi bırakan ya da ölen bir gedik sahibi olana kadar beklemek zorundaydılar (Karal, 2007: 239). Devlet vergilendirme maliyetlerini azaltmasından ve ürün kalite kontrolünün kolay olmasından dolayı bu sistemi destekledi hatta üreticilerin bir araya toplanmanın gerektirdiği fiziki yatırımlara gücü yetmediği için bunu devlet üstlendi ve inşasını gerçekleştirdi. Bu sayede vergiler dışında rant elde ederek bir gelir transferi sağladı (Genç, 2014: 228). XVIII. yüzyılda loncalar rekabet ve kapasite anlamında büyümemiş ve neredeyse her bir mal için bölümlenerek bir karmaşıklık doğurmuşlardır (Keyder, 1999: 270). Lonca ve gedik sistemi ve onlara tanınan tekel hakları III. Selim dönemine kadar devam etti. Fakat bu dönemdeki fiyat artışlarının sorumlusu olarak görülen tekel hakları nedeni ile gedikler hakkında iki önemli karar alındı. İlki artık gedik verilmesi yasaklandı ve sayı donduruldu, diğeri ise gıda iş kolu dışındaki gediklerin

---

⁵ Gedik için bakınız: Ahmet Kal'a, Mahmud II Döneminde Sanayinin İktisadi Ve Sosyal Organizasyonu Ve Bu Organizasyonda Tanzimata Doğru Yapı Değişimleri (1808-1839), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, 1988.

⁶ Lonca kelimesinin anlamı hem "belirli bir yer" anlamına gelmekte hem de örgütlenmiş esnaf amirlerinin esnaf için gerekli hammaddeyi depolama, kalite kontrolünü yapma, malı toptan sevk etme gibi yükümlülükleri bulunan kimselerin oluşturduğu grup anlamına gelmektedir. Esnaf ve lonca için bakınız: Ahmet Kal'a, Mahmud II Döneminde Sanayinin İktisadi Ve Sosyal Organizasyonu Ve Bu Organizasyonda Tanzimata Doğru Yapı Değişimleri (1808-1839), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, 1988.

tekel hakları kaldırılmaya başlandı (Kal'a, 1990: 57). Sanayileşmenin önünde bir engel olarak yorumlanan lonca ve gedik sistemine yapılan bu eleştirilere rağmen Osmanlı sanayiinin XVIII. yüzyılın sonlarında ciddi bir yara almadığı görülmektedir (Sarc, 1999: 421). Bu yüzyılın ilk yarısında devlet sanayide atılımlar yaparak ithal ikameci bir politika ile fabrikalar kurmuş fakat aynı yüzyılın ikinci yarısında artan dış tehditler nedeni ile yeni atılım yapmak bir kenara daralmanda bizzat başrolü oynamıştır (Genç, 1999: 263). En önemli mesele tabii ki sanayi devriminin kaçırılmış olmasıdır. Makinelerle yapılan üretim sonucu oluşan mamül mallar el emeği ile üretim yapan pazarlara girmeye başladı. Osmanlı sanayisi XVIII. yüzyılın sonunda el emeği yerine makineleşmeye geçemediğinden pazarda yabancı mallar ağırlık kazandı. Bu durum yerli sanayinin de yavaş yavaş silinmesine neden oldu (Kartal, 2007, 8).

2. TANZİMAT'IN İLANI VE GEREKLİ KILAN ŞARTLAR

Sözlük anlamı olarak, tanzim- düzenlemek, ıslah etmek-, kelimesinin çoğulu olan tanzimat, mülki idareyi yeniden organize etmek ve ıslah etmek manasında kullanılmıştır (Akyıldız, 2011: 1). Tanzimat kelimesi fermanla Tanzimat-ı Hayriye olarak geçmektedir. Prof. Dr. Halil İncalcık Tanzimat nedir sorusuna tam anlamıyla bir cevap verilemeyeceğini, bu meselenin öncesinin, kurumların ve tabii cemiyetin muhatap olduğu evrelerin açıklanması gerektiğini ama en genel anlamıyla bir tanımlama yapılacak olursa, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Müslüman ve gayri-müslim tebaa arasındaki ilişkilerin bir safhası, imparatorluğun batı medeniyeti dairesine girişi olarak izah etmiştir (İncalcık, 2006: 13). Tanımlamayı biraz daha açacak olursak, müslim ve gayri-müslim halkın daha yakın ilişkiler kurarak yaşamasına, bir anlamda barışmasına vesile olacak bir kültür ve yeniden düzenleme hareketi olarak da görmek mümkündür (Gencer, 1990: 8). Yapılan bir diğer tanımlama da ise, Tanzimat'ın batılılaşma yolunda önemli bir adım olarak görüldüğü ve özellikle Türk zümresinin değişmesine vesile olan bir hareket olduğu ifade edilmiştir (Okyar, 1994: 243). Osmanlı devletine Batı anlamında bir ruh ve içerik dayatmak, Fransız İhtilali ile ortaya çıkan insan hakları kaidelerini tüm tebaaya tanımak için yapılmış bir devrim olarak da tanımlandığı görülmektedir (Sertoğlu, 2011: 2975).

Tanzimat'ın ne olduğuna dair literatürde birbirine benzer tanımlamalar yer almaktadır. Farklılık Tanzimat'ın gerekliliği ve faydaları konusunda ortaya çıkmıştır. Tanzimat Fermanı'nı Osmanlı devletindeki ilk ıslahat veya yenilenme hareketi olarak kabul etmek mümkün değildir. Fermanın ilanından önce de padişahlar tarafından adaletname adı altında emirler çıkarılırdı. Bunlara adaletname, adalet hükmü, emir veya ferman denirdi (İncalcık, 1993: 86-88). Fakat Tanzimat Fermanı'nı daha önceki fermanlardan ayıran şartlar ve özellikler mevcuttur. XVI. yüzyıla kadar tutarlılık gösteren toplum ve kurumlar da çözümler yaşanmaya başlamış

ve gelişen savaş teknolojisi ile tımarlı sipahilerin askeri fonksiyonlarında yetersizlikler ortaya çıkmış, mali sıkıntılar daha belirgin hale gelmiştir. Özellikle Balkanlarda XIX. yüzyılda artan isyanlar zaten ekonomik zorluk içerisindeki devlet de reform gereğini hep canlı tutmuştur (Şener, 1987: 1). Osmanlı Devleti'nde reform girişimlerinin yeni olmadığını eskilere dayandığını yukarıda belirtmiştik. Bu reform girişimleri genellikle askeri olmakla birlikte, ilk olarak Osmanlı bürokrasisini ve iktisadi önlemleri de kapsayan reform girişimi, batılılaşma yolunda hevesli ve azimli olduğunu bildiğimiz III. Selim tarafından ilan edilen Nizam-ı Cedit'tir (Akyılmaz, 2002: 660-661). III. Selim'den sonra tahta geçen II. Mahmud, bazı aydınlara göre Tanzimat'ın başlangıcının temsil eden Yeni Çeri Lağvı (1826) ile reformist hamlelere devam etmiştir. Reformcular daha sonra bu olaydan Vak'a-i Hayriye diye bahsedeceklerdi. Bu tarihten itibaren ölümü 1839 tarihine kadar reformcu yaklaşımlarına devam etti (Lewis, 1993: 79-81). III. Selim ve II. Mahmud döneminde ki bu reformist hareketlerin asıl kesişim kümesi, ortak ideolojileri batılılaşma olarak görülmektedir (Moiseyev, 1990: 2). 1839 yılında tahta çıkan Abdülmecid saltanatının dördüncü ayında Tanzimat Fermanı'nı ilan ederek bu reform hareketini doruk noktasına çıkarmıştır.

Sanayi Devriminin Etkisi

Sanayi devriminin önemini Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfü Barkan şöyle ifade etmiştir, şüphesiz ki, beşeriyet tarihinde ateşin icadından sonra en mühim rol oynayan vakalardan biri buhar makinesinin icadıdır. Buhar makinesinin icadı ile daha kolay ve ucuz üretim mümkün hale gelmiştir. Bu durum daha fazla sermayeye ve daha fazla pazara ihtiyaç doğurmuştur (Barkan, 1980: 108-109). Sanayi devrimi gerçekleşmeden önce Osmanlı ekonomisi tarım ve el zanaatlarından oluşan meslek gruplarına dayalı bir ekonomik sistem olarak işlemekteydi (Erdem, 2016: 18). Fakat bu bilgi yetersizdir. Çünkü sanayi kuruluşları da mevcuttur. Devlet desteği ile çalışan bu sanayi kuruluşlarının kurulmasında en büyük pay, özellikle 1700'lerin başlarında henüz biten ve 16 yıl boyunca süren savaşlardan dolayı özellikle yün ve ipekli kumaş sağlayan ülkelerden hammadde bulmakta ya zorlanmakta ya da maliyeti ağır bir şekilde bu mallara ulaşmaktaydı. Bu nedenle bu topraklarda ilk kez ithal ikamesine dönük bir üretim tarzı benimsendi ve 18. yüzyılın başlarından itibaren birçok fabrika ve imalathane kuruldu. Bunlar, yün, ipek, kâğıt, pamuklu dokuma, gemi çapası, çini gibi geniş bir ürün yelpazesini oluşturuyordu (Genç, 1999: 263-264). Osmanlı devleti bu sanayileşme çabasında özel sektöre de yer vermeye çalışmış ama sonuç alamamıştır. Nihayetinde bu girişim devlet tekeli olarak kalmıştır (Şener, 2007: 57). 18. yüzyılın ilk yarısında bu sanayi hamleleri başarılı olsa dahi ikinci yarısında başarılarını koruyamamıştır. Avrupa'da, özellikle İngiltere'de hızla gelişen sanayi artık mamul üretiminde verimi arttırmış ve buharlı gemiler sayesinde

ulaşımı daha ucuz hale getirmiştir. Osmanlı hala mensucat ve iplik ihracatçısı konumundadır fakat eski kuvvetine sahip değildir. Bu nedenle de diğer devletlerden Osmanlı'ya yünlü kumaş, hırdavat, şeker, kâğıt gibi birçok sanayi maddesi gelmektedir (Sarc, 1999: 424). Tüm bunların sonucunda iki farklı görüşün literatürde oluştuğunu görmek mümkündür. Bir taraf ucuz ithalat sonucunda işsizliğin ortaya çıktığını ve dokumacılığın bırakıldığını iddia ederken bir diğer taraf, zanaatların esnekliğinden ve kendini toparlama gücünden bahsederek kıyı kesimlerden ziyade ulaşımın daha pahalı olduğu iç kesimlerde ayakta kalabildiklerini ileri sürmektedirler (Keyder, 1999: 270-271).

Sanayi devrimi sadece Tanzimat'ın oluşma sürecinde etkili olmamış, onun yıkılma sürecinde bile varlığını hissettirmiştir. Tanzimat'ın ilanından sonra yapılan sanayi hamleleri olmuş fakat istenilen düzeye ulaşamamıştır. Avrupa'nın Sanayi Devrimi'nden korunmak adına müdahaleci politikalarla kendi üreticilerini koruma amaçlı uygulamaları İngilizleri Osmanlı pazarına yönlendirmiştir. Avrupa'nın mamul eşyaları Osmanlı eşyalarının yerine ikame edilmeye başlamış ve sınırlar içindeki vergi kaynaklarını azaltmıştır. Bu süreç Osmanlı maliyesinin yabancıların denetimine geçmesine kadar uzamaktadır (Clark, 2006: 467).

1826 Yeni Çeri Lağvı

Tanzimat'ın ilanı 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlamaktadır fakat birçok tarih ve iktisat tarihi uzmanı bu dönemin aslında daha önce başladığını iddia eder. III. Selim'den de önce başlayan reform girişimleri genellikle askeri alanda olmaktadır. III. Selim askeri, iktisadi ve içtimai reformları Nizam-ı Cedit adını verdiği sistemle yürütmeye çalışmıştır (Akyılmaz, 2002: 666). III. Selim ile başlayan geniş kapsamlı yeni düzen kurma girişimlerini II. Mahmud nihayete erdirmiştir. Tarihi, şan, şöhret ve başarılarla dolu olan yeniçerilerin son dönemlerde çeteleşmesi ve sık sık isyan ederek hükümete başkaldırmaları, otoritenin reformist girişimlerine karşı duruşları artık ciddi bir problem oluşturmaya başlamıştı. İlk denemeler yeniçeri ocağında değişiklik yapılması yönünde idi fakat olumlu sonuçlar alınamayınca lağvedilmesi fikri ortaya çıktı ve bir ayaklanma sonucu et meydanında kanlı bir gece sonucu sayıları 6 ile 7 bin civarında olan yeniçeri öldürüldü ve ocak resmen kapatıldı⁷. Ocağın kapatılmasından çok kısa bir süre sonra II. Mahmud müsadere sistemini kaldırdığını ve hatta hainlerin evlatlarının bile babalarının miraslarını alabileceğini müjdelemişti (Engelhardt, 1976: 21). Tanzimat'ın ekonomik

---

⁷ Yeniçerilerin kazanlarını ters çevirmesi (isyan başlatma ritüeli) sonucu 14 Haziran 1826 gecesi yeniçeriler öldürülmüştür. Detaylı bilgi için: Stanford J. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim Ve Sultan II. Mahmud Dönemleri, Türkler, 2002, Cilt:12, s.624-625 ve Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi Cilt: V, Nizam-ı Cedit Ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 144-150.

açından 1826 da yeni çeri ocağının lağvedilmesi ile başladığı kabul edilebilir bir düşüncedir. Yeniçeri ocağının kaldırılması sadece siyasi ve askeri bir hamle değildir aynı zamanda ekonomik bir tedbirdir. Yeniçeri ocağına kayıtlı ve lonca teşkilatının imkânlarından faydalanan grubun, Osmanlı devleti tarafından alınan tedbirlere karşı, arkalarında silahlı bir gücünün olmaması manasına da gelmektedir (Quataert, 2006: 447-451). Vaka-i Hayriye olarak da adlandırılan bu olay sonucu devletin batılılaşma yolunda önündeki engellerin ortadan kalktığı ve bazı alanlarda batılılaşma hareketlerinin başladığı gözlemlenmiştir. Bu yenileşme hareketlerinin olduğu alanlar, askeriye, devlet teşkilatlanma yapısı, sosyal ve kültürel hayat, eğitim ve öğretim hayatı, tıp alanı ve iktisadi alandır. İktisadi anlamda alınan kararlar, Avrupa'dan getirilen kumaşlara sınırlama, bazı Avrupa kumaşlarından elbise yapımına yasaklama, ordunun elbise ihtiyacının yerelde yapılması için tesis kurulması gibi kararlardır (Karal, 1999: 28). Yeniçeri ocağının kapatılmasının iktisadi olarak olumsuz yönlerinin de olduğu ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre ocağın kapatılması ile özellikle Müslüman kesimin geçim sıkıntısına düşen belli kesimleri olduğu ve bu kesimler arasında da hammal (hamal) sınıfının en büyük sıkıntıyı çeken taraf olduğu belirtilmektedir. Yaklaşık beş bin kişiden oluşan bu sınıfın, yeniçeri ocağının destekçisi olduğu ve isyan sonrası çoğunun öldürülüp sürgüne gönderilmesi sonucu ailelerinin (ortalama yirmi beş ile otuz bin kişi) olumsuz etkilendikleri de bu olayın bir diğer tarafı olarak değerlendirilmelidir (Baykara, 1990: 149-150).

Mısır Meselesi, Baltalimanı Muahedesi, Müsadere Sistemi

Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti olan ve son döneminde (Kavalalı) Mehmet Ali Paşa'nın vali olarak görev yaptığı Mısır vilayeti, Mehmet Ali Paşa'nın elde ettiği askeri başarıların ardından 19. yüzyılın başlarından itibaren başlayan, hızla gelişen ve güçlenen bir yapıya sahipti. Mevcut durum valinin Osmanlı Devleti'ne olan bağlarını zayıflatmaya başlamış ve Mısır'da fiilen hükümdarlık yapmasına neden olmuştur. Merkezi yönetimin askeri, ekonomik ve idari anlamda zayıflamasına yol açan bu duruma karşılık Mısır ile 1831-1833 yıllarında savaş yaşanmasına rağmen Mısır'da otorite sağlanamamıştır. İlk önce Rusya ile 1833 yılında Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmıştır (Kıray, 1995: 76). Bu antlaşma özellikle İngiltere için tehlike oluşturmaktaydı. İngilizler Osmanlı topraklarından Hindistan'a kadar ulaşan bu karayolunda Rusların egemenliğinin tehlike arz ettiğinin fark etmişlerdir. Tehlike hem Pazar için hem de hammadde için geçerlidir. Bu nedenle 1840 yılında Mehmet Ali Paşa'nın yeniden merkezi otoriteye bağlanmasını sağlamışlardır (Faroqi, 2012: 92). Osmanlı Devleti'nin diğer tüm Avrupa devletleri için de geçerli olan ve on dört yılda bir yenilenmesi gereken ahidnâmeleri, gümrük ve ticaret usul ve esaslarını içermektedirler. İngiltere ile 1834 yılında yenilenmesi gereken ahidnâme için iki devlet arasındaki müzakereler dört yıl kadar sürmüş ve bir

antlaşmaya dönüşmüştür. Bu antlaşma için yapılan müzakereler sırasında İngilizlerin talebi üzerine, devlet tekeli anlamına gelen ve bazı ürünlerin yabancı tüccarlar aracılığıyla sınır dışına çıkışına izin verilmemesi anlamına gelen Yed-i Vahid Sistemi'nin kaldırılması onaylandı (Kütükoğlu, 1992, 38-40). Müsadere Sistemi olarak adlandırılan ve bireysel servet üzerinde devletin kesin hak sahibi olmasını sağlayan bu sistem hukuki olarak cezanın şahsiliği ilkesini yok saymaktaydı. Padişahın ya da başka bir yetkilinin bir emri ile malların müsadere edilmesi (mallara el koyulması) servet edinmenin ya da miras bırakmanın dolayısıyla girişimin önünde büyük bir engel oluşturmaktaydı. Tanzimat'ın ilanı ile kaldırılan müsadere sistemi hukuki olarak bu yenileşme hareketinin olumlu yanlarından biri olarak görülüyordu (Taner, 1999: 224).

KAYNAKÇA

- Akdağ, M,(1979a). Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai Tarihi Cilt 1. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Akdağ, M,(1979b). Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai Tarihi Cilt 2. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Akyıldız, A.(2007), Para, İslam Ansiklopedisi, Cilt:34, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık Ve Ticaret İşletmesi, 2007.
- Akyıldız, A(2011), Tanzimat, İslam Ansiklopedisi, Cilt:40, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık Ve Ticaret İşletmesi, 2011.
- Akyılmaz, G. (2002), III. Selim'in Dış Politika Anlayışı Ve Diploması Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti, Türkler, Cilt: 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 660-670.
- Arıcanlı, T.(1998), “19.Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak Ve Emek”, Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti Ve Tarım (128-139), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
- Bağış, İ.A.(1983) Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler Kapitülasyonlar-Avrupa Tüccarları-Berathlı Tüccarlar-Hayriye Tüccarları. 1. Baskı. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Barkan, Ö.L.(1980), Türkiye'de Toprak Meselesi. 1.Baskı. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Baykara, T. (1990), Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasının Sosyal Sonuçları, Sultan II. Mahmud Ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, s147-155.
- Beldiceanu, N. (1985), XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar, 1. Baskı, Ankara, Teori Yayınları.
- Clark, E. C. (2006), Çev. Yavuz Cezar, Osmanlı Sanayi Devrimi, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, s.467-481.

- Çadırcı, M.(1997), Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Çakır, C,(2001). Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, İstanbul, Küre Yayınları.
- Demirdöğen, A. Olhan, E. (2017), “Türkiye Tarımının Kısa Tarihi: Destekleme Politikası Özeli”, Tarım Ekonomisi Dergisi, Cilt:23, Sayı:1, Ocak 2017,s.1-12.
- Divitçioğlu, S. (1971), Asya Üretim Tarzı Ve Osmanlı Toplumunu, 2. Baskı, İstanbul, Köz Yayınları.
- Engelhardt, E. P. (1976), Tanzimat, Milliyet Yayın Ltd. Şti. Yayınları Tarih Dizisi:41
- Erdem, E. (2006), Osmanlı Para Sistemi Ve Tağış Politikası: Bir Dönemsel Analiz, Bankacılar Dergisi, Sayı:56.
- Erdem, E. (2016), Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri Ve Zaafiyetleri, Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:48, s.17-44.
- Ergenç, Ö. (1978), XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Ankara.
- Faroqhi, S, (2010), Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya, (Çev. Ayşe Berktaş),İstanbul, Kitap Yayınevi.
- Faroqhi, S,(2012), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (Çev. Ercan Ertürk), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gencer, A.İ. (1990), Tanzimat Fermanı'nın İlanı Ve Tatbiki Meselesi, 150. Yılında Tanzimat, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Baskıya Hazırlama Tesisleri, 1990, İstanbul, 8-20.
- Genç, M.(1985), Osmanlı Devleti'nde İç Gümrük Rejimi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt:3, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Genç, M. (1999), XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayiinde Gelişmeler Ve Devletin Rolü, Osmanlı 3 İktisat Cilt: 3, Ankara, Türkiye Yayınları, 1999, 263-268.
- Genç, M.(2014). Devlet Ve Ekonomi. 11. Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Issawi, C. (2006), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Ekonomisindeki Yeri (1600-1914)”, Kemal Karpat (Hzl.), Osmanlı Ve Dünya, İstanbul: Ufuk Kitap.
- İnalçık, H. (1993), Adâletnameler, Belgeler, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt: II, Sayı: 3-4 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 49-145.
- İnalçık, H.(1998), “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet Toprak Sahipleri Ve Kiracılar”, ”, Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti Ve Tarım (17-36), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İnalçık, H.(2016). Akademik Ders Notları (1938-1986) Timur, İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi. 1. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalçık, H.(2006). “Tanzimat Nedir”, İnalçık, H. ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.). Tanzimat- Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu içinde, Ankara: Phoenix Yayınevi. s.13-37
- Keyder, Ç. (1999). Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda İmalat Sanayii, Osmanlı 3 İktisat Cilt: 3, Ankara, Türkiye Yayınları, 269-278.
- Kütükoğlu, M, (1996), Osmanlılar ’da Gümrük, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt:14), İstanbul.
- Kütükoğlu, M, (1992), Baltalimanı Muahedesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Cilt.5, 38-40.ss.), İstanbul.
- Kadir, Ö.(2017), Osmanlıdan Günümüze Türkiye’de Tarım Sektörü Ekonomi-Politik Bir Yaklaşım, 1. Baskı, İstanbul, Lambert Academic Publishing.
- Kal’a, A.(1990). Tanzimat Öncesinde Ve Sonrasında İktisadi Manzara, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Açık Oturumlar Dizisi:7, İstanbul,
- Kal’a A.(1988). Mahmud II Döneminde Sanayinin İktisadi Ve Sosyal Organizasyonu Ve Bu Organizasyonda Tanzimat’a Doğru Yapı Değişmeleri. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Karal, E. Z. (1999), Tanzimat’tan Evvel Garplılaşma Hareketleri (1718-1839), Tanzimat 1, MEB, s.13-30.
- Karal, E, Z.(2007). Osmanlı Tarihi VI. Cilt. İslahat Fermanı Devri (1856-1861), Ankara, AKDİTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Keyder, Ç. (1998). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?”, Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti Ve Tarım (1-171), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kıray, E. (1995), Osmanlıda Ekonomik Yapı Ve Dış Borçlar, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (1993), Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev. Metin Kıratlı, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- Mardin, Ş.(1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918), Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi Cilt:3, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Marufoğlu, S. (2010), Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Para Ve Finansman Sorunları (Musul, Bağdat Ve Basra Eyaletleri Örneği), Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri-2, İTO Yayınları, İstanbul, s.147-160.
- Moiseyev, P. P. (1990), Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat Döneminde Tarımın Ve Köylülüğün Durumu, XI. Türk Tarih Kongresi, Cilt: IV. Ankara.
- Okyar, O. (1994), Tanzimat Ekonomisi Hakkındaki Karamsarlık Üzerine, Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 243-254.
- Ortaylı, İ.(2008). Türkiye Teşkilat Ve İdare Tarihi, Ankara, Cedit Neşriyat.
- Öztürk, M. (2010) “Osmanlı Ekonomisinde Meydana Gelen Değişimlerin Müesseselere Tesiri”, Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler-2, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları-Ekonomik Ve Sosyal Tarih Yayınları, 249-263.
- Özcan, R. (2005), Osmanlı Devleti’nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:17, 237-266.
- Özvar, E.(1998). XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (1999),Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi, 4.Baskı, Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2013), Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 8.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Taner, T.(1999), Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku, Tanzimat 1 Araştırma-İnceleme Dizisi, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 221-232.
- Quataert, Q. (2006), Çev. Fatma Acun, Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, s.447-455.
- Sahillioğlu, H.(1978), Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para Ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1700), ODTÜ Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Ankara, 2-38.
- Sarc, Ö.C.(1999), Tanzimat Ve Sanayimiz, Tanzimat 1, MEB. 421-440.
- Sertoğlu, M. (2011), Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı, Cilt:VI, Türk Tarih Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2009), Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876), Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:28, Sayı:46, 56-69.
- Shaw, S. J. (2002), Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim Ve Sultan II. Mahmud Dönemleri, Türkler, Cilt:12, s.609-628.
- Şener, A. (1987), Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi (1839-1876), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Şener, S. (2007), Osmanlı Sanayileşme Süreci Ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:9, Sayı:3, 2007, s.56-90.
- Tabakoğlu, A.(2012), Türkiye İktisat Tarihi, 11. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları.
- Toprak, Z.(1985). Tanzimat'tan Sonra İktisadi Politika, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. Cilt 3. İstanbul: İletişim Yayınları. 1985.
- Veinstein, G. (1998), "Çiftlik Tartışması", Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti Ve Tarım (36-59), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

BÖLÜM VIII

COVID-19 SÜRECİNDE KARGO HİZMETİ ALAN MÜŞTERİ ŞİKÂyetLERİNİN ANALİZİ

Analysis of Customer Complaints Receiving Cargo Service in The Covid-19 Process

Özge Aykın¹

¹e-mail: ozgeaykin1905@gmail.com

 ORCID 0000-0001-7895-0338

1. GİRİŞ

Sağlık hayatın her anlamda akışını düzenleyen unsurdur. Toplum sağlığı için kenetlenmiş olan paydaş ülkeler kitleleri kurtarmak adına önlemler alarak pandemi sürecini en az hasarla atlama planları yapmaktadır. Can kayıplarının azalması umut ışığı olurken, normalleşme adımları hızla gelişmeye devam etmektedir. Dünya da ve Türkiye de etkin olan bu süreç toplumları her açıdan değiştirmiş ve tüketim alışkanlıklarında farklılıklar meydana gelmeye başlamıştır.

Covid-19 Salgını (Pandemi) sürecinde teknolojinin aktif olarak kullanılması ve alışveriş sisteminin online kanallardan devam etmesi kargo şirketlerinin önemini arttırmış ve oluşan korku, kendini güvende hissetme ihtiyacı ile birleşerek sektöre ciddi bir yoğunluk olarak geri dönmüştür. Bu sürece hazırlıksız yakalanan kargo firmalarına ait şikayetler farklı internet siteleri kullanılarak incelenmiş olup, bu çalışma mevcut durum analizine bağlı sonuçlar ortaya koymaktadır. Covid-19 Salgını (Pandemi) süreci içerisinde farklı dijital platformlar incelenerek temin edilen veriler çalışma içerisinde paylaşılmaktadır.

Kargo firmaları, Covid-19 sürecinde belki de sektörel anlamda en çok etkilenen ve hizmet sürecinde yoğunluğu bir üst boyuta taşınan sektörlerden biri haline gelmiştir. Virüslerin, devletlerin uyguladığı yaptırımlar kadar kişilerin kendilerine uyguladığı yaptırımlar ile de etki alanının büyüdüğünü kabul etmek gerekir. Gerek korku, gerekse evden çıkmama ve kendini güvende hissetme arzusu en küçük ihtiyacın bile internet üzerinden karşılanma durumuna yol açmıştır.

Kargo firmaları da tüm bu yoğunluğun yanı sıra hem taşıyıcı olmamak hem de sağlıklarını korumak adına kendi içlerinde denetimlerini

sıklaştırarak, kurallar koymuşlardır. Birçok kargo firması kamuya duyurmak amaçlı kendi internet sitelerinden de yayınlar yaparak müşteri kaygısını azaltmayı hedeflemektedir. Müşterinin bu yoğunluk sürecinde mağdur edilmemesi için de önlemlerini genişleten kargo firmaları müşteri memnuniyetini hedefleyerek çalışsalar da şikayetler de ciddi bir artış olduğu da yine ilgili şikayet sitelerinde gözlemlenmektedir.

2. COVID-19 SALGINI (PANDEMİ)

Budak & Korkmaz (2020) çalışmasında Covid-19 salgınının fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak küresel dünya da etkileri devam etmekte olduğunu vurgulamıştır. Covid-19 hususunda yapılan araştırmalar %80'lik kısmının ciddi bir müdahale gerekmediği, kişilerin soğuk algınlığı benzeri belirtiler gösterdiği ve evde istirahat gibi basit önlemler ile atlatılabildiği, kalan %20'lik kısmın ise ciddi tehlikeye dönüştüğu, zatürreye dönüşebildiği çok ağır sonuçlar doğurduğu gözlenmiştir.

Sağlık sektöründe başlayan Covid-19 krizi önemli dönüşümlere ve kırımlara sebebiyet vermiştir. Küresel olarak değerlendiren ve günümüz koşullarını değiştiren bu süreç bize yeni alışkanlıklar kazandırarak tüketim alışkanlıklarımızda farklılıklar yaratmıştır (Ulutaş, 2020).

Covid-19 Salgını (Pandemi) sürecinde tüm dünyanın çeşitli kısıtlamalara maruz kaldığı günümüz koşulları değerlendirilirken tehlikenin boyutu göz önünde bulundurulmaktadır. Normalleşme sürecine girdiğimiz şu günlerde sağlık bakanlığı tarafından pandemi süresinin gelişimi hususunda veriler şeffaflık esasına dayalı olarak paylaşılmaktadır.

Farklı tarihlerin günlük olarak incelendiği ve paylaşıldığı pandeminin aktif süreçte etkilerini güncel olarak gözler önüne seren sağlık bakanlığı, bu süreci kamu bilgilendirmeleri ile kontrol altında tutmayı hedeflemektedir. İlgili sürecin bitiş tarihinin öngörülememesi insanlar da korku ve endişe gibi psikolojik etki yaratmakta bu da insanları daha çok sanal kanallardan yararlanmaya teşvik etmektedir. Vaka sayıları ve günümüz etkileri sarsıcı olsa da en büyük sorun sektörler arasında ekonomik faaliyetlerin etkilerinin zamanlama boyutu olmaktadır. Pandemi itibariyle oluşan bu süreç eski normal ve yeni normal gibi kavramları beraberinde getirmiş ve yeni normal dediğimiz sistem aslında daha çok teknolojik alt yapıya bağımlı olmuştur. Gelişen teknoloji ve diğital atılımlar bu süreçte kişilerin güvenlik ihtiyacını karşılamaya yönelmiş ve çeşitli yaptırımları da beraberinde getirmiştir. Alınan önlemler ve hükümet yaptırımları ile yönetilen pandemi süreci, özellikle bakanlık tarafından yapılacak analiz ile tedbirlerin yeterliliği hususunda bilgi vermektedir.

3. KARGO HİZMETLERİNE İLİŞKİN YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Covid-19 virüsü çok kısa sürede dünya genelinde ciddi bir tehdit haline gelmiş ve büyük yaptırımlara sebep olmuştur. Özellikle ülkelerin uyguladığı sokağa çıkma yasakları virüsün yayılımını azaltmayı hedeflerken öte yandan ihtiyaçlar için online satış kanalları önem kazanmıştır. Yaşanan bu süreç kargo firmalarına büyük bir yük olarak sektörün önemini yukarılara taşımıştır. Günümüz koşulları özellikle belirli yaş kitleleri için teknoloji çağı ve dijitalleşmeye hız kazandırmıştır.

Ülkemizde en çok gelişen ve sürekli olarak yatırımlarla güçlenen kargo, kurye ve lojistik sektörü, global pazarda önem kazanmaktadır. Bu hizmetlerin öne çıkmasının sebebi e-ticaretin hızlı yükselişine bağlanmaktadır. Perakende satış şirketlerinin de ayakta kalabilmek adına elektronik platforma geçiş yaptığını günümüz koşullarında rekabetin her noktaya taşındığını izlemekteyiz. Kargo sektörünü ulusal ve uluslararası pazarda rekabette öne çıkmak için fırsat olarak değerlendiren günümüz işletmeleri bu sektörün hızlı gelişimine katkıda bulunmaktadır (Çelik, 2015).

Tüketici odaklı yaklaşımın sonucu olarak önem kazanan kargo hizmetleri, piyasanın globalleşmesi ile büyük önem kazanmıştır. Yarattığı katma değer ile öne çıkan sektör farklılaşarak yükselişine devam etmektedir. Karlılık ve rekabette sürdürülebilirlik her yönden işletmelerin temel hedefi iken tüketiciler için tercih sebebi olmak amaç haline gelmiştir. Davranış kalıplarının değişmesi ile sadece ürün değil ürüne ilişkin hizmetlerin sunumu tüketici gözünden işletmeyi seçilebilir kılmaktadır. Bu hizmetlerin en öne çıkarılması da tüketiciler için istediği yerde ve istediği zaman da elde edilebilirliği mümkün kılması sebebiyle kargoculuk faaliyetleridir (Ünal & Yücel, 2014).

Küresel pazarda uzak nokta kavramının kalmayışı ve her noktaya eşit hizmet sunmada avantaj yaratan kargo faaliyetleri 4 özelliği ile gelişimini özetlemektedir. Bunlar; satış operasyonlarında etkinlik, dağıtım kontrolü, teknolojik gelişim ve maliyetler olarak belirtilebilir. Türkiye’de de artık sektör gelişimi ile gelişmiş ülkeler seviyesinde hizmet sunmaya yaklaşmıştır (Göncü & Küçükaltan, 2010). Burada en büyük atılım hızlı ve sorunsuz teslimat için iletişim faktörlerine yapılan yatırım olacaktır (Karaman, 2020a).

Pazar konumunun iyileştirilmesi kargo sektöründe en önemli sürecin müşteri memnuniyet ve sadakatin oluşturulmasıdır. Şikayetlerin çözümlenmesi noktasında süreçlerin doğru yönetilmesi müşteri güvenini arttıracaktır. Verimliliği arttırmak için sorunları iyileştiren ve pozitif katkı yaratan değerler tüketiciler için öne çıkmaktadır (Taşkın & Raçlı, 2019). Müşteri tatmininin öne çıkması kargo hizmetleri için benzer ürünlerde

tercih sebebi olmasına neden olmaktadır. Kargo firmalarının sundukları hizmetler aslında tedarikçi firma içinde öngörü oluşturmaktadır. Tutum ve davranışların şekillendiği kargo hizmetleri 3 boyutta incelenebilir. Bunlar; personel ve işleyiş diğer boyut teslimat sonuncusu ise taşımadır (Deniz & Gödekmerdan, 2011).

Memnuniyetsizlik yaşanan sürece ilişkin internetin yaygınlaşması ilgili konu iletimini arttırmış ve buna bağlı olarak geri bildirim sıklığını arttırmaktadır. Kargo sektörü kullanım sıklığı sebebiyle hız kazanmış, müşteri memnuniyeti kriterinde kilit noktalardan biri olmayı başarmıştır. Sektörde bulunan global ve yerel firmaların oluşan ekonomi artışı neticesinde hizmet kalitesi de sorgulanmaya başlamıştır (Gürce & Tosun, 2017).

4. SALGINA BAĞLI YÜRÜTÜLEN KÜRESEL SÜREÇLER

Salgın bir kriz niteliği taşıması ve hassas yapısı sebebiyle küresel dünya da teknoloji kullanımını arttırmış ve farklı sektörlerde yayılımını kolaylaştırmıştır. Farklı uyarlamalarla farklı sektörlerde de kendine yer edinen teknoloji unsurları kullanım kolaylığının yanı sıra virüs yayılımını da önlemekte, kişilerin güven ihtiyacını perçinlemektedir. Özellikle belirli sektörlerin kullanım alanlarını arttırması mobil uygulamalar ve özellikle e-ticaret siteleri için kullanıcı portföyünü de paralel şekilde arttırmıştır. Verilen her sipariş yer değiştirme sırasında birçok noktada özellikle var olan sağlık krizi sebebiyle üst düzey dikkat ve önlem gerektirmektedir.

Teknoloji adaptasyon sürecinde farklı kullanım alanları oluşturmakta ve insan etkileşimini en aza indirmek için araç olarak kullanılabilir. Robotlar ve otomasyon ise raf stoklama ve teslimatta hızlı bir yükseliş göstermiş ve buna bağlı olarak bazı şirketlerde sosyal mesafeye uyum ve minimum temas hususunda belirleyici olmuştur (O'Hagan, 2020). Virüs yayılımını önleme de başarılı olan bu ve benzeri uygulamalar özellikle pandemi döneminde yoğunluğu ciddi seviye de artmış olan kargo – lojistik alanında fark yaratmaya devam etmektedir.

Covid-19 Salgını (Pandemi) sürecinde özellikle ekonomik verilerin üzerinde durulması sağlık krizinin yarattığı ekonomik etkilerin yıkıcılığından korunmak için gerekli ve önemli olacaktır. Bu noktada dijitalleşme öne çıkacak ve buna bağlı olarak kargo firmaları hızlı yükselişine devam edecektir. Tamamen hazırlıksız yakalanmasına karşın hareket kabiliyeti ve teknolojinin destek hizmetlerini yüklenmesi ile alternatif çözümler aranması mecburidir.

En üst seviyede etkilenmesi muhtemel sektörde alternatifleri değerlendirmek ve alışlagelmişin dışında çözümler üretmek olasıdır. Küresel etkileri devam eden bu süreç içerisinde tüketiciler tarafından iki farklı tutum geliştirilmiştir. Birinci aşama da doğal afet benzeri yıkıcı

etkileri sağlığa direkt etkileyen unsurlar hem psikolojik hem de fiziksel olarak negatif etkilese de ikinci yıkım iktisadi yani maddi olacaktır. Küresel süreçte ne zaman biteceğinin öngörülememesi değer yaratmaya ilişkin ekonomik çöküş yaratabilir (Özatay & Sak, 2020). Zincir etkisi tüm sektörleri birbirine bağlamakta ve ilişkili şekilde ekonomiyi tetiklemektedir. Dijitale kayan e-alışverişin öne çıkması kişiler için daha kolay imkan yaratması yönelimi hızlandırmaktadır.

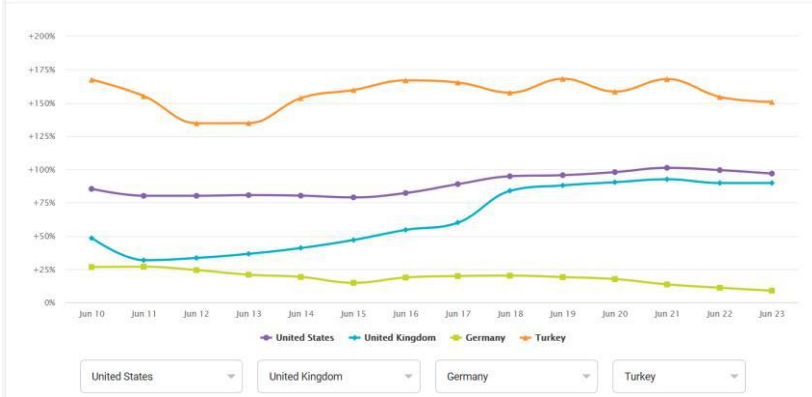
Küreselleşen ve sınırların büyük ölçüde kalktığı pazar yapısı internet kullanımını ve aktif olmayı mecburi hale getirmiştir (Tunç, 2016). Bilgi akışının teknolojik olması ve tüketim kanallarının pandemiye bağımlı olarak farklılaşması sınır tanımaz, global bir pazar oluşturmaktadır. Bu pazar da müşteri seçimini önemli ölçü de etkileyen sektör olarak lojistik faaliyetleri önem kazanmaktadır. E-ticaretin üç aşaması bulunmaktadır. Birinci aşama bilgi kazanımı ve tutundurma (satın alma öncesi), ikinci aşama satın alma ve ödeme, üçüncü aşama ise teslim ve tedarik (satın alma sonrası) şeklinde sınıflanabilir (Kayabaşı, 2020). Müşteri şikayetlerinin işletmeler için müşteri kazanımı ve elde tutulması hususunda önemli bir boyut olarak değerlendirilmektedir. Günümüz koşullarında hizmet kalitesi özellikle e-ticaret sektöründe hizmet değeri, lojistik faaliyetlerine bağlı yürütülmekte ve müşteriler için tercih etme kriterleri arasında yer almaktadır.

Covid-19 Salgını (Pandemi) sürecinde alınan önlemlerden şehir içi ve şehirlerarası ulaşım engelleri en çok lojistik sektörü etkilenmiş olup, sektörel açıdan yeni kararlar almayı ve uygulamayı mecburi hale getirmiştir (Özatay & Sak, 2020). Ekonomik tahribatın hızla yükseldiği günümüz pandemi süreci tüketim alışkanlıklarını internet kanalına aktarsa da yaşanan krizin bir yıl sürmesi durumu zorluğu arttıracaktır. Psikolojik etkilerin evlere servis ihtiyacı, ekonomide oluşan daralma ve bu süreçte hızla gelişen kargo süreci de uyum göstermek durumunda kalacaktır.

Koronavirüs etkisi farklı bakış açılarında oluşan önyargıyı kırmış ve kafalarda artık zorunluluk olarak yerini almıştır (Güven, 2020). Aşağıda yer alan grafikte de açıkça görüldüğü üzere salgın süresince diğer ülkelere nazaran (Mart - Haziran sürecine ait veriler incelendiğinde) e-ticaret kullanımının çok daha aktif olduğu görülmektedir. Burada salgının etkilerinin farklı etkileri olduğu öngörülse de en büyük etki tüketim alışkanlıklarının değişmesi yönünde olmuştur. İnternet kanalının aktif kullanımı ve buna bağlı olarak istek ve ihtiyaçlarının karşılanması yolunun bazen bir ekmek dahi olsa öne çıkan yeni dijital uygulamalar sayesinde karşılama kolaylığı ve insanların var olan riske karşı kendini korumaya ve yayılımı önlemeye yönelik tutumlar muhafazakar bakış açısını da buna bağlı olarak kırmıştır. İç güdüsel oluşan ve trend haline gelen e-ticaret yanında sektörel olarak kargo ve lojistik alanını etkilemiş ve büyüme oranını arttırmıştır. Potansiyelinin üstüne çıkan firmalar çok kısa sürede

gelişmiştir. Bu büyüme esnasında artan e-şikayetlere değerlendirmeye yönelik adımlar atılmış ve durum ilgili mercilerce kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Önemi artan e-şikayetler müşteri beklentilerine cevap olmak ve eksiklerini ivedilikle giderme noktasında bu yönde stratejiler oluşturmaya başlamıştır.

Grafik 1: Ülkelerin Dönemsel E-Ticaret Performans Analizi

5. MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ VE ŞİKAYET YÖNETİMİ

Müşteri, firma yaşam seyrinin devamı için en önemli faktördür. Satın alma davranışı sergileyen kesim memnun edilmez ise karlılık buna paralel olarak etkilenecektir. Aslında şikayet kavramı firmalar için büyük önem arz etmektedir. Şikayet eden kişiler için kazanım sağlanabilirken memnuniyetsiz diğer kesim firmayı gözden çıkararak yeniden kazanım için herhangi bir şans kalmayacaktır. Kurumu dışarıdan değerlendiren tüketiciler ilgili sürece ilişkin sonuçları değerlendirirken şikayet yönetimine ve olası kriz durumuna dikkat etmektedir (Karapınar, 2017).

Günümüzde müşteri kavramı rekabet için en önemli silah olarak düşünülse de bu kavram beraberinde bir takım görev ve sorumluluklar getirmektedir. Üretim ve kar odaklı işletmeler odak noktasını müşteriye çevirerek müşteri memnuniyeti hedef alan mevcut piyasayı oluşturmakta ve buna bağlı olarak çalışmalarını sürdürmektedir (Uzun, 2018). Artan rekabet firmaların yeni müşteri kazanmaktan çok mevcut müşteriyi tutmak adına yatırımlar yapmasını öngörmektedir. Hem daha düşük maliyetli oluşu hem de müşteri bağlılığı ile uzun soluklu alış veriş sağlaması hem büyümeyi hem de karlılığı işletmeye sunması işletmeler için avantaj olarak değerlendirilmektedir.

Son yıllarda özellikle modern pazarlama stratejilerine kayışta müşteri memnuniyet ve ilişkilerinin yönetimi üzerinde durulmuştur. Hizmet sektörü özelinde doğrudan müşteri ile temas gerekliliği, odağına bağlılık ve sadakat unsurlarını almıştır (Karaman, 2020b). İşletmeler yatırımlarını müşteri ile bağ kurma ve tekrar tercih edilebilirlik üzerine şekillendirmektedir.

Burada önemli olan müşterinin portföyümüzü terk etmemesini sağlayarak, etkin çözümler sunmak ve müşteri bağlılığını kazanmaktır. 1980'lerden günümüze şikayet yönetimi alanında çalışmalara hız verilmiş ve önemsenerek işletmeler için ön plana çıkartılmıştır. Müşteri değeri kazanma da oldukça yer tutan ve gelişen teknoloji ile de iletişim kanallarının güçlenmesi sebebiyle etkileşimi daha sağlanabilir bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Müşteri ile temasın işletme karlılık sürecinde yarattığı pozitif etki müşteri değerini arttıracaktır (Eşkinat, 2009). Temel hedefin müşteri memnuniyeti olduğu global pazar da en büyük gücü işletmelerin problem çözme yeteneği olarak öngörülmektedir. Müşterinin yaşadığı deneyimlerin geri bildirimlerine göre kendini revize eden bir işletme hem hatırlanır hem de kişilerin birbiri ile iletişimi ile imaj kazanacaktır.

Temizkan & Ar (2017) çalışmasında karşılanmamış beklentilerin şikayet olarak geri döneceğine değinmiş ve bu şikayet kanalının artık teknoloji ile birleşerek online kanallara yöneleceğini savunmuştur. Bilgi ve iletişim çağı olarak nitelendirebileceğimiz küresel pazar da artık çok hızlı yayılım gösteren veriler bize ilgili konuya ait durumu anlık sunmaktadır. Şikayetlerin yer aldığı internet siteleri kullanılarak farklı tüketicilere ait geçmiş deneyimler sorgulanabilir ve tarafsız sonuçlar ile değerlendirme yapılması kolaylaşacaktır.

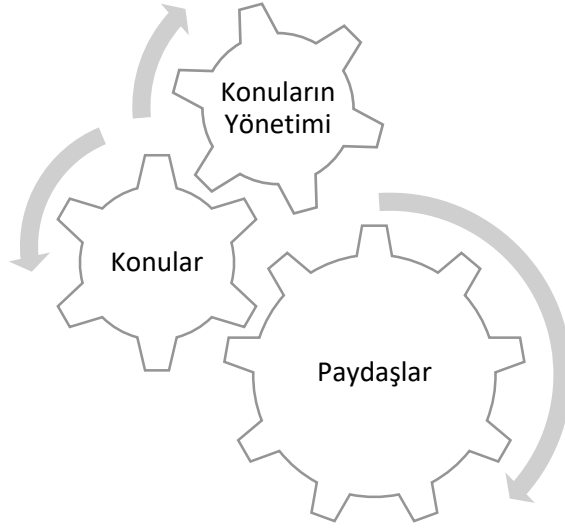
Kesemen Pul (2019) çalışmasında işletmenin sürekli ve sürdürülebilir olmasında müşterilerini koruyabilme gerekliliği olduğunu vurgulamıştır. Burada müşteri hoşnut etme yolu strateji olarak algılanmış ve müşteri güveni kazanma da önemli yer tutmuştur. Müşterilerin tanımaya çalışan işletmeler müşteri memnuniyetini bu temele oturtarak dinamik müşteri ihtiyaçlarına yapı inşa etmeye çalışmaktadır. Şikayetler her zaman iyileştirme alanlarını belirleme de yardımcı olacaktır.

Çulha, Hacıoğlu & Kurt (2009) çalışmasında rekabetin yoğunlaşması sebebiyle işletmelerin şikayet yönetimini mükemmellik olgusu yaratmak için kullandıklarını ortaya koymaktadır. Hizmet hatalarını minimize etmek, müşterileri elde tutmayı kolaylaştıracaktır. Teknolojik gelişime bağlı olarak artan internet kullanımı müşterilerin aldıkları hizmete karşı daha duyarlı hale gelmelerine sebep olmakla birlikte ilgili süreci yönetmek işletme de öne çıkmaktadır. Sanal ortamda durumsallık yaklaşımı üzerine

kategorilendirilen şikayetler satın alma davranışını doğrudan etkilemektedir.

Tüketicinin korunması işletmeler için en önemli amaçlardan biri haline gelmiş artık firmalar müşteri memnuniyeti ve süreklilik kavramlarını amaçlayarak çalışmalarına devam etme yolu izlemektedirler. Milyonlara yani büyük kitlelere bir tık aracılığı ile ulaşan müşteriler artık firmalar için temsil yeteneği de kazanmış durumdadır. Şikayetin önemi hem mağduriyetin önlenmesi hem de sağlanan faydanın geliştirilmesi açısından, tüketicilere ait tatmin olmamış ihtiyaçların aktarımıdır (Tunç, 2016). Baskı yaratan en önemli unsur haline gelen tüketici memnuniyeti, kitlelerin satın alma kararını da aynı oranda etkilemektedir.

Çözüm ortağı olma hususunda yeni atılımlar yapan işletmelerin özellikle müşteriler ile birebir ilişkiler kurma isteği nedeniyle sosyal medya da çok daha aktif oldukları vurgulanmaktadır (Savaşan, 2017). Hem şikayetlerin direkt kendilerine yapılması hem de farklı kişilerin etkilenmemesi adına geliştirilen uygulama çok büyük bir kitleye hitap etmekte ve müşteri portföyü ilişkisinde gelişmeler yaratmaktadır.

Şekil 1: Şikayet Yönetim Süreçleri

İki yönlü düşünülmesi gereken bu süreçte hem şikayet eden müşteri hem de işletme karşılıklı etki alanı oluşturmaktadır (Alabay, 2012). Dijital

platformların bu denli aktif olması süreci başarıya götürmek noktasında ilgili yönetim süreçlerinde doğru strateji ile şikayetlerin analizi önem kazanmıştır (Karapınar & Öcal, 2020). Firmaların eylemlerini etkin yönetmek noktasında müşteri geri bildirimlerine dayalı olarak içerik çözümlenmesi yaparak stratejilerini konumlandırma yetisine sahip olacaklardır.

Aksu, Diker, Batıbeki & Sayılır (2020) ilgili çalışmasında olası şikayetlerin önleyici etkilerini aşağıda şekilde sınıflandırmıştır;

- Müşterinin satın alma davranışında artış ve süreklilik,
- Ağızdan ağıza iletişimin negatif etkilerinin azaltılması,
- Ağızdan ağıza iletişimin bir pazarlama unsuru olarak kullanılması,
- Müşterinin elde ettiği kalite kazanımının arttırılması,
- Memnun olmuş müşterilere yan ürün sunulması,
- Çok yönlü pazarlama anlayışı,
- Firmaların imaj kazanması ve etkisi,
- Yasal süreçlerin önüne geçilmesi.

Burada vurgulanmak istenen müşteri ile birebir iletişimin artması ve çözüm odaklı olmanın önemi alınacak geri bildirimlerle çok daha kabul görür olmuş ve işletme stratejilerini şekillendirmiştir.

6. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Gelişen teknoloji ile birlikte erişim kolaylığı sağlayan günümüz koşulları artık birçok hizmeti online kanallardan almamızı sağlamaktadır. Hem zaman faktörü anlık iletişim kolaylığı hem de herkes tarafından görünebilir olması farklı kesimlerden müşteriler için web üzerinden erişimi daha cazip hale getirmektedir. Bu alanda oluşturulan ortak kanallar içinde tüketiciler istek ve beklentilerini belirtmekte şikayetlerini ortaya koyarak bir havuz oluşturmaktadır.

Bu çalışma için 4 farklı dijital platformdan (sikayetim.com, kotucikti.com, sikayet.com, ve sikayetimvar.org) yararlanılmış olup, şikayetlerin Covid-19 sürecinde hangi konular üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmeye çalışılmıştır. 10 Mart'tan 15 Haziran'a kadar olan süreçte farklı kargo firmalarına ait 500 tane kayıt incelenmiş olup, aşağıda yer alan tablolar tüketici şikayet dağılımını göstermektedir.

Tablo 1: Pandemi Sürecinde Kargo Firmalarına Ait E-Şikayet Dağılımı

ŞİKAYET ANA KATEGORİSİ	ŞİKAYET ALT KATEGORİSİ	To plam
TESLİMAT&DAĞITIM ŞİKAYETLERİ	Teslimatın (hiç) yapılmaması	154
	Teslimatların geç yapılması	53
	Habersiz iade yapılması	35
	Adreste yoktunuz problemi	33
	Adrese teslimatın yapılmaması	25
	Siparişlerin gönderilmemesi	14
	Yanlış kişiye teslimat	14
	Yanlış adrese teslimat yapılması	2
	Toplam TESLİMAT&DAĞITIM ŞİKAYETLERİ	
KARGONUN İŞ SÜREÇLERİ	Bilgilendirme eksiklikleri	15
	Kargo takibi	15
	Yanlış ve/veya eksik bilgi girişi	5
	Belge düzenleme problemleri	4
	Personel eksikliği	3
	Sözünde durmama	2
	Görev tanımlarındaki belirsizlik	1
	İş süreçlerinin senkronizasyonu ile ilgili problemler	1
	Müşteriyi önceden haberdar etmeme	1
	Teknoloji ile ilgili sorunlar	1
	Teslimatın hiç yapılmaması	1
	Tutarsız/Yanlış Bilgilendirme	1
	Toplam KARGONUN İŞ SÜREÇLERİ	
ÜRÜN ŞİKAYETLERİ	Kargoda ürünün kaybolması	33
	Ayıplı ürünün gönderilmesi	6
	Ayıplı ürün gönderilmesi (kırık, rengi solmuş, kirli, eski)	3
	Eksik ürün gönderilmesi (fatura, garanti belgesi.... vb.)	2
	Kargo sürecinde zarar görmüş ürün	2
	Eksik ürün gönderilmesi	1
	Farklı ürün gönderilmesi	1
	Yanlış ürün gönderilmesi	1
Toplam ÜRÜN ŞİKAYETLERİ		49
PERSONEL	Personelin tavır ve davranışları	21
	Personelin ilgisizliği	3

Toplam PERSONEL		24
MÜŞTERİ HİZMETLERİ	İletişim kurulacak birimlere ulaşamama	21
Toplam MÜŞTERİ HİZMETLERİ		21
FİYATLANDIRMA	Ödeme ile ilgili problemler	5
	Yüksek fiyat	4
Toplam FİYATLANDIRMA		9
İADE ŞİKAYETLERİ	Ürün iadesi ve değişimi	4
	Ücret iadesi	3
Toplam İADE ŞİKAYETLERİ		7
İLETİŞİM	Şube erişimi	2
	Çağrı Merkezine Erişim	1
	İletişim bilgisi eksiklikleri	1
	Şikâyetle İlgili Çözüm Sorunları	1
Toplam İLETİŞİM		5
SİPARİŞ İŞLEMLERİ	Siparişlerin izlenmesi sorunları	5
Toplam SİPARİŞ İŞLEMLERİ		5
Genel Toplam		500

Tablo 1’de yer alan veriler ana kategoriler ve alt kategoriler bazında ayrıştırılarak mevcut şikayetler incelenmiş olup, şikayet yoğunluğunun tek ana başlıkta toplandığına dikkat çekmektedir. Bu başlık içerisinde yer alan en çok şikayetin yer aldığı üç alt başlık ise Teslimatların geç yapılması, Teslimatın (hiç) yapılmaması ve Habersiz iade yapılması problemi alt başlıklarının tek ana başlıkta toplandığına dikkatleri çekmektedir. **Teslimat & Dağıtım Şikayetleri** özellikle günümüz koşullarında en çok negatif yönde etkilenen kullanım alanı olduğu tespit edilmiştir. Yaşanan pandemi sürecinin öncelikli olarak bu yönde negatif etki yaratmış olup, hazırlıksız yakalanan sektör personel ve iş takibi noktasında yetersiz kalmaktadır.

7. BULGULAR

Argan (2020), çalışmasında sektörel olarak şikayet konusunun yoğunlaştığı alanın farklılaştığını belirtmiş, hizmet sektöründe ise en fazla şikayetin personel kaynaklı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hizmet sektörü yapısı gereği personel temeline oturtulmuş bir sektör olması sebebiyle birçok çalışmada aynı sonuca ulaşılmaktadır.

Covid-19 Salgını (Pandemi) süresince alınan başvurulara ilişkin ‘Şikayet Ana Kategorileri’ incelendiğinde ortaya çıkan sonuçlar, şikayet yoğunluğuna göre Tablo 2’deki gibidir;

Tablo 2: Pandemi Sürecinde Kargo Firmalarına Ait Ana Şikayet Kategorilerinin Dağılımı

1	Teslimat&Dağıtım Şikayetleri	% 66
2	Kargonun İş Süreçleri	% 10
3	Ürün Şikayetleri	% 10
4	Personel	% 5
5	Müşteri hizmetleri	% 4
6	Fiyatlandırma	% 2
7	İade şikayetleri	% 1
8	İletişim	% 1
9	Sipariş işlemleri	% 1

Yukarıda da gösterildiği üzere %66'lık ciddi bir oranla şikayet sebebinin 'Teslimat&Dağıtım Şikayetleri' ana kategorisinde toplandığı görülmektedir. Burada özellikle personelin etkin olduğu bu süreçte yoğunlaşan şikayetlerin dış müşteri memnuniyeti kadar iç müşteri memnuniyetinin önemi hususunda uyarı niteliğindedir. Ayrıca hazırlıksız yakalanan sektörün eğitilmiş personel eksikliği ve personel azlığı gibi hususlara da dikkat çekilebilir. Bir sonraki kategori ise 'Kargonun İş Süreçleri' kategorisi aldığı %10'luk pay ile takip etmektedir. İlk iki kategori arasında oluşan fark zaten bize asıl problemi ve yapılması gereken düzenlemeleri gösterir niteliktedir.

Oluşan etki özelinde 'Teslimat&Dağıtım Şikayetleri' kendi içinde incelenmiş ve yaşanan ve aktarılan sorunlar alt başlıklara ayrılmıştır. Burada öne çıkan Teslimatın (hiç) yapılmaması alt başlığı yine kendi ana başlığı içinde yer alan diğer faktörler arasında ciddi bir fark ile öne çıkmaktadır. Oluşturulan şikayetler arasında en önemli alt başlık %31 gibi bir oranla bu yönde oluşmuş ve gerek hükümet yaptırımları gerekse 'EVDE KAL' çağrıları hafifletici sebep olarak görülse de kargo firmalarına duyulan güven azaltmıştır.

Sektöre ait çok fazla oyuncunun olmaması rekabetin belirli firmalar arasında gerçekleşiyor olması şeffaflık ilkesi hususunda uyarıcı nitelik taşısa da dijital platformlar tüm hizmet veren işletmelerin tutum ve davranışlarını puanlamaktadır.

Tamamen dijitalleşen yeni dünya standartları göz önünde bulundurulduğunda dağılımda en yüksek paya sahip ana kategori olan 'Teslimat&Dağıtım Şikayetleri' başlığı altında ikinci sırada %11'lik oranla Teslimatların geç yapılması alt başlığı gelmektedir. Gecikme hem hizmet sağlayıcı olan kargo firmalarına hem de ürün tedarikçisine geri bildirim olarak negatif etki yaratmakta müşteri memnuniyetsizliğine sebep olmaktadır.

Özellikle en yüksek paya sahip ilk ana başlıkta, yer alan alt kategorilere ait üç sıra incelendiğinde birinci ve ikinci sıranın diğer ana kategorilerden daha fazla paya sahip olduğunu görmekteyiz. İlgili kategoride üçüncü sırayı ise iki alt başlık paylaşmaktadır, %7'lik dilime sahip olan Habersiz iade yapılması ve Adreste yoktunuz problemi birbiri ile aynı yüzdelik dilime sahip olup aynı önem derecesine sahiptir.

8. SONUÇ ve ÖNERİLER

Tüm veriler incelendiğinde ilgili site üzerinden yapılan çalışma sonuçlarına göre pandemi süreci en çok teslimat süreci ve dağıtımın yapılması noktasında sorunlara sebep olmuştur. Bir gün içerisinde dağıtıma çıkan sipariş sayısının artışı buna bağlı olarak çalışan üzerinde biriken iş yükü fakat bu iş yükünü karşılamayan çalışan ücretleri de tetikleyici birer unsur olmaktadır. Müşteri memnuniyeti noktasında çalışan firmalarında geri bildirim oranı da yine ilgili site üzerinden incelenebilmektedir.

En önemli sorun olarak karşımıza çıkan pandemi riski de bu kadar çoklu dağılımlarda taşıyıcı olabilmektedir. Hem çalışanın hem de müşterinin sağlığını tehlikeye atmamak adına her kargo firması kendi web sitesinde sağlık bakanlığı uyum sürecine bağlı olarak yapılan önlemleri anlatmış ve olması gerekenleri uygulamaktadır. Gerek dezenfektan kullanımı gerekse temizli hijyen yaklaşımını öne çıkaran bu uygulamalar düzenlenerek uygulamaya alınmıştır. Kriz planları hususunda da ön görülmemelere bağlı olarak hareket eden firmalar maske ve eldiven kullanımı gibi her detaya özenle uymaktadır. Ayrıntılı bilgiye kullandığınız kargo firması internet adresinden ulaşabilmektedir.

Burada önerilecek önemli unsurlardan biri evden çıkamayan insanlarımızın artan ihtiyaçlarına cevap vermekle kalmayıp, koruyucu sağlık önlemlerine de hassasiyet ile yaklaşılmasıdır. Ölümcül nitelik taşıyan ve normalleşme sürecinde artık riski en aza indirmeye çalışan sağlık bakanlığı bildirimlerine önemle uyulması gerekmektedir.

Bilinçli tüketici kavramının oluşması, aslında firmaların yaşam seyrini devam ettirmek için bir takım önlemleri almayı mecburi hale getirmiştir. Özellikle sektörel olarak birbirinden ayrı düşünülemeyen kargo, e-ticaret ve bankacılık için çözüm ortağı olmak (Tunç, 2016) ve bu alanda yeni oluşumlar olması kaçınılmazdır.

Şikayet kanallarından sağlanan faydanın artırılması için kanalların verimli kullanılması önemlidir. Halka Açık Kanallar, Direk Olarak Yapılan Online Şikayetler, Dolaylı Yapılan Online Şikayetler (Demiray, 2010) olarak kullanılan bu araçların farklılaştırılması ve destek analizler ile tamamlanarak hem kendi içinde hem de rakiplerini görmede kullanılması avantaj sağlayacaktır. Şikayet yaratabilecek durumların belirlenmesi için kullanılan bu malzeme müşteri memnuniyeti oluşturma da görev üstlenecektir.

Burucuğlu & Yazar (2020) çalışmasında şikayet platformlarının internet ve sosyal mecralarda kamuya açık olma durumunu avantaja çevirmenin yaratacağı faydadan yararlanma gerekliliğini vurgulamıştır. Kusursuzu yakalama isteği, hizmet hataları telafi isteğini doğurmaktadır. Aslında memnuniyetsizliği giderme noktasında yaşanan gelişimin müşteri portföyü noktasında sadık müşteri yaratma potansiyeli çok yüksektir. Burada yaşanan tecrübe iletişim sektöründe firmanın yerini de şekillendirici olacaktır.

Bu bağlamda öneriler müşterilerin puanlama yapacağı bir sitenin uygulamaya koyulması ve bu süreçte alınan puanlara istinaden teşviklerin oluşturulması ile mümkün olabilir. Stratejik olarak memnun olmuş müşteri – memnun olmuş çalışan sisteminin geliştirilmesi pozitif katkı sağlayacaktır..

KAYNAKÇA

- Aksu, M., Diker, O., Batıbeki, S. E., & Sayılır, E. (2020). Müşteri İlişkileri Yönetiminde Şikâyet. *Sosyal Bilimler Alanında*, 103.
- Alabay, M. N. (2012). Müşteri Şikâyetleri Yönetimi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(16), 137-157.
- Argan, M. T. (2014). E-Şikâyetle İlgili Tanımlayıcı Bir Çalışma: Şikâyet Forumu Olarak Bir Web Sitesinin Sosyal Ağ Analizi. *Journal of Internet Applications & Management/İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 5(1).
- Budak, F. & Korkmaz, Ş. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar Ve Yönetim Dergisi*, (1), 62-79.
- Burucuoğlu, M., & Erdoğan Yazar, E. (2020). Üçüncü Parti Platformda Kargo Firmalarına Yapılan Müşteri Şikayetlerinin İçerik Analizi. *International Journal Of Economic & Social Research*, 16(1).
- Çelik, O. (2015). Türkiye'de E-Ticaret Siteleri ve Modellerinin Tedarikçi Sevk İle Depodan Sevk Arasında Karşılaştırma Ve Geleceğe Yönelik Yorumlar (Master's Thesis, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Çulha, O., Hacıoğlu, G., & Kurt, G. (2009). Otel Müşterilerinin E-Şikayetlerine Yönelik Bir İçerik Çözümlemesi. *Seyahat Ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 6(4), 42-49.
- Demiray, Ö. (2010). Sanal Alışveriş Mağazalarının Şikâyet Yönetiminin Müşteri Bağlılığına Etkisi (Master's Thesis, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İ).
- Deniz, A., & Gödekmerdan, L. (2011). Müşterilerin Kargo Firmalarının Sunduğu Hizmetlere Yönelik Tutum Ve Düşünceleri Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 379-396.
- Eşkinat, A. (2009). Müşterinin Elde Tutulmasında Şikâyet Yönetiminin Önemi ve Hizmet Sektörüne İlişkin Bir Uygulama. (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)
- Göncü, K. K., & Küçükaltan, D. D. (2010). Lojistik Sektöründe Kargo Taşımacılığında Uzak Nokta Çözümleri. (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Gürce, M. Y., & Tosun, P. (2017). Kargo hizmetlerine ilişkin müşteri şikâyetleri: Bir içerik analizi. *Journal of Business Research Turk*, 9(3), 177-196.
- Güven, H. (2020). Covid-19 Pandemik Krizi Sürecinde E-Ticarette Meydana Gelen Değişimler. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 251-268.
- Karaman, D. (2020a). *Covid-19 Salgın Döneminde Müşteri Şikayetlerinin Analizi: Kargo Hizmetlerinde Bir Araştırma*. İktisadi ve İdari Bilimlerde Güncel Araştırmalar, 334-355. İvpe Yayınevi, ISBN: 978-9940-46-017-4
- Karaman, D. (2020b). İlişkisel Pazarlama Bilinirliğinin ve Uygulamalarının Belirlenmesi Üzerine Hizmet Sektörlerinde Nitel Bir Araştırma. *Alanya Akademik Bakış*, 4(2), 521-539.
- Karapınar, D. Ç. (2017). Halkla İlişkilerde Konu Yönetimi Şikayet Var Sitesi Üzerinden Bir İnceleme. *Atatürk İletişim Dergisi*, (13), 103-124.
- Kayabaşı, A. (2010). Elektronik (Online) Alışverişte Lojistik Faaliyetlere Yönelik Müşteri Şikayetlerinin Analizi ve Bir Alan Araştırması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 21-42.
- Kesemen Pul, G. (2019). Beyaz Eşya Sektöründe Müşteri Şikayetlerinin Değerlendirilmesi: Bir Uygulama (Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)
- Özatay, F., & Sak, G. (2020). COVID-19'un Ekonomik Sonuçlarını Yönetebilmek İçin Ne Yapılabilir?. *TEPAV Politika Notu*, (202005).
- Özatay, F., & Sak, G. (2020). Covid-19 Salgını Bir Değil, Bir Kaç Çeyrek Sürerse Ne Olur?. (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Nisan 2020).
- Savaşan, A. (2017). Sosyal Medyada Paylaşılan Müşteri Şikayetleri Üzerinden Hakkaniyet ve Servqual Yaklaşımının İlişkilendirilmesi (Doctoral Dissertation, İstanbul Bilgi Üniversitesi).
- Taşkın, Ç., & Raçlı, S. (2019). Kargo Hizmetlerinde Şikâyet Etme Niyeti ve Öncülleri Arasındaki İlişkilerin Pls-Sem İle Araştırılması. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(37), 835-864.

- Temizkan, R. & Ar, H. (2017). Turist Rehberlerine Yönelik E-Şikayetlerin Analizi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (64), 273-285.
- Tunç, S. (2016). Türkiye’de Tüketici Haklarının Gelişimi ve Hak Arama Yolu Olarak İnternet| Development of The Consumer Rights in Turkey And The Internet as a Way to Legal Remedies. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2).
- Ulutaş, U. (2020). *Koronavirüs Sonrası Küresel Trendler (Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler, Sam Yayınları)*.
- Uzun, M. (2018). Müşteri Memnuniyeti Sağlamada Müşteri Şikayetleri Yönetiminin Etkisi: Online Alışverişler Üzerine Bir Araştırma (Master's Thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Ünal, A. & Yücel, M. (2014). Kargo Hizmetlerinin Pazarlanmasında Tüketici Tercihlerini Etkileyen Faktörler: Malatya’da Bir Alan Çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 119-133.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://ccinsight.org/trends-by-location/#countries-trends> (Erişim: 25/06/2020)
- O’Hagan, J. (2020). <https://tr.euronews.com/2020/05/21/covid-19-sonras-isleri-e-ticaret-otomasyon-ve-robotlar-m-devralacak> (Erişim: 22/06/2020)
- <https://eksisozluk.com/yurtici-kargo--45659?p=665> - Erişim: 28/05/2020
- <https://kotucikti.com/> - Erişim: 28/05/2020
- <https://www.sikayet.com/> - Erişim: 28/05/2020
- <https://www.sikayetim.com/> - Erişim: 28/05/2020
- <https://www.sikayetimvar.org/> - Erişim: 28/05/2020
- <https://covid19.saglik.gov.tr/> - Erişim: 31/05/2020 (T.C. Sağlık Bakanlığı Resmi Sitesi)

